
Nationella minoriteter och urfolk – skydd och rättigheter

Svenska Röda Korsets utbildningsmaterial
Fördjupningsdel med introduktion

Innehållsförteckning

Nationella minoriteter och urfolk – skydd och rättigheter	1
Förord.....	7
Inledning	8
Kapitel 1: Minoriteter – bakgrund	9
Kapitel 2: Sedan kommer de efter... vem?	13
Kapitel 3: Varför är det så viktigt att skydda urfolks och minoriteters rättigheter?	17
Kapitel 4–5: Vad är en ”minoritet”? Vad är ett ”urfolk”?	20
Vad är en minoritet?	20
Särskilda insatser för allas lika rättigheter	22
Vad är ett urfolk?	22
Benämning	23
Urfolk också nationella minoriteter	23
Rättigheternas karaktär för minoriteter respektive urfolk.....	23
Urfolk och FN.....	25
Några exempel på urfolk runtom i världen	26
Kapitel 6: Nationella minoriteter i Sverige	28
Hur internationella konventioner om mänskliga rättigheter blir svensk lag	28
Minoritetspolitik i Sverige	28
Internationell utveckling påverkar situationen inom stater.....	29
Kapitel 7: Sápmi, Samerna – urfolk i Norden.....	32

Kolonisering och samepolitik i Sverige	34
Röda Korsets ståndpunkt	36
Sámediggi/Sametinget	37
Samiskt självstyre?	38
Kapitel 7 B: Samerna och rättigheter kopplade till renskötsel.	40
Rennäring och mark- och vattenrättigheter.....	40
Konventionen och lappkodicillen.....	41
Småviltjakten och samernas rätt.....	43
Angrepp på samiska mark- och vattenrättigheter.....	44
Kuriosa.....	45
Kapitel 8: Europas största minoritet utan land.....	46
Kort tillbakablick på ett folk med en lång historia	46
Porrajmos – uppslukandet.....	48
Situationen idag.....	48
Romsk kultur.....	49
Benämning: zigenare eller rom?.....	50
Kapitel 8 B: Romernas situation i Sverige.....	51
Romerna och bostadskampen.....	52
Utbildning och arbete.....	53
Delegationen för romska frågor.....	54
Svt-länk:.....	54
Kapitel 9: Tornedalingar, sverige-finnar och judar	55
Tornedalingar	55

Sverigefinnar	59
Kapitel 10: Olika behandling i lika situation	65
Regelverk för skydd mot diskriminering	65
Den svenska diskrimineringslagen	67
Diskriminering på etnisk grund	69
DO.....	71
Röda Korsets arbete mot diskriminering	71
Positiv särbehandling är inte diskriminering.....	71
Kapitel 11: Rasistiska ideologier, ”rashygien” och rasistisk politik	73
”Rashygien” och skallundersökningar.....	73
”Rasbiologi” och rasistisk politik	74
Några begrepp	76
Kapitel 12: Rätten till språk – exempel på en rättighet.....	78
Rätten till sitt språk.....	78
Nationell lagstiftning	80
Nationella minoritetsspråk i Sverige.....	83
Kuriosa	86
Kapitel 13. Rätten till utbildning – exempel på en rättighet	87
Interkulturell förståelse genom utbildning	88
Rättigheter inom utbildning	89
Deltagande i utformningen av utbildningen.....	91
Kapitel 14: Rätten till deltagande – exempel på en rättighet	92

Ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter	93
Lundrekommendationerna	94
Regelverket i FN.....	94
Minoritetskvinnors deltagande	95
OSSE.....	96
ILO 169	96
Utkast till Nordisk samekonvention	97
Den svenska skogslagstiftningen.....	98
Samråd och kommunerna.....	99
Laponiaprocessen	99
Varför ska kommunerna samråda med de nationella minoriteterna?.....	100
Checklista för samråd	101
Referenslista	102

Förord

Alla människor har rätt att vara som de är, oavsett etnisk identitet!

Med detta material vill Röda Korset bidra till minskad utsatthet och diskriminering genom att förmedla kunskap och förståelse. Det behövs särskilda insatser för att jämställa minoritetsgrupper och deras medlemmar med majoritetsbefolkningen. Världens stater utvecklar och förstärker därför skyddet genom lagstiftning och resurser. Men också vi andra – enskilda och organisationer – behöver verka för full respekt för de mänskliga rättigheterna! Ett samhälle som ger skydd åt människor i utsatta situationer är ett tryggare samhälle för alla.

Materialet har växt fram ur ett behov: När Röda Korset besöker skolor för att berätta om mänskliga rättigheter möts vi ofta av frågor om romer och samer, men också om minoriteters villkor allmänt. Med utgångspunkt i de frågor som elever och lärare ställt, har materialet fått sin form.

Internationella organ som FN och Europarådet ger Sverige upprepad och skarp kritik med fokus på samers och romers mänskliga rättigheter. Materialet belyser därför deras situation särskilt och kommer då in på två olika rättsområden. Regelverket och rättigheternas karaktär är enhetliga för romer, judar, tornedalingar och sverigefinnar. Rättigheterna för urfolk, som regleras av andra traktat än minoritetsrättigheter, går folkrättsligt längre och har därför ett särskilt utrymme i materialet. Det beskrivs dels i det utökade kapitlet om samer, dels i andra relevanta kapitel.

Vi har just firat tio år med Europarådskonventionerna och med införandet av svensk lagstiftning på området. Det är nu läge med ett mer omfattande material. Alla barn i Sverige ska få lära sig om de nationella minoriteterna och deras historia, kultur och traditioner, men många lärare saknar själva utbildning på området och det finns också brist på läromedel. Detta material är flexibelt och tänkt att kunna användas av lärare eller andra intresserade som t.ex. minoritetsföreträdare.

Nationella minoriteter och urfolk – skydd och rättigheter består av en kort **film** följt av en **bildserie** med **talarestöd**, där olika bilder tar upp olika områden. Till materialet hör också en **fördjupning med referenslista**. Serien kan användas i sin helhet eller i urval utifrån målgrupp och behov. Vid utveckling av materialet var gymnasieskolan målgrupp.

Materialet har haft Erika N. Falck som redaktör. En första upplaga kom 2005. Vid utvecklandet, som skett i samarbete med Ålands Fredsinstitut, har Röda Korsets folkrättsråd-givare Malin Greenhill och Dick Clomé medverkat. Petra Granholm vid Ålands Freds-institut som gjorde grundarbetet till fördjupningsdelen 2009 medverkade också vid 2011 års uppdatering. Filmen är gjord av Gunnar Fogelvik och Eva Stina Sandling. Många andra, inte minst ur berörda grupper, har bistått med värdefulla råd och synpunkter.

I utbildningar samverkar Röda Korset ofta med företrädare för nationella minoriteter. Då brukar grunden läggas med detta material. Sedan följer ett möte med någon som berättar ur ett personligt perspektiv om historia, kultur och traditioner och hur det kan vara att leva som same/rom/tornedaling/etc. i Sverige idag. Det är ett dynamiskt sätt att använda materialet som vi vill rekommendera! Kontakta oss gärna för tips och mer information, via vår skolsajt <http://www.redcross.se/skolsajt/> Du är också välkommen med synpunkter som kan bidra till att förbättra materialet. Materialet får användas och spridas fritt. Tack för hänvisning till Röda Korset.

Inledning

Sverige har sedan 1999 åtagit sig att skydda och främja minoriteterna och minoritetsspråken i landet genom ratificeringen av Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter, och stadgan för regionala och minoritetsspråk. De fem nationella minoriteterna i Sverige är samer, romer, judar, sverigefinnar och tornedalingar. Samerna är dessutom urfolk i Sverige. Den svenska regeringsformen säger att det samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas.

Denna fördjupning till utbildningsmaterialet om nationella minoriteters och urfolks skydd och rättigheter i Sverige är upplagd så att utbildaren först ska få en bild av minoritetsskyddets historia internationellt sett, för att förstå varför det finns minoriteter i världen. Därefter klargörs vad som är en minoritet och ett urfolk i allmänhet. Situationen i Sverige angående minoritetspolitik går igenom i kapitel 6. Därefter följer en presentation av de nationella minoriteterna i Sverige, med fokus på samer och romer eftersom deras situation är särskilt sårbar och föremål för vanförreställningar och fördomar. Därför finns även extrakapitel om samernas rättigheter kopplade till renskötsel och romernas situation i Sverige. Tornedalingar, sverigefinnar och judar presenteras i kapitel 9, varefter det för minoriteter så centrala diskrimineringskyddet går igenom i kapitel 10. I anslutning till kapitel 11 finns även ett avsnitt om rasistiska ideologier och "rashygien". På de sista bilderna presenteras tre för minoriteter mycket viktiga rättigheter något mer utförligt: rätten till språk, utbildning och deltagande.

Trevlig läsning!

Luleå/Tromsø 9.2.2011

Erika Nordvall Falck, Svenska Röda Korset
och Petra Granholm, Ålands Fredsinstitut, petra@peace.ax

Kapitel 1:

Minoriteter – bakgrund

Det finns ingen minoritet utan en majoritet. Att vara en minoritet är snarare en situation än ett karaktärsdrag för ett folk.

Varför har vi då minoriteter, urfolk och majoriteter i Europa? Svaret finns i statsbyggnadens och gränsdragningarnas historia. Det politiska konceptet om den moderna nationalstaten består av nation (en kulturell och etnisk enhet) och stat (en politisk och geopolitisk enhet) och innebär att ett territoriums geografiska gränser sammanfaller med folkets etniska och kulturella sammansättning. Ett renodlat exempel på nationalstat är t.ex. Island, i motsats till de historiska enheterna Ottomanska imperiet, Österrike-Ungern och Sovjetunionen.

Från och med mitten av 1600-talet härskade i västvärlden principen att ett politiskt samhälle skulle ”äga” ett visst territorium och bestämma över dess invånares rättigheter och skyldigheter. I och med liberalismen i mitten av 1800-talet och imperiernas upplösning uppstod tanken om ”ett folk, en stat” – en nationalism som ofta ignorerade ett viktigt faktum: att det på staternas territorium fanns grupper med olika nationella, etniska, språkliga och religiösa identiteter. Fredsfördragen som slöts efter första världskriget 1919–1923 byggde på John Stuart Mills idéer om att regeringens gränser skulle sammanfalla med nationalitetens gränser för att undvika nya krig.¹ Detta fungerade som bekant inte särskilt bra, men än idag bygger de konstitutionella (grundlagsenliga, författningsenliga) ordningarna ofta på konceptet om nationalstaten. I den europeiska kontexten används ordet ”nation” ofta som synonym för ”stat”.² Christina Johnsson konstaterar att nationalstaten utesluter minoriteter per definition från det offentliga planet och lagstiftandet, på grund av majoritetens dominans av den konstitutionella ordningen.³

För att illustrera gränsdragningarnas effekt kan man referera till ett exempel som ligger oss väldigt nära, nämligen Sverige och Finland. Vid 2009 års firande av märkesåret var det en 600 år gemensam historia som firades. Sverige och Finland var fram till 1808–1809 års krig en enda enhet, ett land med flera språk. Effekterna av denna gemenskap ser vi än idag, då Finlands två officiella språk är svenska och finska, och 5,4 % av Finlands befolkning är finlandssvenskar. Det är då också lättare att förstå att sverigefinnarna är en av Sveriges äldsta minoriteter, och varför tornedalingarna talar meänkieli, en variant av finska som är erkänt som eget språk av Sverige. När gränsen drogs i norr 1809 hamnade en del av den finsktalande befolkningen på den svenska sidan av gränsen.⁴

¹ Johnsson, 2002, s.69.

² Ibid, s.73.

³ Ibid, s.8.

⁴ Regeringens proposition 1998/99:143, s.24.

Det internationella skyddet för minoriteter startar med Westfaliska freden 1648, som avslutade det trettioåriga kriget som pågick i norra Europa 1618–1648.⁵ Före 1648 härskade principen *cuius regio, eius religio* vilket innebär att den som behärskar en region bestämmer dess religion. Fram till 1815 handlade det existerande minoritetsskyddet främst om religiösa minoriteter. Då var Europa indelat i det katolska väst och det ortodoxa öst. Språk var inte alls en viktig faktor.

Tiden från 1648 till idag kan delas in i fem perioder:

1. Westfaliska fredens 1648 fredsfördrag: Minoritetsskydd är en religionsfråga

Westfaliska freden introducerade idén om pluralism (mångfald) i en stat. Efter Westfaliska freden var minoritetsfrågor främst en fråga om religion, och religiösa minoriteters skydd skrevs in i internationella fördrag.

2. Wienkongressen 1815: Nu inkluderas också etniska minoriteter, inte bara religiösa

Wienkongressen 1815 drog upp de nya politiska linjerna efter krigen som föranletts av Napoleon, franska revolutionen och tysk-romerska rikets fall. Nu togs också skyddet för etniska minoriteter i beaktande i internationella fördrag, och principen om *cuius regio eius religio* förkastades.

3. Slutet av första världskriget, Paris 1919: Ett system för minoritetsskydd införs i Europa

Fredsfördragen i Paris 1919 introducerade ett system för att skydda vissa europeiska minoriteter under övervakning av det nyetablerade Nationernas Förbund, d.v.s. FN:s föregångare. Bilaterala överenskommelser för minoritetsskydd skapas. Europas etno-språkliga minoritetskarta är till största delen resultatet av de stora imperiernas förvandling till nationalstater efter första världskriget. Den amerikanska presidenten Woodrow Wilsons berömda tal på 14 punkter år 1918 innehöll principen om folkens självbestämmanderätt, som senare inkluderades i FN-stadgans första artikel.

4. Slutet av andra världskriget, 1945: Förenta Nationerna och Europarådet

Efter andra världskriget grundades FN och Europarådet. Europarådet (Council of Europe, CoE) som idag har 47 medlemsstater grundades för att skydda och främja mänskliga rättigheter och demokrati över hela den i öst och väst uppdelade kontinenten.

⁵ Benedikter, 2008, s.21.

5. Berlinmuren 1989 → idag: Regionala och internationella överenskommelser

Regionala och multilaterala fördrag för skydd av minoriteters och urfolks rättigheter skapas.

Europas karta har alltså ritats om många gånger. När de stora imperierna som härskade i Mellan- och Östeuropa före första världskriget transformerades till nationalstater uppstod det som vi idag ser som Europas språkliga och etniska karta. Christina Johnsson börjar sin avhandling *Nation States and Minority Rights: A Constitutional Law Analysis* med ett citat om en kvinna som bott hela sitt liv på en och samma plats, men i olika länder.

Márta Molnár was born in 1913 in the town of Ungvár within the region of Ruthenia in the Habsburg part of the then still existing Habsburg Empire. In 1939, she and her family were forcibly moved to Czechoslovakia. They stayed there during the first years of the Second World War until 1943, when they, due to the events of the war, ended up in Hungary. After the war in 1945, Márta became a citizen of the Soviet Union, where she lived her life until recently. Since 1990, she has resided in the Ukraine. One could imagine that Márta has had a lot of experience from moving around between different countries-and indeed she has had such-but not from actually moving, as she has never moved: Márta has lived her entire life in the same town, Ungvár, or as it is now called in Ukrainian, Uzjgorod.⁶

Ett liknande citat från mycket närmare håll kompletterar detta:

Vårt kök byggdes i Sverige, vardagsrummet i Ryssland och sovrummet i Finland.

Så beskriver Gun Toivonen från Svartsmara på Åland i nuvarande Finland sitt hus. Naturligtvis har huset alltid stått på samma plats. Detta illustrerar det faktum att nationsgränser inte är något som är skrivet i sten. Ålänningarna som under 600 år betraktade sig som svenskar fick uppleva en tid under ryskt herravälde innan Nationernas Förbund 1921 beslöt att Åland skulle tillfalla Finland då Finland 1917 blev självständigt, men då med åländskt självstyre och garantier för det svenska språket, sedvänjorna och traditionerna.

Idag finns det inget land i Europa med mer än en halv miljon invånare som inte har etniska minoriteter, från några få procent av befolkningen i Grekland, Slovenien och Albanien till mer än 30 % i Lettland, Moldavien, Makedonien, Estland och Montenegro. Romer finns i 28 stater och tysktalande grupper i 22 stater där tyska inte är officiellt språk.⁷ Stater som Schweiz och Belgien är stater med flera "titulerande folk" – de olika grupperna ses inte som minoriteter av ländernas regeringar. Frankrike bygger på en doktrin om statens odelbarhet⁸ och sålunda

⁶ Johnsson, 2002, s.17.

⁷ Benedikter, 2008, s.17.

⁸ Första paragrafen i Frankrikes konstitution: *La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale.*

”finns inga nationella minoriteter i Frankrike”. Däremot erkänner Frankrike att det finns regionala språk, eller ”dialekter”. Enligt fransk lagstiftning finns alltså inga minoriteter i Frankrike medan den politiska realiteten är en annan - ironiskt, eftersom franska revolutionen påbörjade människorättsrörelsen i Europa.

Urfolkens situation skiljer sig från minoriteternas på grund av de faktorer vi går i genom under kapitel 3–4, men i praktiken överlappar deras behov varandra eftersom de delar upplevelsen av diskriminering och marginalisering. Vad gäller förklaringen till urfolkens existens går den tillbaka till de folk som bebodde ett område före det koloniserades av andra folk. Urfolk väljer inte statstillhörighet. De har aldrig vandrat in till en stats territorium. Staterna är däremot etablerade på urfolkens traditionella områden. Se vidare kapitel 3–4.

Kapitel 2: Sedan kommer de efter... vem?

”Först kom de efter kommunisterna, och jag protesterade inte, för jag var inte kommunist. Sedan kom de efter judarna, och jag protesterade inte, för jag var inte jude. Sedan kom de efter fackföreningsmedlemmarna, och jag protesterade inte, för jag var inte fackföreningsmedlem. Sedan kom de efter katolikerna, och jag protesterade inte, för jag var lutheran. Sedan kom de efter mig, och då fanns det ingen kvar som kunde protestera.”

Citatet har återfunnits i flera versioner, men i sin ursprungliga form tillskrivs det pastor Martin Niemüller. Det handlar om hur Tysklands intellektuella inte reagerade på Nazitysklands politik. Niemüller själv var en inte helt okontroversiell person, och citatet som tillskrivs honom har ändrats beroende på vem som använt sig av det. Därigenom speglar citatet världspolitiken: Ordningen på de förföljda grupperna och vilka som inkluderats varierar nämligen. Bland annat har kommunisterna uteslutits då texten citerats i USA, och katoliker och industrialister har tillkommit som offergrupper. I flera versioner placeras även judar som den första gruppen.⁹ Detta förhållande illustrerar också synen på Holocaust som enbart vissa gruppers förintelse. Grupper som t.ex. homosexuella, handikappade och romer nämns aldrig i citatet trots att också de utsattes för förföljelse.

Martin Niemüller (1892–1984) var en tysk teolog som överlevde koncentrationslägret i Dachau. Under första världskriget hade han tjänstgjort som överbefälhavare på tyska kejsarliga marinens ubåtar, men lämnade marinen efter kriget till förmån för teologistudier. I valet 1924 röstade han på det nationalsocialistiska partiet, och som politiskt aktiv blev han en förespråkare för nazismen. I sin egen kyrka, Bekännelsekyrkan, höll han tal om hur nazismens läror och i synnerhet rasläror kunde länkas till kristendomen. Niemüller motsatte sig dock Hitlers inställning till religion, t.ex. tyckte han att judar som konverterat till kristendom inte skulle skickas till koncentrationsläger. Efter att bl.a. ha vittnat om att medlemmar i Bekännelsekyrkan hade tillfångatagits av den hemliga polisen, arresterades Martin Niemüller själv 1937 av Gestapo.

Spartacus Educational: Martin Niemüller

⁹ Martin Niemüller Stiftung, 2007.

Det faktum att folkmord begicks på Europas romer och judar är viktigt även då man talar om de nationella minoriteterna i Sverige. Många av ättlingarna till de nu levande judarna i Sverige flydde undan Hitlers judeutrotning till Sverige från Centraleuropa, men också från Danmark och Norge. Romernas förintelse glöms ofta bort då man talar om andra världskriget. Bara under en enda natt, den s.k. "Zigenarnatten" i Auschwitz-Birkenau den 2–3 augusti 1944, gasades alla romer och sinti,¹⁰ mellan 2 885 och 6 000 personer, i det lokala s.k. zigenarfamiljelägret ihjäl.

Mellan åren 1933–1945 då den nazistiska regimen hade makten i Tyskland förföljdes och mördades miljontals människor, bland dem romer, judar, funktionshindrade, sovjetiska krigsfångar, polacker, serber och andra slaver. Homosexuella, politiska meningsmotståndare och Jehovas vittnen var andra utsatta grupper. Olika grupper utsattes för olika typer av åtgärder, och politiken var också olika beroende på var i Europa man bodde.

Forum för levande historia: Förintelsen, ett av historiens värsta folkmord

Det är viktigt att känna till att inte heller Internationella Rödakorskommittén (ICRC) gjorde allt som stod i organisationens makt för att ändra händelseförloppet. Man trodde inte att offentligt fördömande skulle tjäna något till för att förbättra situationen för de förföljda, och man ville inte förvärra Schweiz relationer till de krigförande staterna. ICRC hade delegater stationerade i Tyskland, och det lämnades åt dem att försöka påverka myndigheterna, men i praktiken hade dessa delegater ingen tillgång till maktens korridorer. Det var inte förrän i slutet av kriget som ICRC:s ledning gjorde försök att påverka myndigheterna i Tredje riket. Detta är något som finns i organisationens minne. Idag gör man allt man kan för att förhindra flera folkmord¹¹ och vill också med detta hedra offren från andra världskriget.

I FN:s generalförsamlings resolution 96 (I) 11.12.1946 definieras folkmord som förnekandet av hela folkgruppers rätt att leva. **I konvention den 9 december 1948 om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord** (*genocide*) (folkmordskonventionen), finns den juridiska definitionen (artikel 2):

följande gärningar förövad i avsikt att helt eller delvis förinta en nationell, etnisk, rasmässigt bestämd eller religiös grupp såsom sådan nämligen

Att döda medlemmar ur gruppen

Att tillfoga medlemmar ur gruppen svår kroppslig eller själslig skada

¹⁰ Sinti är en folkgrupp som är besläktad med romer. Namnet sägs härstamma från provinsen Sindh i Indien, därifrån både romer och sinti utvandrade. Sinti återfinns till stora delar i Tyskland.

¹¹ ICRC:s församling, 2007.

Att uppsåtligt påtvinga gruppen levnadsvillkor, som äro avsedda att medföra dess fysiska undergång helt eller delvis

Att genomföra åtgärder, som äro avsedda att förhindra födelser inom gruppen

Att med våld överföra barn från gruppen till annan grupp.

Definitionen och konventionen gäller såväl i freds- som i krigstid (artikel 1). Sverige ratificerade konventionen 1952, året efter att den trätt ikraft internationellt. I den svenska lagen om straff för folkmord 1964:169 finns bestämmelserna från konventionen.

Från Moses till Romstadgan

1200-talet f.Kr.: Man kan säga att ett av historiens första folkmord beskrivs i fjärde Moseboken, 31:a kapitlet, då Gud befäller Moses att uppmana sitt folk att döda midjaniterna: ”De tågade mot Midjan, så som Herren hade befallt Mose, och de dödade alla av manligt kön. Förutom alla andra som dräptes dödade de också de midjanitiska kungarna, Evi, Rekem, Sur, Hur och Reva, de fem midjanitiska kungarna. De högg också ner Bileam, Beors son. Midjaniternas kvinnor och barn togs till fånga av israeliterna, och alla dragdjur, all boskap och all egendom tog de från midjaniterna som byte. Alla städer där midjaniterna bodde brände de ner, liksom alla tältläger. De tog med sig allt rövat gods och allt byte av människor och boskap och förde detta till Mose, prästen Elasar och israeliternas menighet i lägret på Moabs hedar vid Jordan, mitt emot Jeriko – fångarna, bytet och allt rövat gods.”

1915: 1,5 miljoner armenier i det dåvarande Osmanska riket mördas. De flesta historiker är överens om att det var folkmord, men Turkiet och de turkiska historikerna erkänner det fortfarande inte som folkmord.¹²

1975–79: 1,7 miljoner människor dödas i Kambodja under Röda Khmerernas välde. Det är oklart om det kategoriseras som folkmord eller inte eftersom folkmordsdefinitionen inte inkluderar politiska grupper.

1994: Rwanda – ett uppskattat antal på 800 000 personer tillhörande tutsi mördas, oftast med enkla machetes, tillsammans med de hutuer som inte åtlyder propagandaradios uppmaning om att ”fylla gravarna” → Internationella krigsförbrytartribunalen för Rwanda (*ICTR*) grundas i Arusha, Tanzania, och de grävsta förbrytarna döms.

1995: Srebrenica – bosnienserbiska armén mördar ca 7 000–8 000 bosniska muslimer av manligt kön → inrättande av den internationella krigsförbrytartribunalen för det forna Jugoslavien (*ICTY*) i Haag.

¹² Forum för levande historia, 2010.

1998: Romstadgans undertecknade → den internationella brottmålsdomstolen i Haag (*International Criminal Court, ICC*) etableras.¹³ Enligt stadgan har domstolen rätt att utreda och döma följande förbrytelser (d.v.s. domstolens så kallade jurisdiktion): folkmord, krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten begångna efter den 1 juli 2002¹⁴.

2004 →: Darfur, Sudan. Ett konkret exempel på ICC:s jurisdiktion är när åklagaren för domstolen utfärdade arresteringsorder på presidenten i Darfur som anklagas för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser i Darfur. Om det massiva dödandet i Darfur utgör ett folkmord har varit omtvistat – år 2004 fastslog en av FN utsänd expertgrupp att de åtgärder som vidtagits mot de etniska grupperna i området dittills inte utgjorde folkmord. Om händelserna i Darfur är ett folkmord tvingas det internationella samfundet att agera, och därför är begreppet känsligt att använda för FN. Beroende på utgången i rättegången¹⁵ mot president Bashir kan detta komma att klargöras, och då kan FN försättas i en knepig situation.

För lärarhandledning på temat folkmord, se Forum för levande historia: *Minnesdagsprojekt 2008: Vad är folkmord? Ett läromaterial från Forum för levande historia*. Författare: Görrel Espelund, Andreas Karlsson. Ladda ner på www.levandehistoria.se.

¹³ För mer information om domstolen och romstadgan för den internationella brottmålsdomstolen, se <http://www.un.org/law/icc/index.html>.

¹⁴ En förbrytelse som domstolen också ska kunna utreda och döma är brott mot freden. Än så länge har man dock inte kunnat ena sig om en definition.

¹⁵ För en överblick av dagsläget i det aktuella fallet, se internationella brottmålsdomstolens hemsida, Case *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*.

Kapitel 3: Varför är det så viktigt att skydda urfolks och minoriteters rättigheter?

Efter andra världskrigets fasor har vi på det europeiska området, främst genom Europarådet och dess organ **Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter** (Europadomstolen), utvecklat en standard för minoritetsskydd i form av konventioner, policyinstrument, samarbete, institutioner och kampanjer.¹⁶

Länken mellan minoritetsskydd och fredsfrågor illustreras tydligt genom en direkt jämförelse med situationen i Sydasien: I Sydasien finns inte ett enda land som inte har problem med interna minoritetsuppror.¹⁷ Postkoloniala stater som Indien, Pakistan och Bangladesh är hem för många etniska, religiösa och kast-minoriteter. Detta faktum blev mycket politiskt känsligt under den koloniala administrationen och de följande konstitutionella processerna. Minoriteternas behov och önsknings tog inte tillvara, vilket har medfört att många minoritetsgrupper befinner sig i en situation där fattigdom och sårbarhet dominerar. Missnöjda minoritetsgrupper och ojämlikhet har lett till våld och uppror. Ett exempel på detta är det maoistiska upproret i Nepal, där ojämlikhet längs regionala, etniska, urbana-rurala och klasskiljelinjer varit grogrund för våldsamt konflikt. Konflikthärddar som den islamiska republiken Pakistan har en grundlag som diskriminerar de många olika minoriteter som landet består av, i synnerhet ahmadias och icke-islamiska grupper. Sri Lankas inbördeskrig bottnade i orättvisor för tamilerna. "Sinhala only"-policyn på Sri Lanka under 1970-talet var ett av startskotten för förtrycket av den tamilska minoriteten i Sri Lanka. Singhalerna är majoritetsgruppen som fortfarande har makten i Sri Lanka. Policyn innebar att tidigare grundlagsskydd för minoriteter togs bort och tamiler fick i praktiken sämre chanser än singhalerna att komma in på universitet och utsattes även för våldsamma attacker. Tamilska politiska partier orienterade sig mer och mer mot militantism, som gruppen *Liberation Tigers of Tamil Eelam* (LTTE) är känd för. Konflikten mellan den singahal-dominerade regeringen och de tamilska tigrarna har resulterat i att en miljon människor ha flytt och 65 000 dödat.¹⁸ Inget land i Sydasien erkänner urfolk på sitt territorium.

Ett annat exempel är sammanstötningarna mellan kinesiska säkerhetsstyrkor och medlemmar av uigurminoriteten i Xinjiang-provinsen under 2009. Enligt organisationen *Minority Rights Group International* (MRG) har oroligheterna sina rötter i årtionden av förtryck och diskriminering, speciellt ifråga om politiskt deltagande, religiösa och kulturella rättigheter samt markrättigheter för den åtminstone 8,6 miljoner stora minoriteten som till största delen bekänner sig till den sunnimuslimska tron. Uigurererna är också missnöjda med bristen på un-

Europarådet bildades 1949 och är ett mellanstatligt organ med fokus på upprätthållande och främjande av demokrati och mänskliga rättigheter i Europa. Respekten för de mänskliga rättigheterna är en förutsättning för medlemskap i Europarådet. Dessutom omfattar verksamheten samarbete på både kulturella och sociala områden.

I december 2010 hade Europarådet 47 medlemsländer. Det innebär att alla Europas stater, förutom Vatikanstaten och Vitryssland, är medlemmar i Europarådet. Vitryssland har dock ansökt om medlemskap och Vatikanstaten har observatörsstatus.

¹⁶ Se vidare Europarådets hemsida, <http://www.coe.int/>.

¹⁷ Manchanda, 2006, s.27.

¹⁸ MRG, n.d.

dervisning i minoritetens språk och kravet på standardkinesiska i undervisning och arbetsliv trots att uigurerna är i majoritet i området där de bor. MRG har kritiserat de kinesiska myndigheterna för att de behandlar etniska minoriteters missnöje som sociala oroligheter som bör undertryckas, istället för att ta itu med roten till problemen.¹⁹

Historiskt sett har negligierandet av minoriteters rättigheter lett till storskaliga interna och internationella konflikter. Gurr beskriver orsakerna till skiljelinjerna mellan privilegierade minoriteter, dominanta grupper och förtryckta minoriteter genom fyra historiska processer, nämligen erövring, statsbyggnad, migration och ekonomisk utveckling.²⁰ Varje folk som etablerat ett imperium eller en modern stat gjorde detta på svagare gruppers bekostnad. Ett historiskt exempel är européernas erövring av Amerika och Australasien med massakrer och slaveri av urfolken. Gurrs omfattande studie i etnopolitiska konflikter från 1990-talet visade på två olika dynamiker som orsak till att vissa grupper gör uppror inom en stat, nämligen att (1) gruppen vill säkra och skydda sin identitet eller att (2) gruppen kräver mer vittgående rättigheter inom en stat snarare än utträde ur den. Diskriminering genererar krav på politiska och ekonomiska rättigheter, och kulturella skillnader leder till krav på sociala och kulturella rättigheter.²¹

Även om mänskliga rättigheter är ”universella, oförytterliga och odelbara” är villkoren för minoritetens och majoritetens åtnjutande av dessa rättigheter olika även utan diskriminerande och orättvis statspraxis. Det ligger i minoritet-majoritetsrelationens natur att den är asymmetrisk. Detta blir tydligt t.ex. genom att statsspråket ofta bara är majoritetens språk, och därigenom finns det ett naturligt stöd för språkets utveckling, medan minoritetens språk behöver särskilt skydd för sin fortlevnad.²²

Inom mänskorättssystemet finns särskilt skydd även för andra sårbara grupper – kvinnor, barn, personer med funktionsnedsättning, gästarbetare och så vidare. Den särskilda sårbarheten för minoriteter gäller såväl i krigstid som i fredstid. Den pågående konflikten i Colombia inkräktar gång på gång på urfolkens territorium, vilket leder till att många urfolks liv spills i korselden mellan de stridande parterna. Urfolken själva beskriver situationen likvärdig med att en medlem av ett urfolk dör var 72:a timme. Situationen är nu så kritisk att urfolken har beslutat att ta saken i egna händer och utbilda en polisstyrka som enbart består av medlemmar av urfolk för att skydda sig själva.²³

Sia Spiliopoulou Åkermark ger fyra motiveringar som rättfärdigar det internationella minoritetsskyddet och som återspeglar ovanstående diskussion. Motiveringarna är *fred och säkerhet, mänsklig värdighet, kultur samt demokratiskt deltagande* och *demokratisk pluralism*. De första

¹⁹ MRG, 2009b.

²⁰ Gurr, 1993, s.34.

²¹ Ibid., s.316.

²² Manchanda, 2006, s.9.

²³ MRG, 2009a.

tre grunderna för rättfärdigande återfanns i Nationernas förbunds system för minoritetsskydd. Den fjärde grunden är den senaste ansatspunkten för minoritetsskydd, där målet är att förverkliga ett aktivt samhällsmedborgarskap hos personer som tillhör minoriteter. Denna ansats återfinns i dokument om minoriteters rätt till deltagande.²⁴

Enligt Spiliopoulou Åkermark kan länken mellan minoritetsrättigheter och fred spåras långt tillbaka i historien²⁵ med tanke på hur ofta man har inkluderat bestämmelser om minoritetsskydd i fredsfördrag. Ett exempel är Osnabrückfördraget som är huvudfördrag för de Westfaliska fredförhandlingarna. Säkerhetskonceptet ackompanjerar fredskonceptet i de viktigaste internationella dokumenten. En av de viktigaste uppgifterna för folkrätten är att försvara freden och reglera krig, och genom de internationella dokumenten framgår att koncepten om fred och säkerhet kompletterar varandra i och med att det man vill uppnå inte bara är en frånvaro av krig och konflikt utan även en frånvaro av hot.

Den andra motiveringsgrunden enligt Spiliopoulou Åkermark är mänskliga rättigheter som bestämmelser till skydd för den individuella mänskliga värdigheten. Mänsklig värdighet kan ses som en rätt till självbevarelse och självförverkligande, vilket kopplas samman med den tredje motiveringsgrunden, d.v.s. att en minoritets kultur i sig själv är värd att skydda. Det kanske starkaste och mest etablerade skyddet som återspeglar denna tankegång är artikel 27 i **konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter** (MP-konventionen)²⁶ som handlar om skydd för minoriteters kulturella, religiösa och språkliga överlevnad.

I systemet under Nationernas Förbunds och den permanenta domstolens²⁷ tid balanserades rättsliga och politiska metoder för att betona vikten av att minoriteters kulturella identitet bevaras, samtidigt som man skyddade individuella medlemmar av minoriteten och säkrade freden. I FN-systemet har man istället lagt all tonvikt på skyddet av den individuella mänskliga värdigheten. Genom antagandet av konventioner som den europeiska språkstadgan har man inom Europarådet visat på länken mellan mänsklig värdighet och viljan att behålla minoritetskulturer som sådana.²⁸ Likaså betonas ett brett spektrum av åsikter i samhällsdebatten vilket tydliggörs som argument för minoritetsskydd genom Europeiska domstolen för mänskliga rättigheters avgöranden.²⁹

Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, artikel 27:
I de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter, skall de som tillhör sådana minoriteter inte förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin egen religion och använda sitt eget språk.

²⁴ Spiliopoulou Åkermark, 2007/8, s.17.

²⁵ Enligt Spiliopoulou Åkermark börjar denna tidslinje vid reformationen. Spiliopoulou Åkermark, 1997, s.69.

²⁶ Internationell konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. Antagen 16.12.1966, trädde i kraft 23.3.1976.

²⁷ Den permanenta domstolen (*Permanent Court of International Justice*) etablerades genom Nationernas Förbunds stadga och var föregångaren till FN:s Internationella domstol i Haag. Permanenta domstolen förblev alltså inte permanent, den inrättades 1922 och upplöstes 1946.

²⁸ Spiliopoulou Åkermark, 1997, s.83.

²⁹ Spiliopoulou Åkermark, 2007/8, s.17.

Kapitel 4–5: Vad är en ”minoritet”? Vad är ett ”urfolk”?

Vad är en minoritet?

Inom folkrätten råder ingen konsensus om definitionen av begreppet minoriteter, men det råder enighet om två centrala kriterier. Det första, objektiva, kriteriet handlar om gruppens *storlek* – i numerärt underläge – och *karaktär* – i en nationellt icke-dominant situation och med exempelvis etniska, språkliga och/eller religiösa karaktäristika som skiljer dem från resten av befolkningen. Det andra, subjektiva, kriteriet anger att gruppens medlemmar måste *känna sig* som en del av denna minoritet och direkt eller indirekt uttrycka en *vilja* bevara sin särart.

Det finns många olika slags minoriteter, till exempel etniska, religiösa och sexuella minoriteter. Bland etniska minoriteter finns dels grupper som funnits i landet under lång tid, dels grupper som har invandrat förhållandevis nyligen.

Det är viktigt att minnas att vilka grupper som är i minoritetsställning i ett samhälle ändras över tid!

Det minoritetsbegrepp som **FN:s kommitté för de mänskliga rättigheterna** (MR-kommittén) använder är vidare än begreppet *nationell minoritet* i **Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter** (ramkonventionen), och omfattar även nyanlända minoriteter utan hänsyn till medborgarskap, vilket bland annat framgår av tolkningsföreskrifterna 1994 från MR-kommittén, som övervakar efterlevnaden av MP-konventionen.

Förenklat sett är den svenska uppfattningen denna: Vad som utmärker de nationella minoriteterna specifikt och i förhållande till andra etniska minoriteter är att de har befolkat landet under lång tid, och deras kulturer utgör en levande del av det svenska samhället och vårt gemensamma svenska kulturarv.³⁰

Ramkonventionen slår i sin tredje artikel fast att:

Var och en som tillhör en nationell minoritet skall ha rätt att fritt välja att behandlas eller inte behandlas som sådan och ingen nackdel skall följa av detta val...

Det finns i ramkonventionen inget fastställande av vem som tillhör en nationell minoritet, men för en individ som enligt landets bestämmelser tillhör en nationell minoritet finns alltså ett subjektivt val, inte ett tvång, att definieras som nationell minoritet.

Ett erkännande av nationella minoriteter får inte bli statiskt. Så här motiverar t.ex. Finland i sin statsrapport³¹ under ramkonventionen för

³⁰ Regeringens proposition 2008/09:158, s.14.

³¹ De stater som ratificerar ramkonventionen förbinder sig också att regelbundet rapportera till Europarådet om det nationella genomförandet av bestämmelserna.

skydd av nationella minoriteter att man har undvikit att ange vilka grupper som avses:

Då ramkonventionen sätts i kraft i Finland har man emellertid inte för avsikt att avgränsa tillämpningsområdet så att det utesluter framtida minoritetsgrupper, vilket vissa stater har gjort i samband med undertecknandet eller ratificeringen. En sådan avgränsning vore problematisk bl.a. av den anledningen att den alltid skulle förutsätta nya uppdaterade förklaringar då förhållandena eventuellt ändras. Dessutom bör man ytterligare uppmärksamma att uppkomsten av minoriteter är ett faktum som är nära förknippat med individens rätt att själv definiera sin identitet.³²

Kärnan i den definitionsdoktrin som utvecklats under de senaste åren kan sammanfattas enligt följande:

En minoritet är en icke-dominant, institutionaliserad grupp som delar en kulturell identitet som den önskar bevara...³³.

Den institutionaliserade aspekten innebär att gruppen har en särskild inre struktur och en varaktighet över tiden. Det viktiga här är inte definitionen i sig, utan att förstå utvecklingen i diskussionen mot en minoritetsdefinition - bort från rasmässiga och etniska kriterier mot en definition som innefattar en gemensam kultur och önskan att bibehålla en gemensam identitet.³⁴ Ramkonventionen och kriterierna för rösträtt i sametingsval har bidragit till betoningen av den subjektiva aspekten, självidentifikationen.

Ofta är minoritetsgruppen i en position som gör att den är speciellt sårbar och utsatt för diskriminering. Att gruppen ska vara i numerärt underläge stämmer inte in på alla fall. Under apartheid i Sydafrika styrde de vita, som var färre till antalet, över de svarta som var i befolkningsmajoritet men ändå inte i en politiskt dominant situation utan snarare i en minoritetsställning. Detta förhållande beskrivs också som de facto-minoritet. Situationen i Kosova på 1980- och 90-talen vad gäller relationen mellan de serbiska och albanska grupperna visar också att minoritets-majoritets-förhållandet inte alltid är självklart.

De mänskliga rättigheterna tillkommer individen, men man talar också om kollektiva rättigheter eller grupprättigheter vilka är mycket betydelsefulla för minoriteter och urfolk:

Grupprättigheter för minoriteter och ursprungsfolk är nödvändiga för att säkerställa ett antal rättigheter, bland annat rätten till kultur, mark och autonomi, eller för att i andra avseenden närma sig de förhållanden som majoriteten lever under, att tillåta enskilda individer att dra nytta av gruppens styrka och att underlätta gruppers interaktion med staterna där de bor och med internationella organisationer. *Om dessa minoriteter och ursprungsfolk förvägras grupprättigheter och förmånsbehandling kommer diskriminerande mönster att bestå och de kommer inte att åtnjuta mänskliga rättigheter på lika villkor.*³⁵ (författarens kursivering)

³² RP 107/1997.

³³ Spiliopoulou Åkermark, 1997, s.96.

³⁴ Ibid, s.296.

³⁵ Alfredsson, SOU 2005:79, s.41.

Särskilda insatser för allas lika rättigheter

Vad behövs för att alla ska uppnå de mänskliga rättigheterna? Det är inte självklart att ett demokratiskt system visar förståelse för minoriteters behov. En mycket stor del av de särskilda bestämmelserna för minoriteter och urfolk handlar om insatser för att alla ska få samma rättigheter både rättsligt och i praktiken. För att jämställa minoritetsgrupperna och deras medlemmar med majoritetsbefolkningen behövs särskilda insatser. Det är inte att betrakta som privilegier utan grundas i bestämmelsen om lika rättigheter och icke-diskriminering.³⁶

Minoriteters rättigheter är politiskt sett en mycket känslig fråga. Den handlar i grund och botten om balansen mellan bibehållandet av staten och pluralismen i samhället. Det betyder att gruppers olikheter måste accepteras samtidigt som det krävs en sammanhållande struktur som samtliga grupper enats om.

Vad är ett urfolk?

FN:s fackorgan **Internationella arbetarorganisationen (ILO)** har utarbetat en konvention om urfolks rättigheter med ett antal bestämmelser och åtaganden till skydd för urfolk. Artikel 1 b i **ILO-konvention nummer 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självständiga stater från 1989**³⁷ (hädanefter ILO 169) definierar begreppet ursprungsfolk eller urfolk:

Folk i självständiga stater... som anses som ursprungliga på grund av att de härstammar från de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet hör till då erövring eller kolonisation skedde eller då de nuvarande statsgränserna blev fastslagna och som, oavsett deras rättsliga ställning, har bibehållit alla eller en del av sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner.

ILO:s definition innefattar enbart objektiva kriterier som t.ex. börd och språk, medan en annan ofta citerad definition betonar urfolkens egen uppfattning, d.v.s. de subjektiva 5 kriterierna. Den definitionen härstammar från den dåvarande specialrapportören i FN:s underkommission för förebyggande av diskriminering och minoritetsskydd José R. Martínez Cobo och hans omfattande *Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations*.³⁸ Definitionen beaktar kriterier som självidentifikation och acceptering inom gruppen för att ge urfolken en suverän rättighet att bestämma vem som hör till dem utan extern inblandning.

Sametingets språkhandbok beskriver hur synen på urfolk internationellt har gått igenom olika faser i ett historiskt perspektiv: Från att ha nedvärderats som "infödingar" och som tillhörande "exotiska kultu-

Riksdagen erkände år 1977 samerna, Europas äldsta kända folk, som urfolk i Sverige. År 2011 träder en grundlagsändring i kraft som omnämner samerna som "det samiska folket", en överraskande stark skrivning, eftersom ett "folk" inom folkrätten har ännu starkare rättigheter än ett urfolk.

³⁶ Alfredsson, 2005, ss.35-36.

³⁷ Från ILO:s databas ILOLEX nås både konventionstext och ratifikationslista.

³⁸ Martínez Cobo, 1986.

rer” och bemötts med förmyndarattityd långt in på 1900-talet, via en period av assimilations- och integrationssträvanden och att åtgärder mot diskriminering sattes in, till att under senare år landa i ett värdesättande av urfolkens kulturella särart med självförvaltning och särbehandling som viktiga politiska instrument.

Benämning

Säger man urfolk, ursprungsfolk, urbefolkning eller ursprungsbefolkning? I allmänhet har regeringar tidigare föredragit att använda sig av termen ”befolkning” för att dra en skiljelinje till folks rätt till självbestämmande,³⁹ medan urfolken själva betonar att de är ”folk”. Det finns alltså en ideologisk skillnad. Föregångaren till ILO 169, konvention nr 107, använde termen *indigenous populations* medan den senare konventionen använder *indigenous peoples*. Konvention nr 169 innehåller samtidigt en försäkran i artikel 1.3 att termen *peoples* i konventionen inte innebär de folkrättsliga rättigheter som eventuellt förknippas med termen på ett mer allmänt plan.

Den svenska regeringen liksom Svenska Röda Korset och modern svensk lagtext använder begreppet ”urfolk”, som är synonymt med ”ursprungsfolk”. Begreppen ”urbefolkning” eller ”ursprungsbefolkning” har lägre relevans i rättsliga sammanhang om begreppet ska ha bärighet på ”folk”, inte på ”befolka”.

Urfolk också nationella minoriteter

Urfolk är ofta en minoritet inom en nation och kan då även åberopa minoritetsrättigheter. För att ha tillgång till minoritetsrättigheter krävs det att befolkningsgruppen i fråga faktiskt är en minoritet. För många urfolk i världen är detta inte en acceptabel definition. De ser inte sig själva som en minoritet, eftersom de eller deras förfäder besatt landet som senare koloniserades av andra. MR-kommittén har löst detta definitionsproblem genom att fastställa att urfolk är en minoritet gentemot staten som ratificerat konventionen och därför kan åtnjuta minoritetsrättigheter. Frågeställningen blir aktuell bland annat i samband med MP-konventionens artiklar 1 och 27 samt ramkonventionen.

URMINNES HÄVD i
1734 års Jordabalk:
Det är urminnes hävd:
där man någon fast
egendom eller rättighet
i så lång tid okvald och
obehindrad besuttit,
nyttjat och brukat ha-
ver, att ingen minns,
eller av sann sago vet,
huru hans förfäder,
eller fångesmän först
därtill komme äro.

Rättigheternas karaktär för minoriteter respektive urfolk

Med tanke på behoven hos urfolk respektive minoriteter har rättigheterna olika karaktär.

³⁹ FN-stadgan slår fast principen om folkens självbestämmanderätt i artikel 1: Förenta Nationernas ändamål äro:
... att mellan nationerna utveckla vänskapliga förbindelser, grundade på aktning för principen om folkens lika rättigheter och självbestämmanderätt samt vidtagna andra lämpliga åtgärder för att befästa världsfreden.

Rättigheter för minoriteter är inriktade på deltagande och lika rättigheter i samhället som övriga grupper. En skillnad mellan urfolks och minoriteters rättigheter är att urfolkens rättigheter ofta handlar mer om återgäldande av historiska kränkningar,⁴⁰ i synnerhet ifråga om markrättigheter. Rättigheter för urfolk utgår från gruppens rätt till land och naturresurser i områden där de lever. Här finns en direkt koppling till ett urfolks starka beroende av området och miljön. Tillgång till landet och naturresurserna är en förutsättning för urfolkets fortsatta existens. Rättigheterna berör också självbestämmande.

Folkrättsligt går regelverket för urfolk längre än för övriga minoritetsgrupper i ett land.

EXEMPEL: Norge har ratificerat ramkonventionen 1999. Även om den norska regeringen anser att de norska samerna är en minoritet enligt folkrätten, har sametinget i Norge självt förklarat att det inte anser ramkonventionen gälla för samer, eftersom samerna som urfolk har mer vittgående juridiska och politiska rättigheter genom ratificeringen av ILO 169⁴¹ än de som ramkonventionen ger.⁴² Den norska regeringen följer sametingets önskan och behandlar inte samerna i sin statsrapport till kommittén som formellt granskar Norges efterlevnad av ramkonventionen. Istället hänvisar Norge till tidigare rapporter för ILO 169.⁴³ Norge gjorde inte heller vid ramkonventionens ratificering någon förklaring om vilka minoriteter som den gäller, likt den som gjordes i Sverige.

Det är dock oklart vilken juridisk relevans den samiska förklaringen har. I det första yttrandet från **den rådgivande kommittén för ramkonventionen**⁴⁴ behandlas denna fråga. Kommittén noterar att staterna har ett visst handlingsutrymme (*margin of appreciation*) ifråga om specifika nationella förhållanden, men att detta handlingsutrymme måste utövas i enlighet med folkrätten och allmänna folkrättsliga principer samt de principer som återfinns i artikel 3 ramkonventionen om att var och en som tillhör en nationell minoritet ska ha rätt att behandlas och inte behandlas som sådan, samt att ingen nackdel ska följa av valet eller i utövandet av konventionens rättigheter, så att inga godtyckliga distinktioner kan göras å statens vägnar. Kommittén förstod att Norge hade respekterat sametingets önskan, men kom till slutsatsen att ramkonventionen måste anses gälla även för de norska samerna på grund av två orsaker: För det första utesluter det ena inte det andra. Det faktum att en grupp erkänts som urfolk innebär inte att den utesluts från skydd under ramkonventionen. För det andra innebär inte tillämpandet av ramkonventionen att myndigheterna måste använda termen "nationell minoritet" för att beskriva gruppen i sin nationella

⁴⁰ Spiliopoulou Åkermark, 1997, s.21.

⁴¹ Se vidare nedan samt i kapitel 5.

⁴² Initial report submitted by Norway to the Framework Convention for the Protection of National Minorities, s.2.

⁴³ Report Submitted by Norway, 2001, s.4, stycke 1.1.

⁴⁴ Engelska: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC.

lagstiftning. Alltså kan ramkonventionen skydda samerna i Norge om de så önskar, särskilt eftersom ramkonventionen och konventioner för urfolk inte har skapats som ömsesidigt uteslutande.⁴⁵

Urfolk och FN

En viktig vändpunkt kom 1970 då FN påbörjade en undersökning om kränkningar av urfolks rättigheter. Kort därefter samtyckte medlemsländerna till att låta FN utföra en studie av problemet kring diskriminering av urfolk. Rapporten, som gjordes av José Martinez Cobo som var FN:s särskilde rapportör, ledde till att FN öppnade sina dörrar för ett stort antal representanter för urfolk från hela världen: 1982 etablerades inom FN en **arbetsgrupp för ursprungsfolken** som ett forum som skulle lyssna på urfolks problem och arbeta för att stärka deras rättigheter. Arbetsgruppen höll sitt första möte 1982, den 9 augusti, vilken också är den internationella urfolksdagen. Arbetsgruppen för urfolk arbetar med dialogen mellan regeringar och urfolk och är öppen för alla urfolks representanter, frivilligorganisationer, institutioner och mellanstatliga organ. ILO 169 som berörts ovan tillkom 1989 som en revidering av en tidigare konvention, ILO 107 från 1957. **FN:s ekonomiska och sociala råd, ECOSOC**⁴⁶, antog i juli 2000 en resolution som etablerade **UNPFII, FN:s permanenta forum för urfolk**,⁴⁷ där representanter för världens urfolk träffas sedan 2002.

Den viktigaste bedriften för arbetsgruppen för urfolk är att ha utarbetat utkastet till **deklarationen om urfolks rättigheter** (urfolksdeklarationen). Efter nästan tio års arbete blev utkastet till deklarationen klart 1993. I arbetet med deklarationen var urfolk över hela världen själva involverade. Deklarationen antogs först efter mer än 20 års arbete av **rådet för mänskliga rättigheter** i juni 2006 och av generalförsamlingen den 13 september 2007 med 144 ja-röster mot 4 nej-röster (USA, Kanada, Nya Zeeland och Australien).⁴⁸ Den är en viktig milstolpe för urfolkens rättigheter då den med sina 46 artiklar behandlar både individuella och kollektiva rättigheter. Deklarationen innehåller bl.a. en generell bestämmelse om att urfolk har rätt att behålla och vidareutveckla såväl den materiella som den andliga anknytningen till land och vatten som de av tradition har ägt eller brukat eller på annat sätt rätt över. Normerna som ställts upp i utkastet uppfattas som ett absolut minimum för att säkra den kulturella mångfald som urfolk utgör, men bland annat självbestämmanderätten är en känslig punkt för många regeringar. Vissa konkreta resultat av antagandet har redan setts, som de officiella ursäkterna 2008 från Australiens och Kanadas

⁴⁵ ACFC, 2002, ss.7–8, stycke 15.

⁴⁶ Det ekonomiska och sociala rådet ECOSOC har enligt FN-stadgan till uppgift att främja respekten för mänskliga rättigheter, bland annat med hjälp av rekommendationer.

⁴⁷ UNPFII, United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues. Den svenska samnen Lars Anders Baer var ordinarie ledamot i UNPFII under åren 2008-2010. Se vidare UN Economic and Social Council.

⁴⁸ UNPFII, FAQ Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.

regeringar till urfolken för tvångsomhändertagandet av urfolks barn. Både nationella och internationella domstolar har hänvisat till deklara- tionen, som överdomaren i Belize i ett fall som rörde Mayafolkets land (artikel 26 deklara- tionen) och inter-amerikanska domstolen för mänskliga rättigheter i ett fall som rörde skogsavverkning i Surinam (artikel 32 deklara- tionen).⁴⁹

De länder som röstade emot urfolksdeklara- tionen i FN:s generalför- samling 2007, har ångrat sig och stödjer nu förklaringen. Då president Obama i december 2010 meddelade att USA också stödjer förklaring- en innebär det nu att alla länder i världen står bakom⁵⁰.

Urfolk världen över kämpar ofta för uppfyllandet av samma rättighe- ter, men från olika utgångspunkter. Första ordförande för forumet var en same från norska sidan av Sápmi vid namn Ole Henrik Magga. Han säger så här om urfolkens kamp:

Några säger att vi från Skandinavien borde vara tysta eftersom vi har det så bra jämfört med andra ursprungsfolk. Vi utsätts inte för mord och liknande men det är samma mekanismer som drabbar oss, oavsett levnadsstandard. Och det är löjligt att vi inte skulle ha en talan bara för att vår levnadsstandard är högre. Det är som att säga till LO att de inte ska kämpa för lönekrav eftersom arbetarna i Centralamerika bara tjänar en hundradel av vad LO:s medlem- mar gör.⁵¹

Några exempel på urfolk runt om i världen

Enligt FN finns det ca 370 miljoner medlemmar av urfolk i åtminstone 70 länder runt om i världen.⁵² Några exempel:

Amerika:

Lakota i USA, Maya i Guatemala, Aymaras i Bolivia, samt ”first na- tions”, inuit och métis, i Kanada.

Arktis:

I Arktis finns ca 400 000 medlemmar av olika urfolk, t.ex. inuiter och aleuter.

Oceanien:

I Australien finns aboriginer och ”Torres Strait Islanders”, i Nya Zee- land finns maori.

⁴⁹ Inter-American Court of Human Rights: *Case of the Saramaka People v. Suriname*, Judgment 28.11.2007, stycke 131. För fler exempel se UNPFII Factsheet: *Advances in the Recognition of Indigenous Rights since the Adoption of the UN Declaration*. Att domstolar refererar till förklaringen ger den mer betydelse för framtida sedvanerätt eller antagande av bindande konventioner.

⁵⁰ Survival International, 17.12.2010.

⁵¹ Jordbruksdepartementet och Sametinget, 2004, s.7.

⁵² UNPFII, factsheet: *Who are the indigenous peoples?*

Asien:

I Ryssland finns officiellt 50 000 medlemmar av urfolk, men troligtvis finns ca 44 olika urfolk eller 250 000 individer, t.ex. evenk, nenet, enets och orok. I Japan finns Ainu-folket i Hokkaido-provinsen. I Indien kallas urfolken för "scheduled tribes" eller "Adivasi" och år 2001 utgjorde de 8,2 % av befolkningen. Bland många andra urfolk i Syd-asien finns tamiler och i Kina uigurer.

Afrika:

San, Khoe och Hadzabe samt olika pygméfolk utgör folk som representerar den äldsta genetiska basen i världen, därför kallas också Afrika för "mänsklighetens vagga".

Europa:

Inom EU finns ett urfolk, samerna. På Grönland⁵³ finns inuiterna.

Detta är bara ett axplock av de olika urfolk som finns i världen, för mer information:

International Working Group for Indigenous Affairs:

<http://www.iwgia.org/sw617.asp>

Indigenous Peoples of Africa Coordinating Committee:

<http://www.ipacc.org.za/eng/about.asp>

UN Permanent Forum on Indigenous Issues:

<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/index.html>

Factsheet: *Who are the indigenous peoples?* Och *Indigenous Peoples in the Arctic Region*

Filmtips

The Prize of the Pole, dokumentär från 2006. Regi Staffan Juhlén.

Hur lever urfolk? - Många lever i städer precis som andra och deltar fullt ut i den nationella kulturen. Andra kan vara samlare, jägare eller nomader. Urfolk behåller vissa traditioner medan andra ändras med tiden. Identiteten är, precis som hos alla, under ständig förändring.

⁵³ Grönland som kom med i EU 1973 genom Danmarks anslutning, fick självstyre 1979 och lämnade därefter EU 1985.

Kapitel 6: Nationella minoriteter i Sverige

Stater får inte diskriminera eller stöta bort minoritetsgrupper som finns i landet. Minoritetsgrupper har rätt att utöva sin religion, att tala sitt eget språk och att delta i beslut som angår dem. Det är statens ansvar att skydda minoriteternas rättigheter från kränkningar.

Hur internationella konventioner om mänskliga rättigheter blir svensk lag

Pacta sunt servanda – avtal ska hållas!⁵⁴

Då Sverige antar internationellt bindande regler blir regeringen ansvarig att göra sitt yttersta för att genomföra vad den har lovat internationellt genom att implementera konventionerna i den nationella lagstiftningen. Enligt den s.k. **Wienkonventionen om traktaträtten**, som ratificerats av ett stort antal stater och numera även betraktas som sedvanerätt, kan en part inte åberopa omständigheter som härrör från sin interna rätt som orsak att inte följa ett internationellt fördrags bestämmelser. Då Sverige liksom övriga nordiska länder är ett *dualistiskt* land, blir inte konventionsbestämmelserna automatiskt gällande lag i landet vilket är fallet i ett *monistiskt* land som Holland och Frankrike där ett publicerat traktat uppnår omedelbar inomstatlig giltighet, utan det krävs antingen en specifik inkorporationsakt, en sorts blankettlag som stipulerar att bestämmelserna i konventionen nu är svensk lag, eller transformation – d.v.s. integration av konventionsbestämmelserna i den existerande svenska lagstiftningen.

Sveriges regeringsform innehåller dock inte något ställningstagande om folkrättens och ratificerade traktaters ställning i den nationella rätten och man kan därför inte säga att Sverige tillämpar konstitutionell dualism.⁵⁵

Minoritetspolitik i Sverige

Minoriteter är sällan homogena grupper. För det första kan en person samtidigt vara medlem av en majoritetsgrupp (t.ex. genom att vara en man) och en minoritetsgrupp (t.ex. genom att vara rom). Inom sig kan grupperna också ha olika grenar – samerna i Sverige hör till olika grupper och den romska minoriteten har många undergrupper.

Minoritetsrättigheter tillkommer personer som tillhör en minoritet. Dessa individuella rättigheter bygger också på att minoriteten kan bevara sin särart som grupp, och staterna har ett ansvar för att skapa förutsättningar för det. Lagstiftningsåtgärder kan krävas för att tillgodose rättigheterna. Minoritetsskyddet syftar också till att skydda, bevara och främja de olika minoritetskulturer som finns i de olika län-

⁵⁴ Wienkonventionen om traktaträtten 1969, artikel 26.

⁵⁵ Sevastik, 2009.

Sedvanerätt

Artikel 38 i internationella domstolens (ICJ) stadga räknar upp *sedvanerätt* som en av källorna för folkrätten som domstolen tillämpar vid avgörandet av tvister mellan stater. Internationell sedvänja utgör enligt stadgan bevis för "en allmän praxis, godtagen såsom gällande rätt". Internationell sedvanerätt utgörs av statspraxis (*usus*) som också godtas av staterna såsom gällande rätt (*opinio juris*). Detta innebär att stater är bundna av sedvanerätten oavsett om de ratificerat en konvention som kodifierar sedvanerätten eller ej. Exempel är t.ex. förbudet mot slaveri. Se vidare t.ex. *North Sea Continental Shelf Case*, Judgment, ICJ, Rep.1969, s.3. par 77.

derna. Rätten att inte assimileras innebär bland annat att minoritetsgrupperna har rätt till utveckling.

Länsstyrelsen i Stockholms stad genom enheten för minoritetsfrågor har tillsammans med Sametinget sedan 1 januari 2010 i uppdrag att följa upp den nya minoritetslagen, och under en övergångsperiod också vara kontaktpunkt för romska frågor (se vidare nedan).⁵⁶ I Sveriges regering är det arbetsmarknadsdepartementet som har hand om minoritetspolitiken. Målen för minoritetspolitiken formuleras som följer:

- ge skydd för de nationella minoriteterna,
- stärka de nationella minoriteternas möjligheter till inflytande, och
- stödja de historiska minoritetsspråken så att de hålls levande.

Det är de fem erkända nationella minoritetsgrupperna i Sverige som omfattas av minoritetspolitiken. Grupperna fastställdes av Riksdagen 1999 i samband med att Sverige tillträdde Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter år 2000. Dessa är judar, romer, samer, som även är ett urfolk, sverigefinnar och tornedalingar. De historiska minoritetsspråken är jiddisch, romani chib (alla varieteter), samiska (alla varieteter), finska och meänkieli. Man beräknar att det i Sverige finns cirka en halv miljon människor som omfattas av begreppet nationell minoritet.⁵⁷

En finsk, judisk, samisk, tornedalsk eller romsk elev har idag enligt skollagen rätt till modersmålsundervisning oavsett om språket används i elevens hem eller inte⁵⁸. Detta kan jämföras med den statliga skolpolitiken under delar av 1800- och 1900-talen då minoritetsspråken förbjöds i skolorna och barnen ofta straffades för att tala sitt språk, även om de i många fall inte kunde svenska. Den assimileringspolitik som Sverige tidigare bedrev, d.v.s. att folken på Sveriges territorium ska "försvenskas" och andra kulturer utrotas, har man tagit kraftigt avstånd ifrån i och med den nuvarande minoritetspolitiken.

"De nationella minoriteterna har historisk hemortsrätt som invånare i vårt land på samma sätt som majoritetsbefolkningen, i den meningen att vårt lands invånare sedan urminnes tid levt sida vid sida med olika etniska identiteter och språk. Detta har emellertid under vissa tider både ifrågasatts eller rentav förnekats."
Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna

Internationell utveckling påverkar situationen inom stater

Som vi har berört ovan har världssamfundet stegvis arbetat fram överenskommelser som förstärker skyddet för minoriteter genom att konkretisera kraven på staterna. Den moderna, efterkrigstida människorättsregimen fick sin start 1948 med **den allmänna deklARATIONEN (förklaringen) om de mänskliga rättigheterna**. Denna deklARATION är inte bindande i sig men de flesta av de rättigheter som den täcker finns återgivna i de två FN-konventionerna från 1966, det vill säga MP-

⁵⁶ Länsstyrelsen i Stockholm stad, 2010.

⁵⁷ Regeringens proposition 2008/09:158, Från erkännande till egenmakt, Regeringens strategi för de nationella minoriteterna, s.14.

⁵⁸ Skollagen 2010/800, 10 kap. 7 § 2 mom.: Modersmålsundervisning i ett nationellt minoritetsspråk ska erbjudas även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet.

konventionen och **konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna** (ESK-konventionen). Deklarationens första artikel fastställer att alla människor har lika värde, och den andra artikeln säger att de mänskliga rättigheterna ska åtnjutas utan någon slags åtskillnad grundad på status eller bakgrund.

I MP-konventionen inkluderades artikel 27 om minoriteters rätt till kultur, religion och språk vilket vi behandlar närmare i denna fördjupning. År 1992 kom **FN:s deklaration om personer tillhörande nationella, etniska, religiösa och språkliga minoriteters rättigheter**⁵⁹ (minoritetsdeklarationen), som byggde på artikel 27 MP-konventionen. En deklaration, även kallad *förklaring* på svenska, är så kallad *soft law* och inte juridiskt bindande i sig, men den kan sägas uttrycka staters vilja och målsättning.

Förhållandena för minoriteter i Sverige har ändrats mycket under 1900-talet och det har skett under påverkan av och i samspel med folkrättens utveckling. Den 9 februari 2000 ratificerade Sverige två Europarådskonventioner:

- **Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter**
- **Den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk** (minoritetsspråkstadgan)

Ratificeringarna ger exempel på hur utvecklingen inom folkrätten påverkar situationen för människor i Sverige: I samband med ratificeringen blev minoritetspolitiken ett eget politikområde och ratificeringarna gav omedelbart konsekvenser i svensk lagstiftning. För att införa folkrättens regler i Sverige stiftades två nya lagar år 2000 ("Minoritetsspråklagarna", SFS 1999:1175 och 1176 om rätt att använda samiska respektive finska och meänkieli).

Många som tillhör de nationella minoriteterna i Sverige känner inte till sina rättigheter och kan då inte heller ta tillvara dem på ett bra sätt. Ofta finns det inte heller adekvat kunskap om lagstiftningen hos politiker och tjänstemän. Europarådets ministerkommitté har pekat på behovet att förstärka den svenska lagstiftningen som skyddar nationella minoriteter och har också uppmanat till omedelbara åtgärder för implementering av skyddet. En statlig översyn har gjorts och ett förstärkt förslag har presenterats: Regeringen lade år 2009 upp ramarna för Sveriges minoritetspolitiska strategi, utgående från propositionen *Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna*.⁶⁰ Propositionen överlämnades till riksdagen i mars 2009. Från och med januari 2010 har Sverige en ny lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (minoritetslagen). Denna lag ersätter minoritetsspråkslagarna som tidigare reglerade rätten att använda minoritetsspråk. Lagen säger att förvaltningsmyndigheter ska, när det

⁵⁹ Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, A/RES/47/135, 92nd plenary meeting, 18 December 1992,

⁶⁰ Regeringens proposition 2008/09:158.

behövs, informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter.⁶¹ I socialtjänstlagen (2001:453) infördes en bestämmelse om att samtliga kommuner, dvs. även kommuner utanför de s.k. förvaltningsområdena, ska verka för att det finns tillgång till personal med kunskaper i finska, meänkieli och samiska där det behövs i äldrevården.⁶² Sametinget fick parallellt med den nya lagstiftningen i uppdrag att skapa och ansvara för en hemsida⁶³ om de nationella minoriteterna. En viktig ändring är att rätten till inflytande för de nationella minoriteterna regleras i lagen, och samråd på lokal nivå lyfts fram som prioriterat. Regeringen poängterar att

De nationella minoriteternas egenmakt och inflytande behöver stärkas för att Sverige på ett bättre sätt ska kunna leva upp till åtagandena i minoritetskonventionerna⁶⁴.

⁶¹ Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk (minoritetslagen), 3 §.

⁶² Socialtjänstlag 2001:453, 5 kap. 6 § 2 mom.

⁶³ minoritet.se, 2010.

⁶⁴ Integrations- och jämställdhetsdepartementet, 2009.

Kapitel 7: Sápmi, Samerna – urfolk i Norden

Nordens urfolk samerna bor i Sápmi som sträcker sig från Dalarna i Sverige och motsvarande område över gränsen till Norge, upp genom Norges och Sveriges kust- och inland och över nordligaste Finland till Kolahalvön i Ryssland. Sápmi är samiska och betecknar både landet och folket. Forskare menar att dessa landområden har utnyttjats oavbrutet av människor sedan inlandsisen smälte undan stegvis för ca 10 000 år sedan. Folkrörelser har skett. Kulturer och språk har genomgått en utveckling. Ordet ”samer” brukar användas för att beteckna befolkning och kultur de senaste 3 000 åren.

Samerna är Europas äldsta kända folk. Det samiska utbredningsområdet har varit betydligt större än idag. Sápmi kolonialiserades – vissa delar för bara några hundra år sedan – av förfäder till de som idag är majoritetsbefolkning i de fyra nationer som nu finns i Sápmi. Samerna trängdes undan och spåren av denna process syns än idag t.ex. i ortnamn och ifråga om problem med markrättigheter. Urfolk runtom i världen har ett alldeles särskilt förhållande till naturen och sin omgivande miljö, inte bara kulturellt och religiöst, utan även ekonomiskt sett. Samerna är inget undantag. Aktiviteter relaterade till uppehälle, som jakt och fiske, renskötsel och samlande är centrala för den samiska kulturen, vilket gör den disproportionellt utsatt för negativ inverkan på miljön orsakade av t.ex. industriella infrastrukturprojekt i hemområdena.

Totalt beräknas det finnas 70–80 000 samer, men siffran är osäker då ingen folkräkning har genomförts. På Norges territorium bor ca 40 000 samer, i Sverige 20–30 000, i Finland 6–10 000 och i Ryssland ca 2–3 000.

Ungefär 10 000 samer har renskötsel som levebröd. I Norge och Sverige är renskötseln samernas ensamrätt medan även andra än samer kan bedriva rennäring i Finland och Ryssland. Vid Sveriges (och Finlands) anslutning till EU 1995 tryggades denna sär rättighet för samerna i ett protokoll till anslutningsfördraget⁶⁵ (protokoll 3 om det samiska folket), på grund av att samernas kultur är så beroende av primära förvärvsnäringar som renskötsel för sin överlevnad. Utan en sådan motivering kan sär rättigheter anses diskriminerande från ett gemenskapsrättsligt perspektiv.

Det är inte klarlagt om samerna har eller har haft inte bara dispositionsrätt utan också äganderätt till vissa marker i det nordliga renskötelsesområdet. Renbetesområdet indelas i vinterbetesmarker och åretruntmarker, och samernas rättigheter är starkast inom åretruntmarkerna⁶⁶. De yttre gränserna för vinterbetesmarkerna är inte helt klarlagda.

⁶⁵ Protokoll 3 om det samiska folket.

⁶⁶ Näkkäljärvi Utsi, 2010, s.10.

Vad är att se som ”tradition” och ”traditionell kultur”? Ska renskötare som använder mobiltelefon fördömas, i stil med ”lapp-ska-vara-lapp”-lagstiftningen som förbjöd renskötare att bygga och bo i hus genom en rasistisk politik⁶⁷ för hundraåren sedan?

Nyttjande av renen är centralt i den samiska kulturen, men formerna har varierat. Flexibilitet har varit en förutsättning för renskötselns överlevnad och utveckling genom århundraden. Olika former har förekommit och förekommer – vildrensfångst med lockren, intensiv respektive extensiv renskötsel, skogsrenskötsel och fjällnomadism för att nämna några. Klimatförändringar, intensivt skattetryck, förlust av betesmarker, flyttleder och kalvningsland genom intrång som skogsbruk, gruvsdrift och älvutbyggnader, ändrade nationalstatsgränser och tvångsförflyttningar kan nämnas bland de faktorer som renskötseln haft och har att förhålla sig till. Kombinationsnäringar är utmärkande för Sápmi. Renskötsel utövas som regel i kombination med andra näringar, t.ex. fiske, jakt och duodji (hantverk/slöjd) eller i kombination med lokala säsongsarbeten. ”Renskötseln är för mig ett sätt att leva” säger en ung renskötare, och kanske är det synsättet mer representativt bland renskötarna själva än ”storsamhällets” ideal med förväntad effektivitet och lönsamhet i renskötseln genom stordrift och företagsekonomiska principer.

Sápmi som region har inte uppvisat motstånd mot nya tekniker. Idag är renskötseln motoriserad. Att kräva av fiskare på Färöarna, bönder på Gotland eller renskötare i Sápmi att de ska avstå från motorer och teknisk utveckling i sin näringsutövning vore diskriminerande.

MR-kommittén har för det första slagit fast att renskötsel är en sådan traditionell näring som faller under begreppet ”kultur” som skyddas i MP-konventionen, och för det andra att en modernisering av sådan traditionell näring inte innebär att skyddet blir svagare eller försvinner. Kommittén har gett sin syn på artikeln i den allmänna kommentaren nr 23 från 1994.⁶⁸ Där omnämns rätten, speciellt med tanke på urfolk, att inkludera även ett specifikt levnadssätt vad gäller användningen av landresurser. I det ingår traditionella aktiviteter som jakt och fiske. Samernas rätt att bedriva rennäring är en väsentlig del av deras kultur, vilket också konstaterades av MR-kommittén i fallet *Kitok mot Sverige* från 1985.⁶⁹

Skyddet för urfolks rättigheter stärks i många demokratiska länder runt om i världen men i Sverige har skyddet försvagats på flera områden. Ett exempel på förstärkt skydd är Nunavut-överenskommelsen mellan den kanadensiska regeringen och inuiterna från 1993 som ger inuiterna i Nunavut rättigheter till mark och naturresurser på ett 350 000 km² stort område vari ingår mineralrättigheter för 35 000 km².⁷⁰ Detta kan också jämföras med samerna i Norge och

Även urfolk och minoritetsgrupper tar till sig tekniska framsteg och levnadsformerna utvecklas. Så här säger Ian Hancock, rom, i boken *Ett fördrivet folk*: ”Om icke-romer överger sina äldre seder kallas det ’framsteg’, men när vi gör det heter det att vi har tappat ’det zigeniska’.”

”Vi är samer och vi vill vara samer, utan att därför vara varken mer eller mindre än andra folk i världen. Vi är ett folk med ett eget bosättningsområde, ett eget språk och en egen kultur- och samhällsstruktur. Vi har under historiens lopp funnit vår bärgning och levat i Sápmi, och vi äger en kultur som vi vill skall utvecklas och leva vidare.”

Inledningen på Samernas kulturpolitiska program antaget vid Samernas VII nordiska samekonferens 1971 i Gällivare

⁶⁷ Samiska representanter gjorde gång på gång framställningar om att ändra lagen och tillåta samer att bo i hus. Se Lundmark, 2009, s.152 samt s.184.

⁶⁸ MR-kommittén, 1994.

⁶⁹ MR-kommittén, 1985.

⁷⁰ Agreement between the Inuit of the Nunavut Settlement Area and her Majesty the Queen in Right of Canada.

Finnmarksloven om rätt till mark och naturresurser i Finnmarken (*Finnmarkseiendommen*).⁷¹

Peter Johansson, som har skrivit doktorsavhandlingen *Samerna – ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005*,⁷² har myntat begreppet ”minority de luxe”. Med det menar han att den svenska staten istället för att anpassa sig till det skydd som urfolk bör ha enligt internationella normer har haft lättare att bejaka det skydd som tillkommer nationella minoriteter: På det internationella planet finns det en stark rörelse för erkännandet av urfolkens rättigheter som distinkta från minoriteters. I Sverige har man inte följt denna linje. Med hänvisning till problematiken kring landrättigheter har man – trots löften och utredningar – inte ratificerat ILO 169 om ursprungsfolkens rättigheter. Man har istället fokuserat på samerna som nationell minoritet i anslutning till ramkonventionen, och vad detta innebär i form av rättigheter för samerna. Enligt Johansson lever Sverige inte upp till de normer och regler som finns inom folkrätten kring urfolks rättigheter, och Sverige förlorar då anseende som global förespråkare för mänskliga rättigheter.⁷³

Att ytterligare förhålla ratificeringen har redan lett till att bilden av Sverige som moralisk supermakt som går i bräsch för mänskliga rättigheter internationellt inte längre är trovärdig, menar Peter Johansson. Vi måste leva som vi lär för att inte förlora trovärdighet och inflytande internationellt. Och det har redan hänt: – När Sverige kritiserade apartheidregimen i Sydafrika, undrade de hur vi har det med de svenska samerna.⁷⁴

Liknande kritik har framförts av Samerådet.⁷⁵

Kolonisering och samepolitik i Sverige

Historien visar att samerna i Sverige under lång tid har utsatts för övergrepp. Sverige var länge utan klar gräns i norr, och under koloniseringen av Sápmi förflyttades gränsen stegvis norrut. De nuvarande staterna är etablerade på samernas traditionella områden. Stora exploateringar i samernas land har skett utan möjlighet till medbestämmande. Mark- och skogsägare och gruvbolag har numera också starka intressen i områdena. Den samiska befolkningen, främst renskötare, har drivits bort och utsatts för tvångsförflyttningar. Under 1600- och 1700-talen försökte de svenska myndigheterna att med riktade åtgärder 1646–1749 regelrätt fördriva ”lapparna” norrut och västerut från landskapen Västmanland, Uppland, Dalarna, Gästrikland, Hälsingland och Härjedalen.⁷⁶

⁷¹ Finnmarksloven, 2005:85.

⁷² Johansson, 2008.

⁷³ Svanebro, 2008.

⁷⁴ Ibid., 2008.

⁷⁵ Sámiráddi/Samerådet är en gemensam kulturpolitisk och politisk institution för samerna i Norge, Sverige, Finland och Ryssland.

⁷⁶ Ericson, 2000, s.23.

Under 1700-talet utvecklade statsmakten en strävan att kolonisera lappmarken och uppmuntrade till jordbruksetablering, s.k. nybyggen, i Sápmi. Även samer registrerade jordbruksfastigheter, ofta i områden där de bedrivit renskötsel, och blev på så sätt nybyggare själva. Med det kunde också den kyrkbokförda etniciteten ändras över en natt. Samerna fick erfara att svenska domstolar inte godkände det samiska tillvägagångssättet att hävda sin rätt till ett område, och fastighetsregistrering blev ett sätt för samerna att fortsätta att leva i området genom att anpassa sig till möjligheter.⁷⁷

Samerna i Sverige har utsatts för rasbiologiska undersökningar, diskriminerande skolpolitik och bostadsrestriktioner. Tvångsförflyttningar av renskötande samer genomfördes så sent som på 1940-talet och slog sönder fungerande näringsstrukturer.⁷⁸ Bland den svenska befolkningen är kunskapsbristen stor om tvångsförflyttningarna av samer.⁷⁹

Rätten till mark och resursutnyttjande är fortfarande inte tillgodosedd. MR-kommittén med flera pekar på vikten av mer inflytande och deltagande i beslut rörande miljön och för samerna livsviktiga näringar.⁸⁰

ILO 169 lyfter fram mark- och naturresursrättigheter som centrala för urfolken. Detta stärks också genom MR-kommitténs rättspraxis i tolkning och tillämpning av skyddet för minoritetskulturer enligt artikel 27 i MP-konventionen.⁸¹ Norge och Danmark har ratificerat ILO 169.⁸² Då konventionen arbetades fram inom FN hade Sverige en aktiv och pådrivande roll, och flera motioner har lagts i Sveriges riksdag om en ratificering.⁸³ Regeringen har uttalat sig om att Sverige ansluter sig till konventionen ”så snart det låter sig göras”⁸⁴ och har framhållit att ”olika rättigheter påverkas med avseende på ett markområde som motsvarar en tredjedel av Sveriges yta. Ett beslut i en fråga av sådan betydelse kan inte hastas fram.” Idag kritiseras Sverige för att genomföra studie på studie om situationen för samerna utan att det ger konkreta resultat. Bristande resurser och ett alltför begränsat mandat är ett problem för de kommissioner som ges i uppdrag att genomföra studierna, som t.ex. Gränsdragningskommissionen.⁸⁵ Kommissionen läm-

⁷⁷ Sköld, 2010.

⁷⁸ Lundmark, 2009, s.204.

⁷⁹ I december 2010 gjorde Sameradion därför en reportageserie om ”De tvångsförflyttade och svenskarna”. Serien berättar också om de konflikter mellan nord- och sydsamer som är ett resultat av myndigheternas tvångsförflyttningar. Rydenfalk, december 2010. Reportageserien finns på sameradions hemsida under fliken ”Historia”.

⁸⁰ Se t.ex. Concluding observations of the Human Rights Committee, 2009, stycke 20.

⁸¹ Alfredsson, 2005, s.35 och s.37.

⁸² Danmark var en av de första länderna att ratificera ILO 169 med avseende på den grönländska befolkningen (Kalaalit).

⁸³ T.ex. Motion 2000/01: K378 *Samerna och ILO 169* och Motion 2004/05:K330 *En svensk anslutning till ILO 169*.

⁸⁴ Regeringens skrivelse 2005/06:95, åtgärd 41, s.56.

⁸⁵ Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination 2008, stycke 19.

nade efter fyra års arbete utredningen ”Samernas sedvanemarkar”.⁸⁶ De yttre gränserna för renskötselområdet skulle kartläggas. Dessutom skulle artikel 14, stötestenen inför en ratificering, jämföras med svenska förhållanden. Utredningen föranleddes också av stora problem med domstolsprocesser om renbetesrätten. De är oerhört tidskrävande och kostsamma, vilket innebär att samerna ibland helt enkelt inte har råd att bemöta vissa markägares stämningar⁸⁷.

Utkastet till Nordisk samekonvention som har varit på remiss i alla tre nordiska länder med samer betraktas som bättre anpassad till de nordiska förhållandena än ILO 169. Trots detta är inte heller den ratificerad. I november 2010 enades man om att fortsätta de finsk-norsk-svensk-samiska förhandlingarna om nordisk samekonvention med början 2011 och avslut inom högst fem år. Förhandlingsdelegationerna ska arbeta fram ett gemensamt förslag till nordisk samekonvention utgående från det utkast som redan finns. Varje land ska tillsätta en förhandlingsdelegation på sex personer varav två ska utses av samedtinget och resten av regeringen⁸⁸. Samedtingets styrelseordförande har uttalat sig positivt om detta.⁸⁹ Från ett deltagandeperspektiv kan det dock kritiseras att Samedtinget inte ens utser hälften av förhandlingsdelegationerna.

Röda Korsets ståndpunkt

Svenska Röda Korset har år 2006 som remissinstans för Nordisk samekonvention lämnat sitt remissvar, i vilket SRK välkomnar konventionsutkastet. SRK anser att ett antagande av Nordisk samekonvention skulle bidra till att Sverige uppfyller sina folkrättsliga förpliktelser, särskilt ifråga om icke-diskriminering samt inflytande över och brukande av traditionella mark- och vattenresurser. Vidare ser SRK det som positivt att samekonventionen skulle gälla som nationell lag och därmed bidra till en enhetlig tillämpning i de tre länderna.⁹⁰ Vad gäller ILO 169 har Svenska Röda Korsets centralstyrelse år 2005 ansett att Sverige bör ratificera ILO 169 omgående.

En utgångspunkt för Röda Korset är granskningskommittéernas ståndpunkter. Övervakningskommittén för **FN:s Rasdiskrimineringskonvention** (CERD) (se vidare kapitel 8) och MR-kommittén (som övervakar MP-konventionen) går längs samma linje och uppmanar Sverige att snarast anta den nordiska samekonventionen och ILO 169. MR-kommittén kritiserar Sverige för Samedtingets begränsade deltagande i beslutsprocesser som rör markfrågor och samernas traditionella aktiviteter. Europarådet kritiserar samma sak samt det faktum att det fortfarande råder oklarhet kring markfrågor i norra Sverige.

⁸⁶ Betänkande 15.2.2006. SOU 2006:14.

⁸⁷ Samiskt informationscentrum, 2.6.2010.

⁸⁸ Samedtinget, 24.11.2010.

⁸⁹ Inga, 22.11.2010.

⁹⁰ Yttrande över ”Utkast till Nordisk samekonvention”, Jo 2006/632, Stockholm 12.6.2006, Svenska Röda Korset, generalsekreterare Christer Zettergren.

Bengt Westerberg, Röda Korsets ordförande: – Vi tycker det är allvarligt med kritiken både från FN och Europarådet som har kommit i olika omgångar. Det är allvarligt på flera sätt, dels för att det speglar en oklar situation här uppe som berör många människor och skapar motsättningar både mellan samer och icke-samer och inom den samiska gruppen. Men sen är det allvarligt för att vi vill ju gärna från svensk sida agera internationellt och påpeka när andra länder bryter mot mänskliga rättigheter och det kan vi inte göra med samma trovärdighet om vi är föremål för kritik själva.

Sámediggi/Sametinget

År 1981 föll domen i det s.k. Skattefjällsmålet. Målet hade pågått sedan 1966 var därmed det mest omfattande i Sveriges historia. Det handlade om äganderättigheter till land och avgjordes till sist till samernas nackdel så tillvida att äganderätten till marken enligt Högsta Domstolens (HD) utredning tillföll staten, även om domstolen konstaterade att samerna besatt en historisk stark bruksrätt.⁹¹ Efter Skattefjällsmålet tillsattes en samerättsutredning 1982. Sámiráddi/Samerådet⁹² lade fram förslaget om etablerandet av nationella sameting,⁹³ och som ett resultat av det bildades det svenska sametinget, Sámediggi, 1993. Sametinget har dock inget konstitutionellt stöd.

Sametingen är folkvalda samiska parlament i Norge, Sverige och Finland. Sametingen infördes genom särskilda sametingslagar år 1989, 1992 respektive 1995. Sametingen är de högsta representativa organen för samerna och ses därför ofta som samernas röst och konsultationsorgan i myndighetsfrågor. Även om sametingen i alla tre länder är samernas folkvalda organ, skiljer sig synen på sametingets roll i den statliga förvaltningen. I Sverige har Sametinget som statlig myndighet under Landsbyggsdepartementet⁹⁴ även ansvar för förvaltningsuppgifter. Parlamentsdelen består av 31 folkvalda politiker⁹⁵ som träffas till plenum tre gånger per år. Sametingets löpande verksamhet sköts av en styrelse i samarbete med ett kansli. Huvudkansliet finns i Kiruna med lokalkontor i Jokkmokk, Tärnaby och Östersund.⁹⁶ Sametingets myndighetsutövning rör bland annat rennäring, kulturarvsfrågor, samiskt bibliotek, samiskt språkarbete och information.⁹⁷ Landsbyggsdepartementet är det samordnande departementet för samepolitiken i Sverige och leder det tvärssektoriella arbetet i samiska frågor.⁹⁸ Sametinget har en löpande kontakt med regeringskansliet, delvis genom en årlig myndighetsdialog där administrativa ärenden diskuteras och även genom årliga överläggningar om aktuella frågeställningar mellan sameministern och representanter för sametingspartierna.

Sametingets tillkomst är ett viktigt framsteg då det innebär att en form för självstyre har institutionaliserats, men dess formella makt är begränsad.

Sametingsvalet hålls vart fjärde år och hela landet är en valkrets.
Sametingslag SFS 1992:1433, Kap 3, 1–2 §§

Kriterierna för att få rösta i sametingsval finns uppställda i tredje kapitlet same-tingslagen. Det finns ett subjektivt kriterium, d.v.s. personen ifråga ska själv anse sig vara same, och ett objektivt, d.v.s. att han eller hon eller någon av föräldrarna eller far- och morföräldrarna har eller har haft samiska som språk i hemmet.

⁹¹ Se Lasko, 1992.

⁹² Se Samerådets hemsida, <http://www.saamicouncil.net/>. Läst 24.8.2009.

⁹³ Åhrén, 2009.

⁹⁴ Landsbyggsdepartementet hette innan årsskiftet 2010/2011 Jordbruksdepartementet.

⁹⁵ Sametingslag, SFS 1992:1433, Kap 1, 2 §.

⁹⁶ Sametinget, 2008.

⁹⁷ De lagar som reglerar verksamheten är följande: Sametingslagen SFS 1992:1433, Förvaltningslagen SFS 1986:223 Myndighetsförordningen SFS 2007:515, Förordningen med instruktion för Sametinget SFS 2007:1239.

⁹⁸ Regeringskansliet, 2010.

Samiskt självstyre?

Urfolksdeklarationen är ett viktigt steg mot en juridiskt bindande konvention och i artikel 3 och 4 finns urfolkens rätt till självbestämmande uttryckt.

Självbestämmande är en rättighet som är mycket värdeladdad trots att den ingår i både MP-konventionens och ESK-konventionens gemensamma artikel 1. Då president Woodrow Wilson i sitt berömda tal 1918 med de 14 punkterna omnämnde att koloniernas anspråk opartiskt måste vägas mot regeringens anspråk fick diskussionen om självbestämmande sin början. Det gav kolonierna rätten att bestämma över sitt eget öde, det vill säga om de ville bli självständiga eller höra till en annan stat. Denna rätt var det som i dagens självbestämmandedoktrin kallas för externt självbestämmande. Det som ingår i deklarationen om urfolkens rättigheter är det interna självbestämmandet, det vill säga rätten att fritt bestämma sin politiska status och driva sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling. Detta innebär en rätt till självstyre eller autonomi i frågor som berör deras inre angelägenheter, samt medel att genomföra dessa självstyrelsefunktioner. Det juridiskt bindande dokumentet om urfolkens rättigheter, ILO 169, nämner inte självbestämmande explicit, men reserverar sig i redan i konventionens första artikel om att användningen av termen ”folk” inte innebär några rättigheter som är förknippade med termen inom folkrätten, det vill säga självbestämmanderätt. Därför är det inte alldeles enkelt att tala om samernas rätt till självbestämmande, men man kan dra slutsatsen att rätten till självbestämmande definitivt innebär en rätt till deltagande för samerna.

Det självstyre som Sametinget utövar kan inte sägas vara särskilt starkt. Detta beror på att besluten framför allt är rådgivande. Bland annat har Europarådet kritiserat Sverige för att sametingets fulla potential inte är tillräckligt utvecklad på andra områden än ifråga om rennäringen.⁹⁹ Något självbestämmande liknande det kommunala självstyret finns inte. Det folkvalda samiska organet har inga konstitutionella befogenheter, exempelvis medbestämmanderätt i lagstiftningsfrågor eller vetorätt vad gäller förvaltningsbeslut. Sametinget har inte status som obligatorisk remissinstans i frågor som rör samiska intressen, men tinget har möjlighet att fatta rådgivande beslut i vissa frågor samt att besluta bland annat i frågor kring bidragsfördelning till språk och kultur samt rovdjursersättning. Därtill utser man styrelsen för sameskolorna och har övertagit administration av rennärringsfrågor från Länsstyrelsen.

Det svenska sametinget har den svagaste ställningen av sametingen i Norden. När det inrättades betonades att det skulle vara en myndighet med särskild kunskap i rennärringsfrågor och att det i egenskap av myndighet skulle iaktta objektivitet.¹⁰⁰

Sametingets främsta uppgift är att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige. Sametingslag 1992:1433, Kap 1, 1 §

⁹⁹ Resolution on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Sweden, 2008, och ACFC, Sweden, second opinion, 2007, stycke 24.

¹⁰⁰ DO, 2008, s.23.

Professor Gudmundur Alfredsson beskriver situationen på följande sätt:

I Sverige har samerna inte uppnått lika rättigheter och lika möjligheter, och de möter fortfarande diskriminering på många områden. Samerna är knappast företrädna på nationell nivå och har minimalt med inflytande. Det samiska parlamentet kan se ut som ett självständigt organ men det uppfyller inte kraven för självstyre eftersom dess funktion i stor utsträckning begränsas till att vara rådgivande. (...) Ursprungsfolk är dåligt eller inte alls företräd i lagstiftande, rättsliga eller andra sammanhang där det fattas beslut som angår dem, bl.a. beslut i kultur- och markfrågor.¹⁰¹

I regeringsformens kapitel 2 finns särskild hänvisning till rennäringen, och det samiska folket är numera skyddade i regeringsformens 1 kap 2 § som följer: "Samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas." Denna grundlagsändring trädde i kraft 1 januari 2011 och innebär att Sverige markerar samernas folkrättsliga status som folk, vilket är ett begrepp som innebär mer omfattande rättigheter än begrepp som "minoritet" och t.o.m. "urfolk". Samiska experter beskriver grundlagsändringen så här:

Det innebär faktiskt att alla de rättigheter samerna innehar i egenkap av folk – inklusive självbestämmanderätten – ges grundlagskydd (...) Vi ser nu fram emot att detta får genomslag också i den konkreta samepolitiken. Det innebär bl.a. att vi förutser att Sameetingets mandat kraftigt kommer att utökas, men också att det egendomsrättsliga skyddet för renskötselns sedvanemarker snarast stärks.¹⁰²

FN:s specialrapportör i urfolksfrågor, professor James Anaya, publicerade sin rapport om samerna i de nordiska länderna i januari 2011. Det var första gången specialrapportören har rapporterat om ett urfolk i tre olika länder samtidigt. Specialrapportören anser att Norge Sverige och Finland har en relativt hög skyddsnivå för urfolk i jämförelse med många andra länder runtom i världen och att länderna på så sätt utgör förebilder. Han anmärker dock på att det finns mycket kvar att göra, speciellt för att säkerställa samernas rätt till självbestämmande och reellt deltagande i frågor som direkt berör dem. Beslut ska inte fattas utan samernas frivilliga, på förhand informerade samtycke (på engelska: *free, prior informed consent*). James Anaya anser att staterna bör konsultera med sametingen för att överväga delegera beslutsfattande på områden där sametingen kan agera som beslutsfattare själva, d.v.s. speciellt med avseende på frågor som rör samernas mark, språk, traditionella levebröd och kultur.¹⁰³ Speciellt Sverige bör reformera systemet för sametinget så att sametinget har större självständighet och oberoende från statliga institutioner och myndigheter.¹⁰⁴

¹⁰¹ Alfredsson, 2005, s.34.

¹⁰² Mattias Åhrén, ledamot i SSR: s styrelse och ordförande i Samerådet och Jörgen Jonsson, ordförande för SSR i intervju för Sameföreningen i Stockholm, 7.12.2010.

¹⁰³ Anaya, 2011, stycke 75.

¹⁰⁴ Ibid., stycke 76.

Kapitel 7 B: Samerna och rättigheter kopp- lade till renskötsel

Rennäring och mark- och vattenrättigheter

Renskötseln är inte bara en central del av den samiska kulturen utan också ett system som överför traditionell kunskap från en generation till nästa. Sådan kunskap om miljö och natur är oundgänglig i arbetet med hållbar utveckling. Rennäringen är en förvaltare av stora natur- och kulturmiljövärden¹⁰⁵ och berör ungefär en tredjedel av Sveriges yta. Värdet av urfolks traditionella kunskaper och behovet av skydd för dem, har fastställts bland annat i **Agenda 21**:s kapitel 26¹⁰⁶ som

För att återgälda de uråldriga rättigheter som samerna förlorat genom tiderna, och på grundval av allas lika rätt till egendom, kan samerna göra anspråk på partiella eller fullständiga mark- och egendomsrättigheter. Dessa inbegriper säsongsbetonade användarrättigheter såsom boscapskötsel och kan omfatta rättigheter till naturresurser på området.
Professor Gudmundur Alfredsson (Alfredsson, 2005, s.33.)

erkänner de traditionella kunskapernas roll i en hållbar utveckling, samt i **konventionen för biologisk mångfald**, artikel 8 j).¹⁰⁷

Samernas bruksrätt grundas på urminnes hävd,¹⁰⁸ d.v.s. rättigheterna att jaga och fiska utgår från historiska förhållanden i motsats till bruksrätter som uppstår genom avtal (se kap. 3). Rättigheter som följer av urminnes hävd ger nuvarande och kommande generationer en möjlighet att fortsätta med samma traditionella resursutnyttjande som sina förfäder. Liksom den samiska bruksrätten grundar sig också renskötselrätten på urminnes hävd, vilket fastslås i första paragrafen i **Rennäringslagen** (RNL) från 1971¹⁰⁹. Urminnes hävd är dock inget okomplicerat begrepp. Bruksrätt av urminnes hävd kan ändras om sättet att bruka mark och vatten ändras¹¹⁰. Renskötselrätten, innebär att den som är same får använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar, d.v.s. en bruksrätt till fast egendom utan att man har äganderätt. I renskötsellagen slås fast på vilka områden renskötsel får utövas och vem som har rätt att utöva den (den som är medlem av sameby¹¹¹).

¹⁰⁵ Svenska samernas riksförbund, 2008.

¹⁰⁶ Agenda 21, kapitel 26.

¹⁰⁷ Konventionen om biologisk mångfald, 1992.

¹⁰⁸ För mer om urminnes hävd, se Allard, 2010.

¹⁰⁹ Rennäringslag, SFS 1971:437. Detta grundar sig på Högsta Domstolens utlåtande i Skattefjällsmålet.

¹¹⁰ Geijer, 2003, s.5.

¹¹¹ Enligt Sveriges renskötsellagen är en sameby såväl ett geografiskt område som en ekonomisk samarbetsform och en juridisk person. I Sverige finns 50-talet samebyar.

Det faktum att Sverige inte erkänner samiska urfolksrättigheter genom att ratificera ILO 169 leder till att samers rättigheter istället måste definieras i domstolsprocesser som kostar tid, pengar och tålamod och åstadkommer mycket personligt lidande hos samerna.

Renskötselrätten är en civil rättighet, likaså äganderätten. Båda rätter är i juridisk bemärkelse *egendom* och skyddas av grundlagen mot ingrepp av det allmänna (stat eller kommun),¹¹² och av tilläggsprotokoll till den europeiska konventionen för skydd av mänskliga rättigheter.¹¹³ Jakt-, fiske- och betesrätter grundade på urminnes hävd har rättsligt sett en starkare ställning än de jakt- och fiskerätter som en person kan förvärva t.ex. genom ett köp av en skogsfastighet.¹¹⁴ HD fastslog i Skattefjällsmålet att samernas bruksrätt, inklusive rätt till renbete, jakt och fiske, har samma egendomsskydd som äganderätten.¹¹⁵

Det kan alltså vara problematiskt att avgöra vems rätt som väger tyngre i en konflikt mellan renskötare och markägare, då en samisk bruksrätt har samma grundlagsskydd som en markägares egendomsskydd, och båda parter kan åberopa sin grundlagsskyddade rätt till egendom.

Konventionen och lappkodicillen

Fram till 1750 fanns inga riksgränser i norra Skandinavien och på Kolahalvön. Samer rörde sig fritt mellan kust och fjäll och renarna växlade mellan sommar- och vinterbete oberoende av nationsgränserna, även om samerna tidvis tvingades att betala skatt till två nordiska kungar och den ryske tsaren samtidigt. Svenska staten erkände ”lapparnas” rätt till sitt eget land, landskapet Lappland.¹¹⁶ I ett traktat år 1751 fastställdes den norsk-svenska riksgräns som finns idag. Ett annex till detta gränstraktat kallades **Lappkodicillen** och bekräftade den rätt som samerna hade att fritt ströva över gränsen. Kodicillen gav samer vissa rättigheter bland annat gällande medborgarskap, neutralitet, rätt att bruka land och vatten, handelsrättigheter och det viktigaste – rätten till renbete. Varken det faktum att Sverige och Norge ingick union år 1814 eller att Finland blev ett storfurstendöme under Ryssland år 1809 förändrade något i lappkodicillen.¹¹⁷

Det politiska spelet på Nordkalotten under 1900-talet innebar ett slut på samernas gränsöverskridande rättigheter. En era av svåra förhållanden och tvångsförflyttningar av samer inleddes. År 1919 tecknades den första **renbeteskonventionen** mellan Norge och Sverige som följdes av nya inskränkningar för samer i och med 1972 års konvention. Renbeteskonventionen från 1972 mellan Sverige och Norge skul-

Lappkodicillen 1751
– samernas frihetsbrev eller ”Magna Charta”

¹¹² Sveriges regeringsform, 2a kap., 18 §.

¹¹³ Första tilläggsprotokollet till Europakonventionen, 1952.

¹¹⁴ Bengtsson, 2004, s.48.

¹¹⁵ Högsta domstolens dom NJA 1981, s. 1. Se också Spiliopoulou Åkermark, och Talah, 2007, s.27.

¹¹⁶ Norberg, 2007.

¹¹⁷ Samiskt informationscentrum, 2005.

le gå ut 2005, och efter det måste man finna en hållbar lösning. I januari 2003 tillsattes en delegation för att utreda samers gränsöverskridande rättigheter i renbetesgränstrafiken mellan Sverige och Norge. Förhandlingarna strandade då den norska sidan vill ha ytterligare inskränkningar i rätten för svenska samers renar att beta i Norge, vilket Sverige inte gick med på. Situationen ledde till att 1751 års kodicill gällde igen från och med maj 2005. Efter ett omtag i förhandlingar undertecknades en ny **renskötselkonvention**¹¹⁸ i oktober 2009 av Norges och Sveriges för samefrågor ansvariga ministrar,¹¹⁹ men konventionen har mött motstånd bland många svenska samer. Organisationen SSR, Svenska Samernas Riksförbund som organiserar samebyar och sameföreningar, avvisade konventionsförslaget på sitt landsmöte i oktober 2010 bland annat med hänvisning till brist på respekt för samebyarnas sedvanerätter, en kritik som delas av DO och Sveriges Advokatsamfund. ”Att en rättighetsinnehavare inte fått delta och inte getts direkt inflytande i frågor om deras rättigheter är ett oacceptabelt förfarande. SSR kräver bl.a. av denna anledning att områdesprotokollet omförhandlas, i dessa delar.”¹²⁰

Berörda samebyar har stora problem med effekter av staternas agerande. De har uttryckt frustration och förtvivlan över situationen och har bland mycket annat pekat på att ungdomar får lämna renskötseln på grund av inskränkningarna.

Den svenske diplomaten Lars Norberg, som mellan åren 2003 och 2005 hade i uppdrag och leda förhandlingarna om renbete med Norge, beskriver situationen på Nordkalotten som ”samefolkets balkanisering” – en jämförelse med den uppsplittring av folken på Balkan, eller kolonialmakternas uppdelning av folken i Afrika, som resulterat i motsättningar och krig:

”På motsvarande sätt har staterna i norra Skandinavien och på Kolahalvön inom sina respektive territorium införlivat det land som samerna bebott och brukat sedan urminnes tid. De riksgränser som drogs kors och tvärs genom samernas hemland har medfört en uppsplittring som givit upphov till bestående problem och motsättningar, såväl mellan staterna själva som mellan de ofrivilligt uppdelade samiska grupperna.”¹²¹

Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen har upprepade gånger påpekat att Sverige måste lösa den rättsliga oklarheten angående markrättigheter för samerna i norr.¹²² Upprörda samer har även anmält Sverige till Europadomstolen i detta ärende. Domstolen har tagit emot anmälan men man kan räkna med 3-4 år innan domstolen avgör om den alls behandlar fallet.¹²³

För en insyn i Sveriges och Norges renbetesförhandlingar över samernas huvuden, läs ”Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure” av Udtja Lasse (Lars Norberg), ordförande i den svenska renbetesdelegationen mellan 2003 och 2005.

¹¹⁸ Se Jordbruksdepartementet, Ds 2010:22 Renskötselkonventionen.

¹¹⁹ Heikki, 7.10.2009.

¹²⁰ SSR, yttrande över renskötselkonventionen, 2010.

¹²¹ Norberg, 2007, s.14.

¹²² Den rådgivande kommitténs andra utlåtande om Sverige, 2007, stycke 195.

¹²³ Wik-Karlsson, 16.12.2010.

Småviltjakten och samernas rätt

Jakten och fisket i Sápmi är traditionella samiska näringar. Under Gustav Vasas tid fungerade kungen t.o.m. som en beskyddare av samernas jakträtt gentemot nybyggare.¹²⁴

Dagen innan det första Sametinget öppnades, den 25:e augusti 1993, släpptes småviltsjakten i fjällområdet ovanför odlingsgränsen¹²⁵ fri efter flerårigt lobbyarbete från intresseorganisationer, och mot samiska organisationers kraftiga protester. I processen tog man inte hänsyn till samernas åsikter. Lagändringen innebar en allvarlig försvagning i skyddet för samernas jakträtt, och är i vissa delar svår att förena med allmänna rättsgrundsatser. Det medförde också att samerna förlorade en potentiell inkomstkälla i form av underupplåtelser, en möjlighet som normalt följer jakträttigheter.¹²⁶

”Om staten i äldre tid inte ens varit ägare på områdena i fråga, ter det sig ännu mera svårförklarligt hur samernas ensamrätt till jakten skulle ha gått över till den svaga rättighet som nu skulle gälla enligt statens ståndpunkt. Det måste i så fall ankomma på staten att ge en rimlig förklaring till denna utveckling, och någon sådan har ännu inte getts. – Alldeles särskilt svårt lär det bli att acceptera att staten genom maktspråk berövat samerna jakträtten på vissa områden, ifall man vill förstärka grundlagsskyddet för egenom enligt det framlagda lagförslaget. Skulle man bortse från något sådant just för samernas del, stämmer det illa med förbudet i grundlagen mot att diskriminera en etnisk minoritet”

Professor Bertil Bengtsson i Beslutet om Småviltjakten – en studie i myndighetsutövning, 2004, s. 10.

I maj 2009 lämnade Svenska Samernas Riksförbund SSR in en stämningensansökan till Gällivare tingsrätt angående jakt- och fiskerätten (den s.k. Girjasprocessen),¹²⁷ eftersom rättsläget är oklart i och med att staten sedan 1993 upplåter jakt och fiskerättigheter medan man från samiskt håll menar att det är som rennäringslagen anger, samebyarna som har rätten att jaga och fiska i fjällen. Detta innebär att efter många års förberedelser har en domstolsprocess påbörjats där de svenska samerna agerar för att återfå skyddet för jakt- och fiskerätten.¹²⁸ Processen är i dagsläget långt ifrån prövning i sak, eftersom staten hävdar att de inte förstår samernas talan. SSR har gjort en JK-anmälan och poängterat att statens ombud medvetet för en taktik som innebär att målet drar ut på tiden,¹²⁹ vilket egentligen borde undvikas från statens sida eftersom Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter redan

¹²⁴ Samiskt informationscentrum, n.d.

¹²⁵ Mellan 1868-1873 drogs odlingsgränsen upp för att skilja statliga marker från privata. Man försökte också säkra samernas marker väster om odlingsgränsen, där inget jordbruk skulle förekomma. Samiskt informationscentrum, n.d.

¹²⁶ Bengtsson, 2004.

¹²⁷ För samlade domstolsavgöranden på det samerättsliga området, se same-rättsdatabasen SVEA.

¹²⁸ Svenska Samernas Riksförbunds pressmeddelande, 2009.

¹²⁹ Wik-Karlsson, 16.12.2010.

har prickat Sverige för utdragna samiska rättsprocesser i det s.k. Härjedalsmålet, som varade 13 år och 7 månader.¹³⁰

Angrepp på samiska mark- och vattenrättigheter

Under hösten 2010 kom en dom i Miljööverdomstolen¹³¹ som tydligt markerar att i processer gällande vindkraft väger rennäringens intressen lätt.

Det är ett stort problem att markerna blir mer och mer fragmentiserade och det är näst intill omöjligt att få gehör¹³²

säger SSR:s förbundsjurist. Skyddet för samernas rätt till mark och naturresurser har försvagats i Sverige under 1800- och 1900-talen. Marker har förlorats till följd av skogsbrukets utbredning, gruvsdrift och vattenkraftsutbyggnader. I förarbetena till 1886 års renbeteslag frångår staten sedvanerätten, som ersätts med en särskild lagstiftning. Därmed ändras perspektivet på samiska rättigheter. I den omarbetning av lagstiftningen som gjordes 1928 institutionaliserades synen på samiska rättigheter som ett ”privilegium” – något helt annat än en rättighet. Den svenska lagstiftningen från och med 1900-talets början klyver dessutom samerna, då de delar det samiska folket i renskötande och icke renskötande. Kritiker pekar på en systematisk diskriminering av icke renskötande samer och en orätt mot de renskötande: genom rennärlagslagen undantar staten stora delar av urfolket från en civil rättighet, urminnes hävd, då ett antal rättigheter förbehålls renskötare, och omvandlar samtidigt rättigheterna till ett ”privilegium” för de samer som fått behålla skyddet för sina rättigheter.

Forskning om den statliga samepolitiken visar att samerna under lång tid har utsatts för statlig institutionaliserad diskriminering. Detta har kommit till uttryck genom att staten haft tolkningsföreträde till vem som är att betrakta som same och vilka rättigheter som är knutna till det.¹³³ (...)

De svenska lagstiftarna har utifrån sin bild av samerna reglerat samernas villkor utan att samerna haft påverkansmöjligheter. Detta har lett till uteslutande av en stor del av den samiska befolkningen från rättigheter. Lagstiftningen har också gynnat en genusordning som gör åtskillnad mellan kvinnor och män, till männens fördel.¹³⁴ Med 1928 års renbeteslag underordnades samekvinnorna männen. Med nuvarande

¹³⁰ Handölsdalen Sami Village and others v. Sweden, Application No. 39013/04, 30.3.2010. Samebyn ville att Europadomstolen skulle avgöra samernas egendomsrättigheter ifråga om renbetesland under första tilläggsprotokollet till konventionen om mänskliga rättigheter, vilket domstolen fann icke tillämplig. Däremot fann domstolen en kränkning avseende processens överdrivna fördröjning.

¹³¹ Miljööverdomstolen, Mål nr M 10316-09, 14.10.2010.

(Vindkraftutveckling i renskötselområde, Mittådalens sameby m.fl. mot O2 vindkompaniet Ab).

¹³² Wik-Karlsson, 16.12.2010.

¹³³ DO, 2008, s.9.

¹³⁴ Amft, 2002.

RNL från 1971 infördes husbondesystemet med begrepp som ”husbonde” (överordnad ställning) och ”husfolk” (oftast kvinnor och barn), alltså en patriarkalisk syn på kvinnans ställning som var allmän i äldre svensk lagstiftning.

Som ett resultat av den splittrande lagstiftningen har inbördes spänningar uppstått, och nu anas konflikter där icke renskötande samer agerar för att försvaga renskötelsrätten. Förlusten av samiska rättigheter har skett genom en långdragen händelsekedja med många turer där det är svårt för den enskilde personen att få överblick över hela processen.

Parallellt med försämringarna i skyddet för samiska mark- och vattenrättigheter har hatiska insändare med desinformation om samer blivit allt vanligare. De riktas ofta mot renskötande samer. Här finns det anledning att vara uppmärksam: Det är ett klassiskt historiskt grepp att sprida rykten och desinformation om ”den andre” samtidigt som samhällets lagstadgade skydd för centrala rättigheter för ”den andre” urholkas.

Ett par decenniers föreslagna förändringar i lagskyddet har dröjt, bland annat med hänvisning till att vänta in ”folklig förankring”. Problemet för minoriteten är väl känt: Den allmänna opinionens ställningstaganden ger oftast inte tillräckligt skydd för grupper i minoritetssituation att uppnå uppfyllelse av de allmänna mänskliga rättigheterna.

Kuriosa

Samiskan innehåller inget ord för **krig**

Jojken betraktas som den äldsta musikformen i Europa

Kända personer med samiskt påbrå – Anja Pärsson (alpin skidåkare), Börje Salming (ishockeyspelare), Ingemar Stenmark (alpin skidåkare), Lars Pirak (konstnär), Sofia Jannok (artist) och Roger Pontare (artist).

Filmtips:

”Under ett täcke av snö” från 2009. En dokumentärfilm av Johan Palmgren.

”Kautokeino – Upproret” från 2009 med Mikael Persbrandt och Michael Nyqvist. Regi: Nils Gaup.

”Hjordeliv” från 2008 av Kine Boman. En dokumentärfilm med tre renskötande kvinnor i olika generationer.

”Varg” från 2008 med Peter Stormare i huvudrollen. Regi: Daniel Alfredson Manus: Kerstin Ekman.

”Sámi nieida jojk”, dokumentär/roadmovie i Sápmi från 2007 av Liselotte Wajstedt.

Andrea Amft beskriver i sin avhandling ”Sápmi i förändringens tid - en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv” hur den samiska kvinnans rättsliga ställning successivt försämrats som en följd av den svenska statens stiftade rennäringslagar. Detta skedde antingen genom att den stora majoriteten av kvinnor aldrig fick ”lappprivilegier” eller genom att de förlorade sina sär rättigheter genom snävare lagstiftning. Ett exempel är 1928 års renbeteslag där det bestäms att om en renskötande kvinna gifter sig med en icke renskötande man, förlorar hon sin renskötelsrätt.

Kapitel 8: Europas största minoritet utan land

Romer har genom historien varit föremål för diskriminering, förföljelse och en rad missförstånd. Detta har lett till en ond cirkel som än idag ger sig tillkänna genom misstroende mellan romer, majoritetsbefolkning och regeringar i olika länder i Europa och världen. Detta kapitel ger en kort bakgrund till romernas situation som den ser ut idag. Frågorna om romernas upprättelse kan inte hanteras isolerat inom Sverige – det finns uppskattningsvis mellan 8 och 12 miljoner romer fördelade över olika länder i Europa,¹³⁵ och frågorna bör behandlas med hänsyn till europeisk historia, politik, migrationsmönster, organisering och lagstiftning.

Kort tillbakablick på ett folk med en lång historia

Det folk från vilket romerna i Europa antas härstamma vandrade ut från den indiska subkontinenten för ca 1000 år sedan. Romska grupper kom via olika vägar till Europa, där de första nedteckningarna om de romska folken gjordes på 1300- och 1400 talen.¹³⁶ Det finns en osäkerhet kring romernas tidiga historia. Ingenting har nedtecknats av romerna själva, däremot av andra personer i Europa som kan ha sammanblandat romerna med andra grupper som figurerade i Europa under samma tid. Då de kringresande romerna dök upp i byar och samhällen möttes de av missförstånd och ofta förakt för sitt levnadssätt. Detta har följt de romska grupperna sedan dess. De har tvingats leva på ständig flykt. Romer hölls som slavar vid kloster och gods under 400 år i en del europeiska länder, t.ex. Rumänien där de inte blev fria förrän 1864, alltså två år efter att slaveriet avskaffades i Nordamerika.¹³⁷

Trots denna mörka historia menar flera författare att det också finns andra aspekter på romernas historia i Europa. Deras hantverksskicklighet och konstnärliga färdigheter var uppskattade och eftertraktade liksom deras sång, dans, musik och läkekonst. Kunskaperna värdesattes och väckte beundran.¹³⁸ Till en början hade romska ledare en god kontakt med och en stark ställning i förhållande till den europeiska makteliten. När den katolska kyrkans ställning började hotas av reformationen startade en förföljelse av ”kättarna”, vilket drabbade minoriteter som judar och romer. Romerna förföljdes också då många vägrade underordna sig livegenskap eller armétjänstgöring.¹³⁹

Den romska kulturen är mytomspunnen och föremål för många fördomar, t.ex. att alla romer är tjuvaktiga eller att de ägnar sig åt troll-

¹³⁵ Liégois, 2008, s.31.

¹³⁶ Ibid., 2008, s.17.

¹³⁷ Jansson, och Schmid, 2005,s.24.

¹³⁸ Lundgren, 2003, s.27 samt Caldaras, 2002, s.28.

¹³⁹ Goldstein-Kyaga, 1990, s.23.

dom eller barnkidnappning. Till följd av detta ansågs romer sakna rättigheter. Inte ens rätten att leva var given. Således tvångssteriliserades många romska kvinnor i Sverige, framför allt från resandegruppen. Tvångssterilisering av romer är något som praktiseras (olagligen) ännu på 2000-talet i vissa europeiska länder som Ungern, Tjeckien och Slovakien¹⁴⁰ där tvångssterilisering som statspraxis upphörde med kommunismens fall, men ännu sker sporadiskt. I april 2009 vann åtta romska kvinnor ett fall mot Slovakien vid Europeiska människorättsdomstolen som handlade om att de vägrats tillgång till sina egna medicinska journaler då de misstänkte att de efter kejsarsnitt blivit steriliserade mot sin vilja¹⁴¹.

Exempel på grymheten i de officiella åtgärder som vidtagits mot romer:¹⁴²

- 1500: Kejsar Maximilian I förordar att romer inte skulle tolereras på det tyska territoriet och de skulle dödas utan nåd.
- 1536: Christian III förordade att alla romer skulle lämna det danska kungariket. Om de påträffades i Danmark straffades de med hårt arbete.
- 1600-talet: Galgar fanns uppställda längs tjeckiska gränsen som avskräckande exempel för romer som försökte ta sig in.
- 1600-talet och 1700-talet: *Heidenjachten* (jakt på hedningar) i Nederländerna. Infanteriet, kavalleriet och poliser jagade romerna till döds, och vem som helst kunde döda en rom utan att vara rädd för straff.
- År 1637: Den till sitt innehåll strängaste kungliga förordningen i Sveriges historia utfärdades: Alla romer skulle utvisas, och de som höll sig kvar skulle dödas utan rättegång.
- 1687–1845: Christian V:s förordning om att romer och *tatere* skulle arresteras, deras egendom konfiskeras, deras ledare avrättas och alla andra förvisas trädde ikraft. Återvändande betydde avrättning.
- 1725: Frederick William I förordade hängning som straff för alla romer över 18 år för vistelse på preussiskt territorium.
- 1905: Myndigheterna i Bayern benämner romer ”plåga” (*Zigennerplage*) och 1938 kom rapporten om ”bekämpandet av zigenarplågan”.
- 1925: Den norska justitieministern uttalar sig om att det är omöjligt att vara rom och norsk medborgare samtidigt. Han uppmanar lokala myndigheter att dra in pass om de påträffas i romsk ägo.

¹⁴⁰ European Roma Rights Centre, 18.2.2008.

¹⁴¹ Chamber Judgment *K.H. and others v. Slovakia* Domstolen slog fast att Slovakien kränkt artikel 6 (rätt till en rättvis rättegång) och artikel 8 (rätt till skydd av privat- och familjeliv) av europeiska människorättskonventionen.

¹⁴² Exempelen är tagna från Liégois, 2008, ss.111–114.

Porrajmos – uppslukandet

Förföljelsen av romer kulminerade i grymheterna runt andra världskriget. Romernas förintelse kallas på kelderash (en varietet av romani talad inom kalderash-gruppen) för *porrajmos*, uppslukandet. Antiziganismen, d.v.s. föraktet för romer, var utbredd i många europeiska länder under 1900-talets början när rasbiologi sågs som en vetenskap med tillträde till fina salonger. Nazisterna ansåg att romerna var en mindervärdig ras. De utsattes för medicinska experiment i koncentrationslägren. De användes också som slavar. Man vet inte hur många romer som dödades i koncentrationslägren, men det finns uppskattningar på allt från 100 000 till 2 miljoner romska offer.¹⁴³ Många romer hade inga identitetshandlingar och var inte folkbokförda, därför kan man bara på ett ungefär anta hur många som dödades.

Situationen idag

På grund av de svåra förhållandena i vissa östeuropeiska länder där en stor del av den romska befolkningen är koncentrerad migrerar många romer till andra länder. Många rumänska romer har migrerat till Italien de senaste 10 åren, i synnerhet när visumkraven ändrades 2002 och när Rumänien gick med i EU 2007. Många av de inflyttade romerna bor i informella bosättningar och livnär sig på sysslor som vindrutetvätt och tiggeri. Italien har också italienska romer. Efter 2006 har romerna i Italien blivit offentligt anklagade för två mord samtidigt som antiziganismen i landet tilltagit, inte minst med hjälp av media. Efter den nya italienska regeringens tillträde i maj 2008 har beslut och lagstiftning trätt i kraft som är direkt diskriminerande och kränker romers rättigheter. På basen av en lag som egentligen ska användas vid naturkatastrofer utlystes undantagstillstånd i landet med avseende på ”nomadbefolkningen” som uppehöll sig i Campania, Lazio och Lombardien. Verkställandet av beslutet tog sig uttryck i övervakning av informella bosättningar, folkräkning och identifiering av personer som uppehåller sig på områdena, förbrytarfoton, vräkning och förflyttning av bosättningarna utan vare sig förhandsinformation eller samtycke och många liknande kränkningar.¹⁴⁴ Italiens inrikesminister Roberto Maroni beslöt att fingeravtryck skulle tas av alla romer som uppehöll sig i de informella bosättningarna, ”för att undvika brott”.¹⁴⁵ Detta går stick i stäv med Italiens internationella förpliktelser och med EU:s likabehandlingsdirektiv¹⁴⁶ samt direktivet om dataskydd, som stipulerar att medlemsstaterna ska förbjuda behandling av personupp-

¹⁴³ Forum för levande historia, 22.10.2010.

¹⁴⁴ Security a la italiana: Fingerprinting, Extreme Violence and Harassment of Roma in Italy. European Roma Rights Centre, Romani CRISS, Roma Civic Alliance, COHRE och Open Society Institute 2008, ss.17-20.

¹⁴⁵ EUobserver, 27.6.2008.

¹⁴⁶ Se kapitel om diskriminering.

gifter som avslöjar ras eller etniskt ursprung.¹⁴⁷ Sådana folkräkningar för tankarna tillbaka till den registrering av romer, judar och andra grupper som användes av nationalsocialisterna under 1920- och 30-talen. Sverige tog efter nationalsocialisternas metod och gjorde genom ”inventeringar” av zigenarlägren upp så kallade z-register under den första hälften av 1900-talet.¹⁴⁸

Romer från Östeuropa, i synnerhet Rumänien och Bulgarien, migrerar p.g.a. två viktiga faktorer i sina hemländer, fattigdom och rasism, samtidigt som hoppet om bättre möjligheter och arbete lockar. En romsk migrant intervjuad i Finland beskrev situationen så här:

I Rumänien förväntar jag mig att äta ett mål om dagen. I Finland förväntar jag mig att äta tre mål om dagen.¹⁴⁹

Sommaren 2010 reagerade Frankrike mot denna migration med tvångsvräkningar och återsändande av romska migranter till Rumänien och Bulgarien. Detta är i strid med fri rörlighet för unionsmedborgare inom EU, en av grundstenarna i EU:s primärrätt.

Frankrike meddelade i september 2010 kommissionen att de vidtagna åtgärderna inte hade en specifik etnisk minoritet som mål, utan behandlar alla EU-medborgare på samma sätt. EU kommissionen anser dock att Frankrike ännu inte implementerat direktivet om fri rörlighet på ett tydligt och effektivt sätt i sin nationella lagstiftning och överväger att starta överträdelseprocedurer mot Frankrike,¹⁵⁰ medan andra länder som Italien och Ungern ser Frankrikes åtgärder som ett stöd för en egen anti-romsk politik¹⁵¹.

Romsk kultur

Även om romerna inte är en homogen grupp finns det några kulturella aspekter som är viktiga för de flesta romska grupper:

- Sång, musik och dans som överförts via muntlig tradition sedan generationer tillbaka, ibland så långt tillbaka som tiden i Indien.
- Sammanhållning och gemenskap är viktigare än ägodelar. Begravningar och bröllop kan vara i flera dagar, och kvinnornas klädedräkt är viktig. Vissa familjeangelägenheter kan kräva hela släktens närvaro.
- Respekt för de äldre.
- Hygien, moralisk och symbolisk renhet. Man ska inte blanda sådant som har kontakt med övre delen av kroppen med sådant som har kontakt med nedre delen av kroppen, t.ex. när man tvättar. Kvinnor och män befinner sig i olika kategorier av renhet och

¹⁴⁷ Europaparlamentets och rådets direktiv 95/46/EG av den 24 oktober 1995 om skydd för enskilda personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter.

¹⁴⁸ Jansson, och Schmid, 2005, s.71.

¹⁴⁹ EU Fundamental Rights Agency, 2009, s.19.

¹⁵⁰ Europeiska kommissionen, 2010.

¹⁵¹ ERRC, 27.8.2010.

barn och gamla är alltid rena. Döda människor är orena, liksom en kvinna som nyss fött barn. Kriminella handlingar gör en människa oren.¹⁵² Reglerna skiljer lite mellan olika romska grupper men alla grupper gör tydlig skillnad i rent och orent. Renhetsreglerna som idag är ett utmärkande kulturellt drag har genom historien skyddat mot smitta och sjukdomar men också haft funktionen av att reglera relationer inom gruppen. Reglerna var en del av ett större komplext system av regler, som fungerade dels rent fysiskt och hygieniskt för att upprätthålla hälsa och renlighet, och dels på ett djupare plan för att upprätthålla värderingar och moral inom gruppen¹⁵³.

Benämning: zigenare eller rom?

De historiska missförstånden speglas också i benämningen på de romska folken. Den engelska termen *gypsy* och den spanska *gitanos* härstammar från *egyptier*. De romer som anlände till Europa via Egypten antogs vara egyptier. Den svenska termen *zigenare* och likaså den tyska termen *Zigeuner* har sitt ursprung i en sammanblandning med ett annat folkslag som redan befann sig i Europa på den tiden då de romska grupperna först anlände, nämligen *atsinganos* eller *astinkanos*, vilket är grekiska och betyder ”den som håller sig för sig själv”¹⁵⁴.

Den svenska benämningen *tattare* har sitt ursprung i att de till en början kallades för tatarer som är namnet på ett ryskt folk.

I dag finns romer i alla världsdelar. Bland romerna finns många olika språk och grupper. I Europa finns cirka 10 miljoner romer. I Nord- och Sydamerika beräknas romerna till 4 miljoner. Den första internationella kongressen för världens romer hölls 1971 i London. Där beslöt man att termen som skulle användas var *rom* och *romni* vilket på romani chib betyder man och kvinna. Även om de tidigare benämningarna fortfarande förekommer, kan vi göra ett medvetet val i att undvika ord med kolonialt ursprung eller nedsättande ton som ”lapp”, ”neger”, och ”eskimå”, och respektera gruppernas egen benämning.

¹⁵² Internationella Roma och Resande Kvinno Forum (IRKF), 2006, s.5.

¹⁵³ Goldstein-Kyaga, 1990, s.27.

¹⁵⁴ Liégois, 2008, s.17.

Kapitel 8 B: Romernas situation i Sverige

Det är svårt att säga hur många romer som bor i Sverige, men uppskattningar varierar mellan 50 000 och 145 000. Det finns belägg för att romer och resande har funnits i Sverige sedan 1500-talet. De resande noterades i Stockholms stads tänkebok år 1512. De kalèromer som kom till Sverige på 1500-talet förpassades senare till den östra rikshalvan, det vill säga dagens Finland, vilket ligger bakom den nuvarande benämningen ”finska romer”. Här finns också många andra grupper som exempelvis kalderash, lovara, tjurara, med varierande språk och traditioner.

Även i Sverige förföljdes romerna, både av svenska makthavare och av svenska kyrkan. År 1550 deklarerade t.ex. Gustav Vasa att ”tatarerna” måste ut ur landet, annars skulle de straffas utan nåd.¹⁵⁵ Romer i Sverige var inte likaberättigade jämfört med majoritetsbefolkningen ifråga om rättigheter för medborgare som fri rörelse, fast bosättning där de önskade, deltagande eller kandiderande i allmänna val, utbildning och skolgång, sociala förmåner eller näringsverksamhet fram till mitten av 50-talet. De betraktades som statslösa (d.v.s. utan medborgarskap) och skulle därmed inte folkbokföras vilket var en förutsättning för åtnjutande av medborgerliga rättigheter.¹⁵⁶

Under nazitiden i Tyskland var Sveriges gränser stängda för romska flyktingar: 1914–1954 stadgade utlänningslagen inreseförbud för zigenare.¹⁵⁷ De skulle också kunna utvisas om de redan befann sig i Sverige. Fram till år 1954 stod det så här i den svenska utlänningslagen:

Vissa personer som inkommit till riket och uppehåller sig här kunna av konungens befallningshavande utvisas. Detta gäller: zigenare, ävensom den som beträdes med lösdriveri eller bettlande, så och den som söker sin utkomst genom uppförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning.¹⁵⁸

Romer i Sverige har också tvångssteriliserats (se även föregående kapitel) ända in på 1970-talet och, precis som samerna, utsatts för olika rasbiologers ”forskning”. Påtvingad minskad nativitet och ofrivillig förpassning ut ur landet på etnisk grund kallar vi idag för etnisk rensning.¹⁵⁹

För drygt 40 år sedan påbörjade Katarina Taikon, författare till den kända barnbokserien om den romska flickan Katitzi, en upplysningskampanj för de svenska romernas rättigheter. Hon och andra romer

¹⁵⁵ Ibid., s.24.

¹⁵⁶ Jansson och Schmid, 2005, ss.68–69.

¹⁵⁷ Ibid., s.69.

¹⁵⁸ 1914 års Lag angående förbud för vissa utlänningar att här i riket vistas.

¹⁵⁹ ”Etnisk rensning” är ett politiskt begrepp som inte ska förknippas med det folkrättsliga begreppet ”folkmord”. Etnisk rensning involverar inte mord på en folkgrupp.

med henne krävde rättvis och jämlik behandling. De rättigheter ifråga om skolgång, bostad och frihet från diskriminering och trakasserier som romerna förvägrats så länge skulle uppfyllas. Katarina Taikon lyfte den romska frågan till europeisk nivå. Romernas situation i Sverige har förbättrats sedan dess men romers lika ställning i det svenska samhället är fortfarande inte uppfyllt. Genom tiderna är det inte minst staten som stått för diskriminering och kränkning av den egna befolkningens rättigheter. Många romer känner inte till sina rättigheter, vilket kan exemplifieras med att många romska barn inte utnyttjar rätten till modersmålsundervisning och skolorna upplyser inte om möjligheten.¹⁶⁰ Dessutom saknar de ofta förtroende för myndigheter. Få romer anmäler till DO när de utsatts för etnisk diskriminering¹⁶¹. Mörkertalet är stort, men DO såg en försiktigt positiv ökning av antalet anmälningar från romer under 2009, då den nya diskrimineringslagen trädde i kraft.¹⁶²

Romerna och bostadskampen

Många är de missuppfattningar som finns om romerna och deras kultur. Författaren Ivar Lo-Johansson, som på 50-talet engagerade sig starkt för att ”zigenarna skulle få fortsätta sitt kringflackande liv”, kritiserades hårt av Katarina Taikon.¹⁶³ Det är långt ifrån alla romer som vill fortsätta resa omkring, men detta blir oftast enda alternativet då diskrimineringen på bostadsmarknaden är så påtaglig. Att bo i tält och husvagn är ett hårt liv, speciellt på vintern. Under mitten av 1900-talet kunde romer få stå i bostadskö i årtionden. De var inte tillåtna att uppehålla sig i en svensk kommun med sina husvagnar längre än några veckor i sträck,¹⁶⁴ och det hände att polisen kom till lägret för att vräka dem.

Situationen idag är fortfarande problematiskt med trångboddhet och diskriminering. I en enkätundersökning som gjordes för DO uppgav 30 % av de tillfrågade romerna att de blivit nekade att köpa eller hyra bostad de senaste fem åren, och 50 % uppgav att de hade utsatts för förolämpningar eller trakasserier av grannar.¹⁶⁵ Romer är ofta hänvisade till segregerade och socialt utsatta bostadsområden. Det förekommer inte sällan att bostadsbolag ställer specifika krav på presumtiva hyresgästers inkomst och anställningsform, och då drabbas romer negativt.

¹⁶⁰ Regeringens skrivelse 2005/06:95, s.182.

¹⁶¹ DO, 2002/2003, s.14.

¹⁶² Laestadius, 22.3.2010.

¹⁶³ Taikon, 2005, ss.39–47.

¹⁶⁴ Förbudet reglerades av lokala ordningsstadgor.

¹⁶⁵ DO, 2002/2003, s.17.

Utbildning och arbete

Romernas traditionella yrken, som gick att utföra var de än befann sig, var t.ex. kopparslagning, förtenning, hästhandel och dansmusik. Idag är de traditionella romska yrkena inte lika efterfrågade. Romer har också utgjort reservarbetskraft inom jordbruk under högsäsong.

Bland romska barn, särskilt flickor, är skolfrånvaron hög och oavslutad skolgång relativt vanlig.¹⁶⁶ I DO:s rapport om diskriminering av romer lyfts behovet av att undanröja hinder i skolorna som missgynnar romer, samt vikten av att göra den romska kulturen mer synlig i skolan och att lyfta fram romska förebilder.¹⁶⁷ I vissa fall har täta kontakter med barnens föräldrar gett lyckade resultat i form av ökad närvaro. Ett annat exempel är när skolor har anställt romska assistenter som hjälper och stöttar eleverna. Sexual- och samlevnadsundervisningen är problematisk för många romska föräldrar liksom idrott och hälsa,¹⁶⁸ där t.ex. kulturella normer kring nakenhet kan komma i konflikt med skolans normer. I en artikel i tidningen NSD¹⁶⁹ berättar några unga romer själva om

...romska seder som inte alltid är så roliga att leva med men som de samtidigt inte kan tänka sig att strunta i. Ett exempel på det är den klädkod som säger att alla av manligt kön som inte längre räknas som barn måste bära jacka i umgänge med andra.
– Det gäller inte minst i kontakt med äldre romer. Det vore en skymf om någon av oss fyra visade sig utan jacka inför någon äldre...

Den historiska bakgrunden i Sverige med hinder för romer att vistas på samma plats en längre tid, vilket i praktiken gjorde en ordnad skolgång omöjlig, i kombination med diskrimineringen och de attityder och den behandling som mötte de romska barn som trots allt började i skola, har lett till att generationer av romer i Sverige saknar grundläggande utbildning. Situationen präglas av misstro gentemot den svenska skolan¹⁷⁰ och det svenska samhället och brist på skoltradition. Internationella övervakningsorgan för mänskliga rättigheter efterlyser nationella strategier och program i Sverige för att komma tillrätta med den stora skolfrånvaron och tidiga avhopp från skolan bland romska barn, med syfte att förbättra situationen för romerna och öka skyddet mot diskriminering.¹⁷¹

Den strukturella diskrimineringen av romer fortsätter också på arbetsmarknaden, och många romer är arbetslösa. I en studie som gjordes 2008 identifierades några orsaker till romers svårigheter att få arbete:¹⁷² diskriminering som är en del av vardagen, lägre krav på

¹⁶⁶ Se t.ex. Regeringens skrivelse 2005/06:95, s.182.

¹⁶⁷ Ibid., ss.183-184.

¹⁶⁸ Skolverket, 2007, ss.46-48.

¹⁶⁹ NSD Norrbottniska Socialdemokraten, 6.4.2009.

¹⁷⁰ Internationella Roma och Resande Kvinno Forum (IRKF), 2006, s.6.

¹⁷¹ Regeringens skrivelse 2005/06:95, s.182.

¹⁷² Undersökningen gjordes bland romer som genomgått en tvåårig utbildning till lärarassistent respektive barnskötare på Sundbybergs folkhögskola.

romer från skolans sida, att stöd inte var anpassat till romer vars föräldrar inte gått i skola eller är analfabeter, och avsaknad av stöd i jobbsökarfasen.¹⁷³

Delegationen för romska frågor

För att motverka romernas sociala och politiska marginalisering inrättade regeringen år 2007 delegationen för romska frågor. Den bestod till hälften av romska sakkunniga och till hälften av representanter från institutioner och organisationer som har med romska frågor att göra i sin verksamhet. Ordförande var en icke-rom. Utgångspunkten för delegationens arbete låg i Sveriges internationella åtaganden för att främja de mänskliga rättigheterna och romska rättigheter. Det fanns också en romsk referensgrupp knuten till delegationen.¹⁷⁴ Delegationen avslutade sitt arbete i juni 2010 med betänkandet ”Romers rätt – en strategi för romer i Sverige” (SOU 2010:55). Betänkandet innehåller förslag som ska förbättra romers situation i Sverige under de kommande 20 åren, och berör rättigheter till delaktighet och inflytande, utbildning, arbete, bostad, hälsa och social välfärd, språk, kultur, att inte bli diskriminerad samt ett förslag om en sannings- och försörningskommission. Förslagen har dock kritiserats för att inte vara förankrade hos stora delar av romerna i Sverige.

Svt-länk:

Katarina Taikon på svt 1963 om romska barns utsatthet, länk:
material.svtplay.se/content/1/c8/01/39/30/73/oa-2000-1010-mosaik-katarinataikon-tk10162504_thumb.jpg

¹⁷³ Tan Marti och Westin, 2008.

¹⁷⁴ Delegationen för romska frågor, n.d.

Kapitel 9: Tornedalingar, sverigefinnar och judar

Tornedalingar

On meillä aarteet runsahat
suot suuret metsämaat
/:Vuolaitten väyläin rantamat
ja vuoret malmikkaat:/'

Suloinen meillä aina on
tää seutu pohjoinen
/: Loistossa kessää auringon
ja revontuulien:/'

Isämme joukko viljeli
niittymme peltomme
/: Ja kyläät kirkot rakensi
omaisuudeksemme:/'

*Vers 2-4 ur Tornedalssången på meänkieli
av William Snell, Erkheikki
1896 - 1980*

Från Lapplands fjäll till Bottenstrand
går älvens stolta stråt
/: Förenar tvenne broderland
mer än den skiljer åt:/'

På sommarhimlen hög och klar
där midnattssolen ler
/: I glans och skönhet underbar
all nejden då sig ter:/'

Men ljus och fågning rymden får
av norrskensflammors prakt
/: När nordans friska ande rår
i vintersmyckad trakt:/'

*Vers 2-4 ur Tornedalssången på svenska
av William Snell, Erkheikki
1896 - 1980*

Historia och bakgrund

I 600 år var Sverige och Finland samma land, med en gemensam historia. Sedan kom kriget 1808–1809. Sverige tvingades avstå den östra rikshalvan till Ryssland. Gränsen drogs i Tornedalen, som på grund av sitt läge länge hade varit ett viktigt handels- och mötesområde och där finsktalande bosättning funnits jämte samerna sedan före medeltiden. Utan hänsyn till språk förblev då den västra halvan av Tornedalen svenskt område. 80 % av tornedalingarna blev underställda Sverige och övriga 20 % Ryssland.¹⁷⁵ Riksgränsen består av Könkämä, Muonio och Torne älvar. I dessa trakter har tornedalingar trots nationsgränser bevarat sitt språk och sin kultur¹⁷⁶ och gränshandeln har förblivit livlig.

Den finskspråkiga befolkningen har en längre historia i Tornedalen än den svenska kungamakten. En invandring uppefter Torneälven av finskspråkiga från Savolax i sydvästra Finland skedde redan på 1000- och 1100-talet. Därmed etablerades en fast bybildning och ett näringsmönster som byggde på fiske och boskapsskötsel. De finskspråkiga som senare på 1100- och 1200-talet vandrade in mot Nedertorneå kom från Ladoga och Kajanaland. De fångade lax med hjälp av stora träkonstruktioner, så kallade pator, som byggdes ute i älven.

¹⁷⁵ Tornedalingar in världen, n.d.

¹⁷⁶ Broschyr från föreningen Tornedalingar i Stockholm, n.d.

Älven blev utgångspunkten för näringsystemet i Tornedalen och kulturella särdrag utvecklades. Hushållning, kosthållning och folktro skiljde sig starkt från den svenska norrbottniska äldalskulturen.¹⁷⁷

De finskspråkiga hade nära kontakt med samerna i området. Det fanns ett system med skötesrenar, som gick ut på att bönderna ägde renar men samerna skötte dem i utbyte mot andra tjänster och resurser.¹⁷⁸

Torneå var en av Nordkalottens mest kända marknadsplatser redan under medeltiden. Torneå stad som grundades 1621 växte till en stor handelsstad. Haparanda by som låg på andra sidan av Torne älv blev efter freden 1809 småningom en köping (1821) och fick stadsrättigheter 1842. Torneå stad och Haparanda blev "systerstäder". Riksgränsen mellan städerna har kallats för "världens fredligaste gräns".¹⁷⁹

Innan försvenskningen i Sverige under senare hälften av 1880-talet bedrevs undervisningen i folkskolorna huvudsakligen på finska. Från och med år 1874 till början av 1880-talet fick skolorna i finskbygden till och med ekonomiskt stöd från statsmakterna. Då försvenskningen infördes ville man dock först och främst förhindra spridning av inflytande från finsk kultur, språk och politik och 1888 inrättades därför så kallade statsskolor i Tornedalen, i vilka undervisningen skulle ske uteslutande på svenska för att ekonomiskt stöd skulle beviljas. Detta berodde också på att man befarade en lojalitet med de finsktalande i Ryssland, vilket skulle kunna komma att innebära en säkerhetsrisk för den svenska staten. Tornedalsbygden hade inte råd att själva bekosta skolorna och på så sätt blev många som annars skulle ha kunnat tala sitt modersmål i skolan tvungna att gå i skolan på svenska. På 1920-talet var skolväsendet i hela bygden, i alla fall formellt, försvenskat.¹⁸⁰

Intressant är den historiska växlingen mellan svenskan och finskan i området, här belyst med ett exempel från Albert Falck gällande födelsebyn Svappavaara:¹⁸¹

Gruvepoken under andra hälften av 1600-talet: Svappavaaraborna är svensktalande. 1700- och 1800-talet: Stark invandring från öster av finsktalande. Under slutet av seklet var byn helt finsktalande. När min farfar kom till Svappavaara 1890 var han den ende i byn som kunde både tala och skriva perfekt svenska. Första halvan av 1900-talet härskar finskan som vardagsspråk i hemmen och i byn. Någon gång under 1980-talet sa min syster Hildur, lärare i byns grundskola: Nu hör man inte längre något barn som på rasterna i skolan pratar finska!

I praktiken var stora delar av området trespråkigt, eftersom den samiska närvaron var obruten och fortsatt stark. Än idag förekommer naturligt trespråkighet.

Under 1900-talets början rådde ett förbud att tala finska i skolan, även på rasterna, i Norrbottens län. Förbudet försvann gradvis på 30- och 40-talen, för att helt tas bort 1957.

¹⁷⁷ Fjellström, Phebe, n.d.

¹⁷⁸ Stockholms stad kulturförvaltningen och språkcentra, 2007, s.7.

¹⁷⁹ Haparanda kommuns hemsida, n.d.

¹⁸⁰ Svenska tornedalingars riksförbund – Tornionlaaksoalaiset, n.d.

¹⁸¹ Albert Falck föddes i Svappavaara 11.9.1929 och lärde sig svenska i skolan.

Språk, kultur och samhälle

Tidigare användes oftast benämningen tornedalsfinska. Benämningen *meänkieli*, präglad av författaren Bengt Pohjanen, betyder särskrivet (*meän kieli*) "vårt språk/vårt tungomål" och bygger på en äldre, informell lokal tradition på båda sidor om gränsen att markera skillnaden mot finskan i Finland ("suomensuomea" eller "finlandsfinska", som man i det lokala språkbruket kallar i Finland talade varieteter). Meänkieli räknas i Finland som en dialekt av finskan, men i Sverige av politiska skäl som ett eget språk.

Väckelserörelsen fick starkt fäste i Tornedalen under 1800-talet där laestadianismens framväxt hade ett samband med drogtillförsel (alkohol) vid koloniseringsen av Nordkalotten. Laestadianismen som är en rörelse inom Svenska kyrkan spreds också till Finland, Norge, Ryssland och USA med flera länder. Även idag är laestadianismen relativt stark i Tornedalen.¹⁸²

Karaktäristiskt för Tornedalen är det öppna och naturliga umgänget mellan människor på båda sidor av älven. I sig är detta inget ovanligt för en älvdal, tvärtom – men här handlar det om ett vardagligt samliv tvärs över en nationsgräns. Många tornedalingar har sina förfäder på båda sidor av gränsen och utbytet och kontakten mellan människor är intensiv. Samma ortnamn förekommer på båda sidor av Torneälven, exempelvis Pello, Kolari och Kukkola.

Sedan år 1987 pågår ett organiserat samarbete mellan kommunerna i svenska och finska Tornedalen med stöd från Nordiska ministerrådet för att främja turism och kommersiell verksamhet samt bidra till att bevara det tornedalska kulturarvet.¹⁸³

Nya samverkansformer utvecklas mellan många myndigheter, till exempel inom sjukvård, utbildning och äldreomsorg. Brandkår och räddningstjänst samarbetar sedan länge. Andra exempel är sjuktransporter, avlopp, gemensamma idrotts- och fritidsanläggningar och fri skolgång över gränsen (gäller grundskola). Haparanda i den snabbt växande regionen HaparandaTornio samarbetar intensivt med sin tvillingstad Tornio i norra Finland. Haparanda och Tornio ligger på var sin sida om en nationsgräns, men utgör ett strålande exempel på det unika gränssamarbetet: Man har t.ex. byggt ett gemensamt stadscentrum, "Rajalla-På Gränsen".¹⁸⁴

Befolkning idag

Tornedalen har minskat sin befolkning kraftigt sedan 1950-talet. En stor utflyttning har skett inte bara till Malmfälten och gruvindustrin utan också till södra Norrbotten och övriga delar av landet. Idag bor ca 50 000 tornedalingar i framför allt Haparanda, Övertorneå och Pajala

¹⁸² Laestadianismen, Skandinaviens största väckelserörelse, uppstod i den svenska lappmarken vid mitten av 1800-talet. Grundaren Lars Levi Laestadius var kyrkoherde i svenska Karesuando.

¹⁸³ Regeringens proposition 1998/99:143 s.24.

¹⁸⁴ HaparandaTornio, 2010.

kommuner samt i delar av Kiruna och Gällivare kommuner. Därtill bor ungefär 16 000 relativt nyinflyttade standardfinsktalande personer i området.¹⁸⁵ Det är inte ovanligt att sverigefinnar flyttar till Haparandaområdet ifrån Mälardalen och andra delar av Sverige i samband med sin pensionering.

Även om Tornedalen räknas som relativt glesbefolkad, finns inom en tre mils radie från Haparanda 70 000 människor, och inom 15 mils radie finns över 500 000 personer. Bli inte förvånad om du träffar på både svenskar, finnar, samer, ryssar och norrmän på IKEA-varuhuset i Haparanda!

STR-T och Meän akateemi

1981 grundades Svenska Tornedalingars riksförbund – Tornionlaakso-laiset (STR-T). Målsättningen är att främja och stärka den tornedalska minoritetens identitet och språkliga och kulturella förankring. Förbundet är religiöst och partipolitiskt obundet och remissinstans för regeringen och andra myndigheter.

STR-T initierade bildandet av Meän akateemi/Academia Tornedalensis 1988. Stiftelsen är självständig och fristående med syfte att förvalta det tornedalska kulturarvet. Den initierar och genomför aktiviteter inom folkbildning, utbildning, dokumentation, forsknings- och utvecklingsarbete på områden som kultur, näringsliv, miljö, språk och samhälle.¹⁸⁶ Stiftelsen arbetar på projektbasis, t.ex. med att utveckla en ny ordbok i meänkieli.¹⁸⁷

Kuriosa

Kända tornedalingar: Markus Fagervall – idolvinnare 2006, Charlotte Kalla – längdskidåkare, Mikael Niemi – författare till bland annat ”Populärmusik från Vittula”, Bengt Pohjanen – författare, översättare och debattör, Mona Mörtlund – författare, poet och dramatiker, Ragnar Lassinantti (1915-1985), ämbetsman och riksdagsman(s).

Svenska Tornedalingars Riskförbund säger att i Tornedalen...

- manifesterar bastun livets början och slut.
- föddes och fostrades mobiltelefonens anfader.
- finns mannen som gjorde guld av kulspetspennor.
- är världens bästa skidåkerska hemma.
- är kärleken gränslös.
- finns meterlånga laxar - mellan ögonen.
- finns norra halvklotets största orörda vattensystem.
- pågår livet.
- kan det finnas malm i många potatisland.

¹⁸⁵ Prop. 1998/99:143, s.24.

¹⁸⁶ Poromaa, 1990.

¹⁸⁷ Upplysningar från Maja Mella, STR-T, 16.8.2009.

Sverigefinnar

Historia och bakgrund

I kapitlet ovan berörs förhållandena i Tornedalen.

Som vi redan konstaterat var Sverige och Finland ett och samma rike i 600 år fram till 1809. Den första finska församlingen bildades 1533 i Stockholm.

Sverigefinnarna är resultatet av flera migrationsvågor. På 1500-talet talades finska i Stockholm och Mälardalen. Under olika perioder har finska talats även i andra delar av landet. Vid 1500-talets slut kom de så kallade skogsfinnarna från finska Savolax till Dalarna, Värmland, Medelpad, Hälsingland, Gästrikland och Ångermanland för att bedriva svedjebruk – något som var intimt förknippat med deras kultur. Under 1720-talet och runt 1808 flyttade nya finsktalande västerut på grund av krig. Från 1900-talets början och fram till andra världskriget bodde de flesta finsktalande i Stockholms stad och län samt i Norrbotten.¹⁸⁸

Språk och kultur

Finskan är Sveriges näst största modersmål¹⁸⁹ med omkring 300 000 finsktalande personer i landet.¹⁹⁰ Finska tillhör inte samma språkgrupp som svenskan, utan hör till de finsk-ugriska språken liksom estniska, ungerska, samiska och liviska. Finskan skiljer sig en aning från meänkieli, se vidare kapitel 11.

Sverigefinnarna visar ett starkt intresse av att bevara sin kultur och sitt språk i Sverige. Det finns många olika organisationer för olika målgrupper. Under Sverigefinska riksförbundet (se nedan) finns sverigefinnarnas pensionärsförening, kvinnoforum, teater- och motionsförbund. Alla föreningar är mycket aktiva. Liksom flera andra minoritetsgrupper har sverigefinnarna sin egen radio under Sveriges radio, den s.k. *Sisuradio*.

Befolkning

En stor grupp sverigefinnar kom till Sverige efter andra världskriget, då efterfrågan på arbetskraftsinvandring var stor, men efter 1970 har inflyttningen minskat. Statistik som den sverigefinska radiokanalen SR Sisuradio beställt från SCB visar att var 14:e person i Sverige eller ca 675 000 personer har finsk bakgrund i första, andra eller tredje generationen. I Sverige finns det 175 116 personer som är födda i Finland (1:a generation), 261 136 personer som har en förälder som är född i Finland (2:a generation) och 238 680 personer som har en mor eller farförälder född i Finland (3:e generationen).¹⁹¹

¹⁸⁸ Prop. 1998/99:143, s.23.

¹⁸⁹ Finskt språk- och kulturcentrum, Mälardalens högskola, n.d.

¹⁹⁰ Språkrådet, institutet för språk och folkminnen, 6.12.2010.2010.

¹⁹¹ SR Sisuradio 28.4.2009: Var tredje Surabo har finskt påbrå. SR Sisuradios nyhetsproducent Tiina Laitila-Kälvmemark har ansvarat för att ta fram statistiken angående sverigefinländarna.

Bakom myten finns situationen på framför allt 1960-talet. Svenska företag rekryterade arbetare i Finland och det var lätt att få en anställning och en biljett till Sverige. Man behövde inga meriter, man behövde inte ens kunna språket. Finnar var kända för sin höga arbetsmoral och det räckte. Vardagen blev ändå hård om inte till och med dyster för många invandrare, och det var då en nutidslegend om den finska arbetarklassmannen skapades. Det påstods att finska män bar en kniv på sig. Att de pratade nästan aldrig och skrattade ännu mer sällan. Att deras främsta fritidsnöje var att supa och slåss, och sedan supa igen. Men också att de arbetade som oxar, det vill säga när de kom ihåg hur man tog sig till arbetsplatsen. *Asko Sahlberg i Nationella minoriteter, Stockholms stad kulturförvaltningen och språkcentra, s.10.*

Organisation

Sverigefinnarna är organiserade på många sätt i Sverige. Bland de första organisationerna var Stockholms Finnkår som bildades 1830, med syfte att träffas och bevara kulturen och språket.

År 1957 bildades Sverigefinska Riksförbundet (SFRF).¹⁹² SFRF har ca 15 000 medlemmar och 130 lokalföreningar i 100 kommuner.¹⁹³ SFRF arbetar för tvåspråkigheten och är en gemensam intresseorganisation för sverigefinnar. Sverigefinnarnas kultur förs fram bland annat genom riksomfattande kultur- och idrottsevenemang.

För att överleva kulturellt har man även skapat sina egna finskspråkiga institutioner, bland annat förskolor, friskolor, folkhögskolor och olika typer av äldreboende.

Inom Svenska kyrkan finns den finska församlingen med en lång historia. Den första lutheranska finskspråkiga gudstjänsten gavs redan år 1533. Det var antagligen den första finskspråkiga gudstjänsten i historien, då gudstjänster på finska i den östra rikshalvan gavs först tio år senare. Det var också i Stockholm som de första finskspråkiga böckerna trycktes, t.ex. en ABC-bok år 1543 och en finskspråkig version av nya testamentet 1548.¹⁹⁴

Sverigefinska delegationen är en paraplyorganisation för sverigefinländska riksorganisationer, Svenska kyrkans finskspråkiga arbete, den finskspråkiga ortodoxa församlingen och den finskspråkiga pingstförsamlingen. Även sverigefinska sakkunnignätverk som representerar bl.a. den finskspråkiga psykiatriska vården, socialsektorn, sverigefinska folkhögskolor, -friskolor, -förskolor och finskspråkig äldreomsorg ingår i Delegationen. Den årliga sessionen är Delegationens högsta beslutande organ. Under sessionen 2010 presenterades bl.a. den nya minoritetslagen, nya läroböcker i finska samt Leena Huss nya idéskrift om finskan i Sverige ”Puhutaanko suomea?”.¹⁹⁵

KOMMUNEXEMPEL 1

Haparanda kommun antog år 2004 ett program för minoritetsspråken finska och meänkieli, som reviderades år 2010. I programmet ställer kommunen upp bl.a. följande beslutande åtgärder för 2010:

- Kommunen skall värna om minoritetsspråkiga ortnamn och synliggöra minoritetsspråkens närvaro genom att öka skyltningen och annan utmärkning med minoritetsspråken
- Kommunen skall informera i telefonsvararen med minoritetsspråken
- Kommunen skall informera och utbilda tjänstemän och förtroendevalda om nationella minoriteter och minoritetsspråkslagstiftningen

¹⁹² Sverigefinska Riksförbundet, n.d.

¹⁹³ Uppgifter från SFRF:s hemsida 2011.

¹⁹⁴ Svenska kyrkan, Stockholms finska församling, n.d.

¹⁹⁵ Sverigefinländarnas delegation, 2010.

- Elever har möjlighet att välja Marielundskolans två språkiga skolgång, helt finskspråkig skolgång i Torneå eller undervisning i modersmål på de övriga skolorna i Haparanda
- Målsättningen med Marielundsskolans tvåspråkiga undervisning är att eleverna efter avslutad skolgång behärskar båda språken lika bra och får därmed möjlighet att söka sig till gymnasiet antingen i Sverige eller i Finland
- Kommunens skall lyfta ärendet Sverige-Finska museet/minoritetsmuseum till en nationell fråga och arbeta för detta
- Kommunen skall påverka landstinget (vårdcentralen) så att servicen och informationen på minoritetsspråken förbättras. Speciellt gäller detta service där det är fråga om förhållande mellan läkare-patient inom exempelvis psykiatri, där den språkliga förståelsen är särskilt viktigt och där användandet av tolk (3:e part) är svårt¹⁹⁶

KOMMUNEXEMPEL 2

I Eskilstuna kommun, som är ett finskt förvaltningsområde, går man i spetsen med att utbilda personalen i finska. Kommunalanställda erbjuds en kurs i finska för att fylla de språkbehov som finns i kommunen idag med avseende på administrativ terminologi. Kursinnehållet har planerats av kursdeltagarna tillsammans med lärarna. Under fem kurstillfällen diskuterar man också utvecklingen av finska språket och hur svenskan påverkar sverigefinskan. Finskan i Sverige är samma som finskan i Finland och det finns ingen särskild sverigefinsk dialekt. Däremot kan sverigefinnarna behöva skapa ord för företeelser som bara förekommer i Sverige.¹⁹⁷

Hemland

Det kan vara lättare att upprätthålla ett minoritetsspråk och en minoritetskultur i ett land om språket och kulturen har ett "hemland" som för sverigefinnarnas del är Finland. Det är ett av skälen till att finskans ställning i Sverige starkare än t.ex. romani chibs ställning. Trots det är det viktigt att komma ihåg att även om en minoritet har ett språkligt hemland, anser sig medlemmarna ofta vara "hemma" i landet där de bor, d.v.s. för sverigefinnarna: i Sverige.

¹⁹⁶ Haparanda Stad, 2010, ss.4-8.

¹⁹⁷ Språkrådet, 22.11.2010.

Judar

Historia och bakgrund

Före slutet av 1600-talet diskuterades den ”ekonomiska nyttan” med att låta judar invandra i Sverige, eftersom judarna var kända för att ha goda merkantila kunskaper och nätverk.¹⁹⁸ Den officiella synen i Sverige var dock att judar inte tolererades, och de som invandrade måste låta sig döpas till kristna i s.k. ”judedop”, som var påkostade tillställningar. Mellan år 1718-1772 kom de första förordningarna som reglerade den judiska närvaron i Sverige. Aaron Isaac blev år 1774 den första juden som hade rätt att bosätta sig i Sverige utan att konvertera till kristendomen – nu hade förhoppningen om inflöde av judiskt kapital segrat över religiösa hänsyn. Isaac grundade den första judiska församlingen i Sverige 1776. År 1782 kom ”Judereglementet”, som begränsade vad judarna fick göra och var de fick bo. Från år 1838 fick judar och icke-judar lov att ingå äktenskap. År 1849 fick judar vittna i domstol och från år 1862 fick manliga judar kommunal rösträtt.¹⁹⁹ Först år 1870 fick judarna fullständiga medborgerliga rättigheter, och inte förrän år 1951 infördes religionsfrihet i Sverige.²⁰⁰

Judarna har ofta kommit till Sverige som en följd av den förföljelse de utsatts för på andra håll. Judarnas invandring till Sverige kan illustreras med hjälp av följande tidsskala.²⁰¹

- 1860–1914** 4 000 judar från nordöstra Europa.
- 1900 (cirka)** Judar från tsarryssland.
- 1933–1941** Cirka 2 000 judar fick inresetillstånd till Sverige.
- 1943** Alla norska och danska judar som lyckades fly till Sverige fick stanna.
- 1945 juni–juli** Mer än 10 000 judar räddades till Sverige med hjälp av Röda Korset. Några tusen stannade kvar.
- 1940-talets slut** Judar som flydde undan antisemitism i Polen.
- Ca 1955** Ungerska judar som flydde den sovjetiska inmarschen.
- 1968–1970** Polska judar kom till Sverige till följd av antisemitism.
- 1990-talet** Judar från det forna Sovjetunionen.

Även om den svenska politiken var fri från fascistiska och auktoritära strömningar under mellankrigstiden, var tusentals svenskar attraherade av nazistiska idéer, som den etniskt ”rena” nationalstaten. Nazistiska möten förekom runtom i Sverige och stora tidningar som Aftonbladet sympatiserade med Nazi-Tyskland.²⁰² Sverige var efter nazisternas maktövertagande i Tyskland ovilligt att ta emot många judiska flyktingar.²⁰³

¹⁹⁸ Bredefelt, 1997.

¹⁹⁹ Regeringens proposition 1998/99:143s.26.

²⁰⁰ Judiska centralrådet i Sverige, n.d.

²⁰¹ Prop. 1998/99:143, s.26.

²⁰² Bruchfeld och Levine, 2009, s.54.

²⁰³ Ibid., s.56.

Jag är för svensk för att vara en god judinna och jag är för judisk för att känna mig helt och hållet svensk. Jag skulle aldrig ens kunna mumla med i ”Fader Vår”, men jag älskar att sjunga Lucia-sånger. Jag går hellre ut i skogen än till synagogan en lördagsmorgon, men jag kunde vara beredd att missa ett viktigt matteprov i skolan för att kunna gå till synagogan på Försoningsdagen. Jag är som ett trasel av kompromisser, för att låta både det svenska och det judiska i mig få rum. *Michaela Lundell i Nationella minoriteter, Stockholms stad kulturförvaltningen och språkcentra, s.13.*

I utlänningars inresetillståndsansökningar till det svenska utrikesdepartementet efterfrågades både "trosbekännelse" och "folkras".²⁰⁴ Svenska passmyndigheter skiljde judar från andra genom bokstaven "J" i judars pass, vilket infördes av tyska myndigheter på begäran av svenska regeringen. Efter 1943 blev det dock lättare för tyska judar att komma in i Sverige.²⁰⁵

Förintelsen kastar fortsatt sin skugga över det judiska folket och påverkar det kollektiva minnet och identiteten. Samtidigt visar undersökningar på en låg kunskap om den historiska verkligheten bland Sveriges skolor. Det existerar också politiska grupper på yttersta högerkanten både nationellt och internationellt som förnekar och föringar Förintelsen.

Materialtips: Levande historias material, t.ex. "Om detta må ni berätta...".

Språk och kultur

Judarna har två olika språk: hebreiska och jiddisch. Hebreiska är det religiösa (och i viss mån kulturella) språket. Jiddisch är ett germanskt språk med inslag av hebreiska och slaviska språk. Det skrivs med hebreiskt alfabet men nuförtiden även med latinskt alfabet.²⁰⁶

Bland judarna i Sverige talas mer jiddisch än hebreiska och därför är det också det språket som blivit skyddat som minoritetsspråk. Idag är de personer som aktivt använder språket främst äldre som kom till Sverige efter andra världskriget, men jiddisch har varit närvarande i Sverige sedan de första judarna anlände, och fick ett uppsving med de judar som anlände på 1860-talet.²⁰⁷ Uppskattningsvis ca 3 000 svenskar förstår och talar jiddisch i Sverige.²⁰⁸ Många förknippar jiddisch med familjeliv och den judiska kulturen även om det inte är modersmålet. Bland svenska judar finns idag ett nytt intresse för språket.²⁰⁹

"Kosher" betyder "lämplig" och innebär att maten är tillagad i enlighet med de judiska reglerna. I korthet så innebär kosher att fyrfota djur som varken har klövar eller idisslar samt vattenlevande djur som varken har fenor eller fjäll är förbjudet, medan kor, får, höns och fisk är tillåtet. Avlivningen av ett djur måste ske så smärtfritt som möjligt. Dessutom får man inte blanda kött och mejeriprodukter i samma måltid, därför att äta kött tillsammans med den mjölk som modern producerat för sin unge är dubbel grymhet enligt kosher-traditionen. Svensk lagstiftning tillåter inte kosher-slakt²¹⁰, d.v.s. att djuren tappas på blod genom ett snitt i halspulsådern, men saken är under utredning. Allt kosher-kött måste därför importeras till Sverige, och blir då mycket

²⁰⁴ Ibid, s.51.

²⁰⁵ Immigrantinstitutet, n.d.

²⁰⁶ Språkrådet, 30.3.2010.

²⁰⁷ Regeringens proposition 1998/99:143, s.27.

²⁰⁸ Fried, Yael, personlig kommunikation, 14.1.2011.

²⁰⁹ Språkrådet, 30.3.2010.

²¹⁰ Judiska församlingen i Stockholm, 2010.

dyr. Dessutom kan det vara svårt att få tag på kosher-kött utanför Stockholmsområdet.²¹¹

Den judiska livscykeln innehåller flera viktiga moment. Brit mila, den manliga omskärelsen eller ordagrant ”omskärelsens förbund”, sker på den åttonde levnadsdagen. Genom Brit mila får pojken sitt namn, medan flickans namn läses upp under gudstjänsten. Bar Mitsva, ”budets son”, och Bat Mitsva, ”budets dotter”, innebär att pojkar och flickor uppnår religiös myndig ålder vid 13 respektive 12 år. I den judiska traditionen är bröllopet livets höjdpunkt.²¹² Alla judar är lika inför döden och begravs därför i enkla kistor av samma slag.²¹³

Judarna har ett rikt kulturliv i Sverige. I Stockholm finns exempelvis en permanent judisk teater, judisk grundskoleutbildning, judiskt bibliotek och museum. Det finns många judiska tidskrifter och böcker och en judisk filmfestival ordnas årligen.²¹⁴

Befolkning

Den generella regeln är att den som är född av en judisk mor eller den som har konverterat räknas som jude enligt den judiska lagen ”halacha”, men detta kan variera mellan församlingar.²¹⁵ Om man som jude räknar de personer som har åtminstone en förälder som är jude, finns ca 20 000 judar i Sverige.²¹⁶

Organisation

Judiska centralrådet (JC) i Sverige bildades år 1953 av de mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping, och är sedan år 2002 ett trossamfund. Idag är JC en sammanslutning av de judiska församlingarna i Sverige vilka har till syfte att möjliggöra ett judiskt liv i det lokala upptagningsområdet.²¹⁷ Församlingar finns i Stockholm, Göteborg och Malmö, samt bland annat i Borås, Västerås, Helsingborg, Lund och Norrköping.²¹⁸

Kuriosa

Välkända svenska judar: t.ex. Isaac Grünewald (konstnär), Albert Bonnier (bokförläggare) och Ernst Josephson (skådespelare). Kända judar som kom till Sverige som flyktingar under andra världskriget: författaren och nobelpristagaren Nelly Sachs, och Herbert Felix som grundade varumärket Felix för tomatketchup.

²¹¹ Miriam, 2008.

²¹² Judiska församlingen i Stockholm, 2010.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Judiska centralrådet i Sverige, n.d.

²¹⁶ Fried, Yael, personlig kommunikation, 14.1.2011.

²¹⁷ Judiska centralrådet i Sverige, n.d.

²¹⁸ Regeringens proposition 1998/99:143, s.27.

Kapitel 10: Olika behandling i lika situation

Sveriges grundlag och en rad internationella överenskommelser som Sverige är bundet av förbjuder diskriminering. Enligt regeringsformen 1 kap 2 § 5 punkten ska det allmänna motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller annan omständighet som gäller den enskilde som person. ”Det allmänna” är här staten, kommunerna och landstingen. Bestämmelsen berör alltså riksdagen, kommun- och landstingsfullmäktige och deras verksamheter som sjukvård och skola och myndigheter som domstolar, regering och förvaltningsmyndigheter. Lagar eller andra föreskrifter får inte heller vara diskriminerande.²¹⁹

Diskriminering är ofta ett strukturellt problem och staterna i egenskap av lagstiftare är de främsta aktörerna för att komma tillrätta med problemen. Tillgång till effektiva rättsmedel är viktigt för den som diskrimineras.

Diskriminering kan kort sägas vara: ”Olika behandling i lika situation.”

Regelverk för skydd mot diskriminering

Folkrätten

Inom folkrätten finns också ett förbud mot diskriminering och Sverige är part till de viktigaste människorättskonventionerna som förbjuder diskriminering, t.ex. MP-konventionen.²²⁰ Kommittén för mänskliga rättigheter, som övervakar MP-konventionen, har tolkat principen om icke-diskriminering i sin allmänna kommentar nr 18. Kommittén menar att åtnjutandet av lika rättigheter och friheter inte innebär likabehandling. Ibland är det legitimt att särbehandla vissa grupper för att nå målet lika rättigheter.²²¹

FN:s rasdiskrimineringskonvention (CERD)²²² syftar till att eliminera rasdiskriminering i alla dess former och främja förståelsen mellan raser.²²³ Vi vet i dag att det inte finns mer än en människoras. Ordet ras står i den ursprungliga konventionen, men man vill inte gärna öppna upp en konvention för att ändra ett ord eller uppdatera texten. Då finns det risk för att stater inte ratificerar igen och att skyddet därmed blir sämre. Vi använder oss i dag av uttrycket etniskt ursprung och etnisk tillhörighet i stället för ras. Angående termen ras, se vidare under kapitel 11.

²¹⁹ Regeringsformen 2 kap 15 §.

²²⁰ Artikel 26.

²²¹ MR-kommittén, 1989.

²²² Internationella konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD), antagen 21.12.1965. I kraft 4.1.1969.

²²³ CERD, artikel 2.1.

Första artikeln i CERD definierar rasdiskriminering som

varje skillnad, undantag, inskränkning eller företräde på grund av ras, hudfärg, härkomst eller nationellt eller etniskt ursprung som har till syfte eller verkan att ominstegöra eller inskränka erkännande, åtnjutande eller utövande på lika villkor av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på politiska, ekonomiska, sociala, kulturella eller andra områden av det offentliga livet.

Detta innebär att så kallad rasdiskriminering är förbjuden på alla områden i det offentliga livet, alltså överallt utom i den strikt privata sfären. Det spelar ingen roll om den som diskriminerar avsåg att diskriminera (syfte), utan det som räknas är om resultatet är diskriminerande (verkan).

Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna (EMRK) innehåller artikel 14 som är ett förbud mot diskriminering på samma grunder som MP-konventionen i samband med åtnjutandet av de rättigheter som konventionen garanterar. Dessutom har nu även ett fakultativt protokoll för förstärkande av förbudet mot diskriminering trätt i kraft, protokoll nr 12. Sverige har fortfarande inte tillträtt protokollet, som innehåller ett generellt förbud mot diskriminering.²²⁴

EG-rätten

Inom gemenskapsrätten finns två direktiv som syftar till att avskaffa diskriminering, de s.k. likabehandlingsdirektiven. Dels finns **rasdiskrimineringsdirektivet**²²⁵ och dels **direktivet om jämlikhet inom sysselsättning**²²⁶, som vidareutvecklar bestämmelserna i rasdiskrimineringsdirektivet med speciellt fokus på sysselsättningssituationer. Dessa direktiv innehåller bland annat bestämmelser som överför bevisbördan på svaranden i *prima facie*²²⁷ diskrimineringsfall, och bestämmelser som möjliggör positiv särbehandling samt dialog med det civila samhället. Direkt och indirekt diskriminering definieras och är förbjuden. Trakasserier räknas som en form av diskriminering. Det finns också ett skydd mot repressalier i form av uppsägning eller annan ogynnsam behandling som utgör en reaktion från en arbetsgivares sida på ett klagomål inom företaget. Direktivens bestämmelser är inkorporerade svensk lag i och med diskrimineringslagstiftningen, och det är direktivens definitioner av de olika termerna som finns beskrivna nedan (under ”Den svenska diskrimineringslagen”).

På väg är också ett nytt direktiv om genomförande av principen om likabehandling av personer oavsett religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning som ska komplettera de två andra direktiven.²²⁸

²²⁴ Protokoll nr 12 till europeiska konventionen om mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, CETS 177, antagen 4.11.2000. Ikraft 1.4.2005.

²²⁵ Rådets direktiv 2000/43/EG av den 29 juni 2000 om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung.

²²⁶ Rådets direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling.

²²⁷ Sådana fall som ser ut att vara/kan vara diskrimineringsfall, det vill säga om domen inte fallit ännu.

²²⁸ Europeiska gemenskapernas kommission, 2.7.2008.

Nationell lagstiftning

Som tidigare nämnts är Sverige skyldigt att genomföra sina internationella åtaganden i den nationella rätten. Bestämmelserna i ovanstående FN- och Europarådskonventioner implementeras alltså i svensk lag. EG-direktiv hör till gemenskapens s.k. sekundärrätt, och som medlem i EU genomför Sverige direktivet i sin nationella lagstiftning så att lagstiftningen motsvarar direktivets syfte och inom den utsatta tiden för direktivets genomförande. Bestämmelserna om diskriminering har införts i svensk diskrimineringslagstiftning och återfinns i Diskrimineringslagen (SFS 2009:567).

Diskriminering är ett brott i Sverige. Om diskriminering stipuleras i brottsbalken att en näringsidkare eller dennas anställda som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans eller hennes ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, trosbekännelse eller sexuella läggning genom att inte ge honom eller henne service på samma villkor som andra, ska dömas för olaga diskriminering till böter eller fängelse i högst ett år. Samma sak gäller för anordnare av allmän sammankomst eller offentlig tillställning.²²⁹

Angående ersättning till den drabbade, se nedan.

Den svenska diskrimineringslagen

I den nuvarande svenska diskrimineringslagen som trädde ikraft 1 januari 2009 finns följande definitioner som motsvarar definitionerna i EG-direktiven:

Direkt diskriminering

Att någon missgynnas genom att behandlas sämre än någon annan behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation om missgynnandet har samband med någon av diskrimineringsgrunderna.

Indirekt diskriminering

Att någon missgynnas genom tillämpning av en bestämmelse, ett kriterium eller ett förfaringsätt som framstår som neutralt men som kan komma att särskilt missgynna personer på vilka diskrimineringsgrunderna är applicerbara såvida inte bestämmelsen, kriteriet eller förfaringsättet har ett berättigat syfte och de medel som används är lämpliga och nödvändiga för att uppnå syftet.

Trakasserier

Ett uppträdande som kränker någons värdighet och som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna.

²²⁹ SFS 1962:700.

Instruktion att diskriminera

Order eller instruktioner på ett sätt som avser att direkt eller indirekt diskriminera och som lämnas åt någon som står i lydads- eller beroendeförhållande till den som lämnar ordern eller instruktionen eller som gentemot denna åtagit sig att fullgöra ett uppdrag.

Diskrimineringsgrunder i svensk lagstiftning

Kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

Med könsöverskridande uttryck menas att man bryter mot osynliga regler för hur tjejer/kvinnor och killar/män får klä sig eller se ut. Med sexuell läggning menas homo-, hetero- eller bisexuell. Med religion menas exempelvis islam, judendom, kristendom och hinduism. Annan trosuppfattning har samband med religiös åskådning; buddism, ateism eller agnosticism. Det är inte definierat i lagen vad som menas med ”religion eller annan trosuppfattning”, men dessa två grunder samt etnisk tillhörighet kompletterar varandra i skyddet mot diskriminering. Det är alltså inte så viktigt vilken av dem som åberopas som diskrimineringsgrund i fall som rör t.ex. kulturellt eller traditionellt beteende eller uttryck som t.ex. klädsel.²³⁰

Diskrimineringsersättning

Den nya lagstiftningen innebär också att det tidigare skadeståndet för kränkning ersätts av en så kallad diskrimineringsersättning, vilket syftar till att öka förutsättningarna för högre ersättning för den som blivit utsatt för diskriminering. Den som genom diskriminering kränkts på någon av diskrimineringslagens grunder har rätt alltså till diskrimineringsersättning av den som bryter mot diskrimineringsförbudet.²³¹ Ersättningen kan dock bara utgå för kränkning, inte för ekonomisk skada.²³²

Strukturell diskriminering

Strukturell diskriminering kan ibland vara svårare att identifiera än en personlig och direkt diskriminering. Strukturell diskriminering legitimerar och normaliserar indirekta former av negativ särbehandling av ”de andra”.²³³ Strukturell diskriminering kan vara sådana regler eller förhållningssätt inom institutioner som utgör hinder för att uppnå lika rättigheter.²³⁴

²³⁰ Prop. 2007/08:95, s.122.

²³¹ Diskrimineringslag, 5 kap. 1 §.

²³² Prop. 2007/08:95, s.82.

²³³ SOU 2005:41, s 32.

²³⁴ SOU 2005:56, s.21.

Diskriminering på etnisk grund

Enligt diskrimineringslagen 5 § 3 stycket innebär etnisk tillhörighet nationellt eller etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande.

Fall 1 ur verkligheten:²³⁵ Bostadssökande rom fick 40 000 kronor i skadestånd av privat hyresvärd

Rätten till bostad är en mänsklig rättighet.²³⁶ En romsk man ville hyra en lägenhet i Ulricehamn. Han ringde till en hyresvärd som i sin yrkesmässiga verksamhet annonserat ut en lägenhet. Den romske mannen hade skulder men kunde ställa upp med en borgensman. Hyresvärden tyckte inte att skulderna var ett problem. De båda parterna träffades och hyresvärden fick reda på att mannen som ville hyra lägenheten var rom. Då nekades den romske mannen lägenheten.

Hovrätten för Västra Sverige beslöt att hyresvärden hade utsatt den romske mannen för etnisk diskriminering då han vägrade hyra ut lägenheten till honom. Hyresvärden ska betala 40 000 kronor i skadestånd till mannen.

Bostadsmarknaden var det samhällsområde utanför arbetslivet där Ombudsmannen mot etnisk diskriminering fick in flest anmälningar om diskriminering under 2007.²³⁷

Fall 2 ur verkligheten: Rätten för samer till en rättvis behandling inom rättssystemet

Likhet inför lagen är en av grundprinciperna i ett rättssäkert system. Ett exempel på strukturell diskriminering i Sverige är bristande rättshjälp för samer i mål som rör betes- och marktvister. Det finns också problem med bevisbördan.

Under senare decennier har det blivit allt vanligare att privata markägare stämmer samebyar och ifrågasätter deras rätt till renbete. Renbete kräver så stora marker att många hundra markägare involveras, som i Härjedalsmålet 571 markägare. Privatpersoner, t.ex. markägare, kan få rättshjälp, men enligt rättshjälplagen²³⁸ har samebyar som juridiska personer inte rätt till rättshjälp (eftersom bara fysiska personer har

²³⁵ Hovrätten för Västra Sverige T 3501-08, s.6.

²³⁶ Se t.ex. Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, artikel 11.1:

Konventionsstaterna erkänner rätten för envar att för sig och sin familj åtnjuta en tillfredsställande levnadsstandard, däribland att få tillräckligt med mat och kläder samt en lämplig bostad, ävensom att fortlöpande få sina levnadsvillkor förbättrade.

Rätten till bostad ingår också i FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna, artikel 25, den reviderade Europeiska Sociala stadgan (Strasbourg 3.5.1996, SÖ 1998:35), artikel 31 och Europeiska konventionen för skydd av de mänskliga rättigheterna, artikel 8.1 som bl.a. stipulerar att var och en har rätt till sitt hem.

²³⁷ DO pressmeddelanden, 2009.

²³⁸ Rättshjälplag, SFS 1972:429, 6 §.

det)²³⁹. Det är därför svårt för samer att hävda sin rätt i domstol vilket blir tydligt i samband med de domstolsutfall som berövat samerna vinterbetesmarker. Till exempel förlorade Gällivare skogssameby och Udtja sameby år 2002 rätt till renbete mellan Boden och Luleå genom tredskodom,²⁴⁰ d.v.s. samerna infann sig aldrig i rätten. Detta berodde på att samerna inte hade råd att driva fallet.

Den andra problematiska aspekten här är bevisbördan. Renskötselrätten bygger på urminnes hävd vilket främst bevisas genom faktisk markanvändning över lång tid via olika typer av dokument, vilket är mycket svårt delvis på grund av att de skriftliga källorna i princip uteslutande rör olika statliga dokument och utredningar då samerna fick eget skriftspråk sent, och delvis på grund av att samerna sällan lämnar spår efter sig i naturen. I Sverige ligger bevisbördan på samerna i denna typ av tvister, medan i Norge har markägaren bevisbördan inom renskötselområdet enligt den norska rennäringslagen. Norges högsta domstol har även tagit ett prejudicerande beslut om att bevisbördan ska ligga på de markägare som ifrågasätter rätten.

Granskningskommittén för efterlevnaden av Rasdiskrimineringskonventionen (CERD) har kritiserat Sverige 2008 för att inte tillgodose rätten till lika behandling inför domstol,²⁴¹ rätten till egendom,²⁴² och rätten att på lika villkor delta i kulturell verksamhet²⁴³ med avseende på samerna i Sverige. Sverige uppfyller inte konventionsstaternas förpliktelse att tillförsäkra varje person på sitt territorium verksamt skydd och verksamma rättsmedel.²⁴⁴ CERD kritiserar Sverige för bristande rättshjälp då samerna är tvistepart och det faktum att bevisbördan för äganderätt uteslutande vilar på samerna. År 2008 menade CERD att bevisbördan borde ändras att vara delad och man oftare borde tillämpa skiljedom eller medling i sådana tvistemål som rör betes- och marktvister.²⁴⁵

Som vi tidigare nämnt har Europadomstolen redan prickat Sverige för kränkning av samernas rätt till en rättvis rättegång i Europakonventionen artikel 6.1 p.g.a. utdragen prövning.²⁴⁶ FN:s specialrapportör i urfolksfrågor tar upp frågan om bevisbördan i sin rapport om samerna de nordiska länderna 2011. Specialrapportören menar att Sverige ska anta lagstiftning för att ändra den stora bevisbördan ifråga om bevis för samernas traditionella rättigheter till mark i rättsprocesser, och även möjliggöra för rättshjälp för samer i sådana frågor.²⁴⁷

²³⁹ En "fysisk person" inom juridiken är en "riktig" människa, medan en "juridisk person" kan vara sammanslutningar av personer, t.ex. en organisation eller ett företag.

²⁴⁰ Mål nr T459-98 och T460-98, Luleå tingsrätt, 10.6.2002.

²⁴¹ CERD artikel 5 a.

²⁴² Ibid, artikel 5 d v.

²⁴³ Ibid, artikel 5 e vi.

²⁴⁴ Ibid, artikel 6.

²⁴⁵ Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/SWE/CO/18 21.8.2008, stycke 20.

²⁴⁶ Third section decision as to the admissibility of Application no. 39013/04 by Handölsdalen Sami Village and Others against Sweden, 17.2.2009.

²⁴⁷ Anaya, 2011, 81.

DO

Diskrimineringsombudsmannen (DO) jobbar mot diskriminering på grund av kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder.²⁴⁸ DO bildades den 1 januari 2009 genom att de fyra dåvarande diskrimineringsombudsmännen; Jämställdhetsombudsmannen, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, Handikappsombudsmannen och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, slogs samman till en myndighet.

Röda Korsets arbete mot diskriminering

Rödakors- och röda halvmånerörelsen världen över jobbar aktivt mot diskriminering. Dels finns regionala program som del av federationens *Reducing Discrimination Initiative*, och dels har de nationella föreningarna egna aktiviteter.²⁴⁹

I Sverige finns Röda Korsets byråer mot diskriminering i Luleå, Sundsvall, Östersund och på Gotland. Där kan de som upplever sig diskriminerade få råd och information om vilka rättigheter och skyldigheter som finns i samhället. Byråerna verkar för mångfald inom alla samhällsområden och arbetar för att öka kunskaperna om orsaker, attityder och värderingar som kan ligga bakom diskriminering i arbetslivet och privatlivet.²⁵⁰

Positiv särbehandling är inte diskriminering

Med positiv särbehandling menas stödjande åtgärder för att skapa lika möjligheter.

Positiv särbehandling kallas på svenska ibland positiv eller omvänd diskriminering eller stödjande åtgärder för lika möjligheter. Det är inte diskriminering, utan särskilda åtgärder vars syfte är att trygga en godtagbar utveckling för grupper eller personer som har behov av skydd för att på lika villkor kunna åtnjuta och utöva sina mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Detta slås bland annat fast av rasdiskrimineringskonventionen (artikel 1.4) och flera andra internationella och regionala människorättsinstrument.

Dessa åtgärder får inte fortsätta efter att det önskade syftet uppnåtts, d.v.s. de ska enbart vara tillfälliga till sin karaktär, undantaget vissa särskilda åtgärder gällande t.ex. kulturella rättigheter och markrättigheter som fordrar fortsatta eller permanenta åtgärder för att ge tillräckligt skydd inom nationalstaterna.²⁵¹

Positiv särbehandling och kvotering är begrepp som ofta blandas ihop. Med kvotering menas att man på förhand avsätter ett antal eller en

²⁴⁸ Läs mer om DO:s arbete på hemsidan: www.do.se.

²⁴⁹ International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, n.d.

²⁵⁰ Röda Korsets byråer mot diskriminering, n.d.

²⁵¹ Alfredsson, 2005, s.38.

andel platser till personer av t.ex. ett visst kön. Även detta kan vara en s.k. komma-ikapp-åtgärd, dvs. insatser för att skapa lika möjligheter för alla, oavsett tillhörighet. Kvotering är emellertid inte tillåtet i Sverige. På engelska använder man benämningen *affirmative action*, vilken är mindre missvisande och betyder bekräftelse eller stödjande åtgärd.

Kapitel 11: Rasistiska ideologier, ”rashygien” och rasistisk politik

En rasist brukar definieras som en person som antar att en människas ras eller etniska ursprung avgör hennes förmåga och kapacitet.

När den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter antogs i Förenta nationerna 1948 var ”ras” ett vedertaget begrepp. Idag har rasbegreppet förkastats vetenskapligt och politiskt. Som indelningsprincip används istället begreppet ”kultur”.²⁵²

Rasdiskriminering och rasism är två begrepp som ligger mycket nära varandra. Rasdiskrimineringskonventionen bör ses i ljuset av den tid den kom till (1965), då väst kritiserade Sydafrikas apartheidregim och de svarta kämpade för sina rättigheter i USA.

Det finns ingen juridisk definition av rasism, men CERD definierar rasdiskriminering så här:

varje skillnad, undantag, inskränkning eller företräde på grund av ras, hudfärg, härkomst eller nationellt eller etniskt ursprung som har till syfte eller verkan att omintetgöra eller inskränka erkännande, åtnjutande eller utövande på lika villkor av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på politiska, ekonomiska, sociala, kulturella eller andra områden av det offentliga livet.²⁵³

I samband med grundlagsrevideringen 2011 diskuterades huruvida termen ”ras” ska förekomma i den svenska regeringsformen. Då man använder ordet ”ras” eller ”rasist” idag refererar man till sådana *föreställningar* om att det skulle gå att indela människor i raser och *ageranden* på basen av sådana föreställningar.²⁵⁴

”Rashygien” och skallundersökningar

Omkring år 1900 var det nämligen hållet för en vedertagen sanning att svenskarnas förfäder hade tillhört ett överlägset folkslag, germanerna. Man talar ogärna om det numera eftersom det var denna ”folkgemenskap” som hägrade också för nazisterna. (...) Alla barn fick läsa om dem i folkskolans läsebok, där det stod att ”*Av de folk, som bodde i det romerska rikets grannland, fanns intet, för vilket romarna hyste en sådan fruktan som för det germanska. Germanerna skildrades av romerska författare såsom kraftiga och tappra, utmärkta för allvar och enkla seder. Härigenom voro de mycket olika de sedefördärvade romarna. (...) Germanerna (...) igenkändes på sitt ljusa hår, sina blå ögon och sin resliga växt. De utmärkte sig för stark kärlek till frihet och självständighet.*”²⁵⁵

²⁵² SOU 2005:56, s.22.

²⁵³ CERD artikel 1.1.

²⁵⁴ Prop. 2007/08:95, s.496.

²⁵⁵ Citat ur Läsebok för folkskolan, tionde upplagan, 1908, via Hagerman, 2006.

Olika vetenskaper, inte minst den historiska, har konstruerat berättelser som gett legitimitet åt samtida politik. I *Det rena landet – om konsten att uppfinna sina förfäder* belyser Maja Hagerman hur föreställningar om svenskarnas unika rasrenhet, egendomliga härkomst och förträffliga rasegenskaper utvecklades med stöd av inte minst vetenskap och kultur, med 1800-talet som en särskilt intensiv period. De rasideologiska idéer som var förhärskande i Nazityskland vill vi idag gärna se som ett olyckligt undantag i Europas historia; som en politiskt och geografiskt klart avgränsad period. Tvärtom existerade de i ett europeiskt och internationellt sammanhang. De rasideologiska föreställningarna var etablerade och accepterade långt utanför Tysklands gränser, och hade varit föremål för vetenskaplig – och svensk – forskning i närmare hundra år. Europeiska vetenskapsmän hade då liksom nu kontakt mellan universitet och forskningsinstitutioner. Idéer utvecklades och forskningsresultat utbyttes vid internationella konferenser. Den svenska medicinaren Anders Retzius hade stora internationella framgångar kring mitten av 1800-talet och utvecklade en skullmätningsmetod för rasbiologin grundad på ”långskallar” och kortskallar” där olika karaktärsdrag tillskrevs de olika typerna. Präster och läkare lokalt kunde vara vetenskapsmännen behjälpliga, exempelvis assisterade prästen Lars Levi Laestadius 1838 vid gravplundring²⁵⁶ i Karesuando.²⁵⁷ Skullmätningsundersökningarna hade samband med i en teori om att rasblandningen var stor i lappmarkerna där finnar, ”lappar” och svenskar i stor utsträckning blandade sig med varandra. Enligt teorierna förmodades rasblandning ge upphov till sjukdomar och kriminalitet.

”Rasbiologi” och rasistisk politik

Sverige blev en ledande nation inom den ”rasbiologiska vetenskapen”. Det är kanske inte förvånande att det fanns svenska vetenskapsmän och institutioner – och politiker – som gärna lade ner resurser på detta, med tanke på att Sverige framställdes som det land där en högstående ”germansk” människoras med utmärkta, kraftfulla egenskaper utgjorde huvuddelen av befolkningen, och där Sveriges befolkning, med stöd av teorierna, lyftes fram som minst rasblandad och mest arisk av alla. Detta var tankegångar som passade utmärkt ihop med maktambitioner. Vem kunde vara bättre lämpad att härska? Än ett sådant land med sådan befolkning? Parallellt med vetenskapen utvecklades politiken.²⁵⁸ Romantiska strömningar inom kulturen samspelade med idéutveckling på andra områden. Föreställningar om svenskarnas förfäder och härkomst har använts för att legitimera politiken och uppnå acceptans för statsmaktens agerande.

Under slutet av 1800-talet blir den biologiska rasismen allt mer framträdande i behandlingen av samerna. Svenskarna var långskallar men

²⁵⁶ Idag kräver Sametinget att återfå de kranier och skelettdelar som finns på svenska institutioner, för en kollektiv återbegravning.

²⁵⁷ Lundmark, 2009, s.147.

²⁵⁸ Hagerman, 2006.

samerna var kortskallar som borde leva enligt sin ”raskaraktär” och uteslutande ägna sig åt rensköttsel. Kring sekelskiftet debatterades det livligt i riksdagen om förbudet för samer att använda markerna till annat än rensköttsel. Samernas barn tilläts inte heller att bo i hus vid nomadskolorna trots att det hade gått att ordna utan särskilda bostadskåtor byggdes. Kunskaperna om kåtabyggnad var naturligtvis begränsad hos statens företrädare.²⁵⁹ De bräckåtor som uppfördes var dåligt isolerade, fuktiga och iskalla. Föräldrarna framförde klagomål på att barnen så ofta blev sjuka, ibland med allvarlig utgång.

Jag minns om morgnarna. När det var kallt om vintern hade håret ofta frusit fast i kåtaväggen. Det var hemskt.²⁶⁰

Kring sekelskiftet 1900 gjordes en rad framställningar från samiska företrädare²⁶¹ för att få bort förbudet för samer att bygga och bo i hus. I tidens rasistiska strömningar kunde detta tolkas som ännu ett bevis på hur omogna samerna var som inte förstod sitt eget bästa. Den lapska, underlägsna rasen hade biologiska egenheter som inte kunde ändras, menade många. De skulle aldrig kunna bli jämställda samhällsmedborgare. ”Lapp skall vara lapp” gällde i politiken.²⁶² Styrningen av renskötarnas yrkesutövning lever kvar i Sveriges nuvarande renningslag med dess förbud för samebyn att ägna sig åt annat än rensköttsel. Detta bromsar utvecklingen, enligt SSR:s (Svenska Samernas Riksförbund) företrädare:

Samebyarna kan inte utvecklas under näringsförbudet. Kvinnorna får ingen chans att delta och tvingas söka arbete utanför samebyn (...). Lagens struktur behöver ändras och att stärka samernas ställning skulle förbättra samiska kvinnors situation.²⁶³

Hitler förklarade att ”det stora raskriget” skulle befria Tyskland från judar, zigenare, homosexuella och andra ”degenererade”. En rasförbättring skulle ske med hjälp av ”Aufnordung”, en injektion av nordiskt blod. I Sverige ledde Herman Lundborg världens första rasbiologiska institut, SIFR, Statens institut för rasbiologi, grundat 1922. Där bedrevs eugenisk forskning²⁶⁴ kring möjligheten att ”rasförädla” olika grupper med såväl biologiska som sociokulturella åtgärder. Över 100 000 svenskar undersöktes, mättes och fotograferades. Stora resurser lades ner på ”lappundersökningarna”. Där fanns material att studera de förväntade negativa effekterna av rasblandning i lappmarkerna. Tandläkare, läkare och präster var ofta effektiva och värdesatta lokala medhjälpare. I den äldsta generationen lever ännu minnet av den skam och kränkning många upplevde när de beordrades till fotografering, ofta avklädd. Som institutets chef hade Lundborg kontakter med le-

²⁵⁹ Lundmark, 2009.

²⁶⁰ Erik Axel Pavval, f. 1912, Tuorpons sameby, berättar om sin skoltid och skolkåtan i Vaikijaure, Jokkmokks socken.

²⁶¹ T.ex. *Inför lif eller död. Sanningsord i de lappska förhållandena* av Elsa Laula, broschyr publicerad 1904.

²⁶² Lundmark, 2009, s.158.

²⁶³ Franzén, 2008.

²⁶⁴ Eugenisk forskning innebär manipulering av människans genetiska arv för att få fram egenskaper som antas vara ”bäst”.

dande rasbiologer i andra länder, bland annat i Nazityskland, inklusive ett utbyte av erfarenheter och resultat. Lundborg och hans medarbetare publicerade bl.a. ”Svenska rastyper”, ”Rasbiologi och rashygien” ”Västerlandet i fara”, ”Befolkningsfrågor i biologisk och rashygienisk belysning” och ”Svensk raskunskap”, där flera av titlarna var påkostade och vackert inbundna verk med en stor mängd fotografier. När rasbiologin sköts i sank i efterdyningarna av andra världskriget fortsatte man i Sverige med ”verklig rasforskning” eller ”arvsbiologi”. Över 60 000 ”undermåliga människor” – de flesta av kvinnligt kön trots att ingreppet är både farligare och mer komplicerat på en kvinna än på en man – steriliserades som ett led i ett ”rashygieniskt” arbete. Det rasbiologiska institutet fortsatte sin verksamhet, anpassad till nya politiska strömningar, fram till 1958 då det överfördes till Uppsala universitet och ombildades till Institutionen för medicinsk genetik.

Några begrepp

Antiziganism: rasistiskt grundade förhållningssätt till romer inom majoritetssamhället. Antiziganismen i Sverige har under lång tid kännetecknats av nedsättande föreställningar om ”tattare” och ”zigenare” och kom till starkt uttryck i den rasmässigt motiverade behandling som drabbade de resande och kelderash-gruppen under 1940-talet.²⁶⁵

Antisemitism: Negativa föreställningar om judar och judendom. Den moderna formen av antisemitism uppstod i slutet av 1800-talet och kulminerade i Hitlers judeutrotning under Förrintelsen.²⁶⁶

(Jämför antisjonism: negativ hållning till den politiska idén om att grunda eller stärka en judisk nationalstat.)

Antiziganismen har aldrig, till skillnad från antisemitismen, ifrågasatts. Den fortlever.

DO:s rapport om diskriminering av romer, 2002–2003, s.13.

ECRI: Europarådets kommission mot rasism och intolerans

Europarådet och EU arbetar båda med diskrimineringsfrågor genom sina respektive domstolar. Dessutom har Europarådet instiftat ett speciellt organ, ECRI, som fokuserar på frågor om rasism och intolerans. ECRI är ett oberoende bevakningsorgan för mänskliga rättigheter som specialiserat sig på att motverka rasism, rasdiskriminering, främlingsfientlighet, antisemitism och intolerans. Det är sammansatt av oberoende och opartiska medlemmar. I sitt arbete utgår man från det europeiska människorättsperspektivet. ECRI granskar effektiviteten hos lagstiftning och politik relaterat till frågor som rör rasism och intolerans i europeiska länder, och ger förslag på åtgärder för förbättring på lokal, nationell och europeisk nivå.²⁶⁷

ECRI har granskat Sverige i tre rapporter, den senaste från 2004.²⁶⁸ I rapporten påpekar kommissionen bland annat att det finns rashat i det svenska samhället som har samband med rasistiska organisationer som sprider propaganda, i synnerhet på internet. Kommissionen kritiserar

²⁶⁵ DO, 2003, s.10.

²⁶⁶ Forum för levande historia: antisemitism, n.d.

²⁶⁷ Se ECRI:s hemsida, n.d.

²⁶⁸ ECRI, 17.12.2004.

förekomsten av strukturell rasdiskriminering, i synnerhet inom arbetslivet, och det faktum att det förekommer segregerade bostadsområden och skolor. Utsatta minoritetsgrupper som nämns i den tredje rapporten är romer, samer och muslimer. ECRI rekommenderar de svenska myndigheterna att öka samernas delaktighet och inflytande inte minst vad gäller markutnyttjande i deras traditionella områden.

Sverige bör enligt ECRI ratificera protokoll 12 till Europakonventionen om mänskliga rättigheter som innehåller ett generellt förbud mot diskriminering,²⁶⁹ och skärpa brotts- och civilrätten så att de kan utgöra effektiva verktyg i arbetet mot rasism och intolerans.

Lärartips: (O)mänskligt- Forum för levande historias utställning och läromaterial om rasbiologi, kan laddas ner från <http://www.levandehistoria.se/rasbiologi> (citerad 18.12.2010).

²⁶⁹ Se kapitel om diskriminering.

Kapitel 12: Rätten till språk – exempel på en rättighet

Rätten till sitt språk

Språket är en del av kulturen och uttrycker ofta på ett unikt sätt många kulturella säraspekter. För vissa är minoritetsspråket även modersmålet, för andra är språket en nyckel in i minoritetsgruppen. Ofta definieras minoritetstillhörigheten på basen av språket, som i sametingslagen med språkkriteriet för att betraktas som same med rösträtt i same-tingsval. I och med minoritetsspråkspolitiken ses de olika språken även som en del av det svenska kulturarvet som bör bevaras. Att bevara minoritetsspråken kräver åtgärder både från minoritetsspråktalarnas och myndigheternas sida. Forskarna talar om en revitalisering av språk, d.v.s. aktiva åtgärder från majoritetssamhällets sida och medvetenhet och vilja hos minoriteten att bevara sitt språk – språket återvinner mark som tidigare gått förlorat.²⁷⁰

I Europarådets ramkonventions femte artikel åtar sig parterna att främja de förutsättningar som är nödvändiga för att minoriteterna ska kunna bevara de väsentliga beståndsdelarna av, bland annat, sitt språk. Språkbestämmelserna i ramkonventionen innebär både negativa och positiva förpliktelser för staten: Å ena sidan får staten inte förbjuda eller hindra någon medlem av en minoritet att använda sitt språk, och å andra sidan måste staten också främja förutsättningarna för att minoriteten ska kunna använda sitt språk. Dessa bestämmelser, som alla bestämmelser i ramkonventionen, är väldigt allmänt hållna eftersom ramkonventionen utgör en slags minimistandard för skydd av nationella minoriteter.

Ramkonventionens tionde artikel går närmare in på språkrättigheterna:

Artikel 10

10.1 Parterna åtar sig att erkänna att den som tillhör en nationell minoritet har rätt att fritt och utan ingripande använda sitt minoritetsspråk privat och offentligt, och såväl muntligt som skriftligt.

→ det förbud som fanns i Norrbotten fram till 1957 mot att använda finska och samiska till exempel i skola och sameskola, skulle alltså ha varit en kränkning av ramkonventionen artikel 10.1 om den hade funnits då.

10.2 I områden som av hävd eller i betydande antal bebos av personer som tillhör nationella minoriteter skall parterna, om dessa personer begär detta och om en sådan begäran motsvarar ett verkligt behov, sträva efter att så långt möjligt säkerställa att de förutsättningar finns som skulle göra det möjligt att använda minoritetsspråket i umgänget mellan dessa personer och förvaltningsmyndigheterna.

²⁷⁰ Prop. 2008/09:158, s.35.

→ denna punkt täcker inte alla relationer mellan en person som hör till en nationell minoritet och myndigheter, utan specifikt förvaltningsmyndigheter, men ska tolkas brett och täcker t.ex. ombudsmän.

”Verkligt behov” ska tolkas av staterna utifrån objektiva kriterier. ”Så långt det är möjligt” innebär att t.ex. man kan ta hänsyn till finansiella resurser vid verkställandet. ”Områden av hävd” syftar inte på historiska förhållanden utan snarare på geografiska områden som de facto fortfarande bebos av språkanvändarna.²⁷¹

10.3 Parterna åtar sig att tillförsäkra varje person som tillhör en nationell minoritet rätt att ofördröjligen, på ett språk som han eller hon förstår, bli underrättad om skälen för hans eller hennes frihetsberövande och om beskaffenheten av och orsaken till anklagelser mot honom eller henne samt rätt att försvara sig på detta språk, om nödvändigt med gratis biträde av en tolk.

→ denna punkt bygger på Europakonventionens (EMRK) bestämmelser i dess femte och sjätte artikel, d.v.s. rätt till frihet och säkerhet och rätt till en rättvis rättegång, och går inte längre än garantierna i EMRK.²⁷²

Samtidigt som Sverige ratificerade ramkonventionen ratificerade man också Europeiska stadgan för landsdels- och minoritetsspråk (minoritetsspråkstadgan). Stadgans huvudsyfte är att skydda Europas kulturella mångfald. Det finns ett stort antal minoriteter i Europa idag, och vissa av dem talar språk som håller på att försvinna – det är alltså en del av det europeiska kulturarvet som håller på att försvinna. Stadgan har en annan utgångspunkt än ramkonventionen och andra människorättskonventioner, då den skyddar språket och inte individen som talar språket. Den innehåller alltså rättsliga förpliktelser för staten, men inga individuella eller kollektiva rättigheter.²⁷³

De stater som ratificerar minoritetsspråkstadgan ska själva välja vilka nationella minoritetsspråk som ska skyddas och inom vilka områden. I stadgans första artikel finns en definition på vad som utgör språk som kan bli skyddade under stadgan: De skyddade språken ska ha historisk och geografisk anknytning till området ifråga, skilja sig från majoritetsspråket och talas av ett tillräckligt antal personer. Det kan inte vara dialekter – notera den svenska definitionen av meänkieli som ett språk²⁷⁴ – eller invandrarspråk.

Både territoriella språk och territoriellt obundna språk behandlas under minoritetsspråkstadgan.

I Sverige är **samiska, finska och meänkieli** landsdels- eller minoritetsspråk och **Romani chib och jiddisch** anses som territoriellt obundna minoritetsspråk.

²⁷¹ Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities, stycke 66.

²⁷² Ibid., stycke 67.

²⁷³ Se vidare Woehrling, 2005, pp.27-28.

²⁷⁴ Om meänkieli inte hade definierats som ett språk (minoritetsspråk) skulle det inte kommit i samma kategori och få samma skydd som övriga nationella minoritetsspråk. Se även SOU 1997:192 bilaga 3, Kenneth Hyltenstams utredning före ratificeringen av språkstadgan.

Beroende på inom vilken kategori språket ifråga faller tillkommer olika skydd. Skyddet i kategori II tillfaller alla språk som är definierade som landsdels- eller minoritetsspråk under stadgan. Detta innebär att dessa språk är uttryck för en kulturell rikedom och användningen av dem i tal och skrift ska uppmuntras, undervisning i språken ska ske på alla nivåer osv. I del III finns mer konkreta bestämmelser som staten får välja att verkställa för de språk som specificerats vid ratificeringen, lite som ett ”smörgåsbord” av förpliktelser. Det handlar om åtgärder för att främja, underlätta och uppmuntra användningen av språken, t.ex. att tillhandahålla läromedel och universitetsutbildning, språkanvändningen vid domstol, förvaltningsmyndigheter och samhällsservice, ortnamn, radio- och TV-sändningar, kulturell verksamhet som bibliotek, samt ekonomiska och sociala förhållanden.

Skillnaden mellan de språkliga rättigheterna i ramkonventionen och i minoritetsspråkstadgan har beskrivits av Dunbar som en skillnad i två ansatser till språkskydd: den första, som ramkonventionen representerar, ser språk som ett grundläggande element för den personliga identiteten och utvecklingen. Sålunda behövs en stödjande språklig och kulturell miljö för att uppfylla en individs behov av språk. Den andra ansatsen, som minoritetsspråkstadgan representerar, där har den språkliga mångfalden (precis som biologisk mångfald!) ett värde i sig själv – alltså bör språken skyddas för sin egen skull, inte i första hand för individen.²⁷⁵

Genom ratificeringen av dessa två konventioner har Sverige åtagit sig att främja och skydda de nationella minoritetsspråken – vilket också kan handla om att stödja en generation som berövats sina språkliga rötter att återerövra språket.

Nationell lagstiftning

Efter den svenska ratificeringen av minoritetsspråkstadgan stiftades, som nämnts under kapitel 4, två lagar för att reglera förhållandena för de nu erkända landsdels- och minoritetsspråken finska, meänkieli och samiska. I april 2000 trädde dessa två lagar ikraft. De handlade om rätten att använda samiska (lag 1999:1175) samt finska och meänkieli (lag 1999:1176) hos förvaltningsmyndigheter och domstolar. Rätten gäller både muntligt och skriftligt. Dessutom skulle förskoleverksamhet och äldreomsorg kunna erbjudas på dessa språk (8–9 §§).

Förstärkta rättigheter till samiska, meänkieli och finska gäller enligt lagstiftningen enbart i s.k. förvaltningsområden. Förvaltningsområde

Vad kan språklagstiftningen innebära konkret?

Att jag, som sverigefinne inom förvaltningsområdena, har rätt att använda finska om jag står inför domstol och hela vägen genom ärendets handläggning. Om jag går till en kommunal myndighet och tilltalar tjänstemannen på finska, ska han eller hon se till att jag får muntligt svar på finska. Jag ska ha möjlighet att välja helt eller delvis finskspråkig förskola åt mina barn och när jag blir gammal ska jag kunna bo på ålderdomshem där åtminstone viss personal och gamlingar pratar finska.

²⁷⁵ Dunbar, 2001, ss.93-95.

är kommuner där språken har en lång historisk tradition. För *samiska* var förvaltningsområdet Arjeplogs, Gällivare, Jokkmokks och Kiruna kommuner. I och med den nya lagstiftningen, lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk, som trätt ikraft vid årsskiftet 2009–2010 utvidgades förvaltningsområdet till att gälla även Arvidsjaur, Berg, Härjedalen, Lycksele, Malå, Sorsele, Storuman, Strömsund, Umeå, Vilhelmina, Åre, Älvdalen och Östersunds kommuner. Kommuner kan numera också ansluta sig frivilligt och denna möjlighet utnyttjades av Krokoms kommun som anslöt sig till det samiska förvaltningsområdet 1 maj 2010²⁷⁶. För finska och meänkieli omfattades tidigare bara Gällivare, Haparanda, Kiruna, Pajala och Övertorneå kommuner. Dessa kommuner kvarstår som förvaltningsområde för meänkieli, men i och med den nya lagstiftningen omfattas även Botkyrka, Eskilstuna, Hallstahammar, Haninge, Huddinge, Håbo, Köping, Sigtuna, Solna, Stockholm, Södertälje, Tierp, Upplands Väsby, Upplands-Bro, Uppsala, Älvkarleby, Österåker och Östhammar av det finska förvaltningsområdet. Det finska förvaltningsområdet har utvidgats med Borås, Surahammar och Västerås 1 maj 2010²⁷⁷ och ytterligare med Göteborg, Hofors, Kalix, Skinnskatteberg, Sundbyberg och Umeå samt landstinget i Gävleborgs län den 1 februari 2011. I Kalix fall gäller anslutningen även meänkieli.²⁷⁸

Kommunerna får statsbidrag för de merkostnader som de nya bestämmelserna medför. För 2010 beräknades statsbidraget till 50 miljoner kronor.²⁷⁹

Det finns en möjlighet i lagen för en under regeringen underlydande myndighet, kommun eller landstingsmyndighet att undantas från kravet på språkservice vid förvaltningsmyndighet (19 § nya lagen) på grund av särskilda skäl. Särskilda skäl kan föreligga om t.ex. en viss myndighet har mycket liten kontakt med allmänheten och det därför inte är befogat för myndigheten att hålla tolkberedskap. Denna paragraf ska dock användas restriktivt.²⁸⁰

De tidigare lagarna upphävdes då den nya lagen om minoritetsspråk infördes den 1 januari 2010. I den nya lagstiftningen är det till-lagt att det ska göras uppföljning på hur lagen efterföljs. De myndigheter som regeringen ger detta ansvar (Länsstyrelsen i Stockholms län och Sametinget) ska också bistå med information och rådgivning till andra myndigheter (20–21 §§). Minoriteternas inflytande ska stärkas, exempelvis ska Sametinget framöver fastställa mål för – inte endast leda – det samiska språkarbetet.

²⁷⁶ minoritet.se, 22.4.2010.

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Arbetsmarknadsdepartementet samt Integrations- och jämställdhetsdepartementet pressmeddelande, 16.12.2010.

²⁷⁹ minoritet.se, 2010.

²⁸⁰ Regeringens proposition 1998/99:143, s.82.

Rapportering till Europarådet

Europarådet har en oberoende expertkommitté som övervakar minoritetsspråksstadgan och lämnar utlåtanden om hur stadgan efterlevs av de olika länderna. Sverige och de andra länderna rapporterar till denna kommitté om hur man genomför stadgans bestämmelser. Sverige har hittills lämnat tre s.k. statsrapporter. I sitt andra utlåtande om Sverige påpekade expertkommittén att förvaltningsområdena för landsdels- och minoritetsspråken inte omfattade de områden på vilka sydsamiska traditionellt har talats, och att de finska förvaltningsområdena borde täcka även Stockholm och Mälardalen.²⁸¹ Detta har lett till att förvaltningsområdena utvidgats i den nya minoritetslagstiftningen.

Europarådets ministerkommitté tar del av utlåtandet från de olika expertkommittéerna och avger rekommendationer för landet ifråga för respektive konvention. I Sveriges fall handlar rekommendationerna som rör minoritetsspråkstadgan bland annat om att man bör hitta innovativa lösningar för att få mer personal som kan undervisa på romani chib, öka mängden undervisning på jiddisch, uppmuntra universitets- och annan högre utbildning på samiska, finska och meänkieli, snarast vidta åtgärder för att bevara sydsamiskan, erbjuda undervisning på samiska till andra än samiska studenter i områden där språket talas samt etablera tidningar på samiska och meänkieli.²⁸²

Sverige skickade in sin fjärde rapport under minoritetsspråkstadgan i oktober 2010.²⁸³

Språklag

Den 1 juli 2009 trädde Sveriges första Språklag (2009:600) ikraft.²⁸⁴ Därmed blev svenska huvudspråk i Sverige (4 §): ett språk som är samhällets gemensamma språk, som alla som är bosatta i Sverige ska ha tillgång till och som ska kunna användas inom alla samhällsområden (5 §). I den nya språklagen fastslås även att de nationella minoritetsspråken är finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska (7 §), och att det allmänna har ett särskilt ansvar att skydda och främja dessa språk (8 §). Detta är något som Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen tidigare har påpekat för Sveriges regering.²⁸⁵ Den som tillhör en nationell minoritet skall ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda minoritetsspråket (14 § 1 mom.). Så här uttrycks det i propositionen till språklagen:

Att ange de fem minoritetsspråken i språklagen innebär en markering av att språken getts en särskild officiell status i Sverige. Detta bör ha en starkt statushöjande effekt och främja minoritetsspråkens fortlevnad. Språken bör komma att ytterligare synliggöras i det svenska samhället. Även varieteter av språken avses.²⁸⁶

²⁸¹ Expertkommitténs andra utlåtande för Sverige, 2006, stycke 31.

²⁸² Ministerkommitténs tredje rekommendation för Sverige, 2009.

²⁸³ Regeringskansliet, 14.10.2010.

²⁸⁴ Språklag, SFS 2009:600.

²⁸⁵ Expertkommitténs andra utlåtande för Sverige, 2007, stycke 98.

²⁸⁶ Prop. 2008/09:153, s.23.

I språklagen anges också att staten har ett särskilt ansvar för det svenska teckenspråket och för de som har behov av att lära sig det.

Modersmålsundervisning

När barn får använda det egna språket i skolan, blir skolan en naturlig del av ett barns liv. I Sverige har barnen haft formell möjlighet att få undervisning i modersmål inom grundskolan sedan lagstiftning infördes på 1970-talet.

Representanter för nationella minoriteter har under många år pekat på stora problem med att få denna undervisning i praktiken. När Europarådets kommission mot rasism och intolerans (ECRI) år 2004 för tredje gången besökte Sverige för att analysera situationen när det gäller rasism och intolerans, uppmanades Sverige att se till att de nationella minoriteternas rätt till modersmålsundervisning förverkligas i praktiken. I Skolverkets översyn *De nationella minoriteternas utbildningssituation*²⁸⁷ år 2005, redovisades en bekymmersam och långt ifrån tillfredsställande situation för de nationella minoriteterna vad gäller modersmålsundervisning.

I Sverige trädde en ny skollagstiftning i kraft 1 augusti 2010 som täcker utbildning från och med förskola till vuxenutbildning.²⁸⁸ Tidigare har modersmålsundervisningen reglerats i förordning, men nu är det upphöjt till lag. Modersmålsundervisning ska erbjudas en elev som har en vårdnadshavare med annat modersmål än svenska, där språket är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet, och eleven har grundläggande kunskaper i språket. Då det gäller de nationella minoritetsspråken behöver eleven inte ha språket som umgängesspråk i hemmet för att få modersmålsundervisning²⁸⁹, en ny och viktig bestämmelse som tar hänsyn till effekterna av den tidigare assimilationspolitiken.

Ortnamn

Ortnamnen är en del av det gemensamma kulturarvet. Att använda och att skylta med minoritetsspråkiga ortnamn är viktigt för att synliggöra kulturarvet.

Nationella minoritetsspråk i Sverige

Samiska

Samiskan i Sverige består av tre huvudspråk, öst-, central- och sydsamiska, som i sin tur delas upp i tio varieteter. I Sverige talas de centralsamiska varieteterna nordsamiska (ca 15–17 000 talare totalt, varav 5–6 000 i Sverige), lulesamiska (ca 500 talare) och pitesamiska, samt sydsamiska (ca 500 talare), och umesamiska (endast ett tiotal talare)

²⁸⁷ Skolverket, 2005.

²⁸⁸ Skollagen ska tillämpas på utbildningar och annan verksamhet från och med den 1 juli 2011. Lagen ska tillämpas på vuxenutbildningen från och med den 1 juli 2012.

²⁸⁹ Ds 2009:25.

som har både sydligt och nordligt ursprung. Skillnaderna mellan varieteterna som ligger längst bort från varandra – samiskan i öster och samiskan i söder – är nästan lika stora som mellan svenska och tyska.²⁹⁰ Forskare menar att sydsamiskan kan ha utvecklats ur en sydlig samisk invandring till Skandinavien medan de övriga varieteterna kan ha utvecklats ur en nordlig samisk invandring. När staten tvångsflyttade nordsamer i början av 1900-talet fick nordsamiskan också spridning i lule- och sydsamiska områden. Talarna av de dialekter som står varandra närmast kan kommunicera med varandra, men alla dialekter kan inte förstås av alla talare av samiska. Dessutom talar inte alla samer samiska som ett resultat av tidigare assimilationspolitik.

I Norge är samiskan likställd med norskan inom det samiska förvaltningsområdet.

I övre delen av Norrland, som koloniserades sent, var samiskan allmänt talspråk i många bygder långt in på 1900-talet, vilket den äldsta generationen i t.ex. Jokkmokk fortfarande kan vittna om. Inflyttade präster, ämbetsmän, nybyggare och även skogsarbetare som flyttade in i samband med de stora stormfällningarna kring sekelskiftet 1900, tillägnade sig samiska och använde det i vardagslivet. Det handlade då inte om en övergång från en etnisk grupp till en annan, utan om en aktiv två- eller flerspråkighet där svensk-, norsk- och finsktalande inflyttare anpassade sig till majoritetsspråket i omgivningen. Professor Gustaf von Düben som under flera decennier studerade samerna och tillsammans med sin hustru Lotten gjorde en lång rad resor i Lappland, beskriver detta i en tidskriftsartikel 1872:

På samma gång de svenske lapparna lära sig landets språk, utbreder sig deras eget, så att detta, som för 100 år sedan var känt av blott några få personer, nu talas av lappmarkens alla präster och flesta ämbetsmän och utgör vardagsspråket bland nybyggarna...²⁹¹

Finska

Finska och de flesta varieteter av samiska tros härstamma från ett gemensamt urspråk, tidig finsk-samiska. Från detta urspråk utvecklades finska och samiska åt var sitt håll ungefär 1000 f.Kr. eller tidigare. Finska är ett finskt-ugriskt språk precis som samiska, estniska och ungerska och tillhör alltså inte den indoeuropeiska språkgruppen som svenska gör. En annan skillnad mot svenska språket med 0–3 kasus är dess många kasus – finskan har 15 kasus. Finska har talats i Sverige i minst 800 år. Det är samma finska som talas i Finland och i Sverige. Skillnader kan ligga i att sverigefinnar har tillfört ord för företeelser som bara existerar i Sverige. Idag talar ca 300 000 personer finska i Sverige.²⁹²

²⁹⁰ Samiskt informationscentrum, 9.10.2009.

²⁹¹ Lundmark, 2009, s.148.

²⁹² Språkrådet, institutet för språk och folkminnen, 6.12.2010.

Några exempel på kasusböjningar i finskan:

inessiv: autossa = i bilen

elativ: autosta = ut ur bilen

illativ: autoon = in i bilen

Meänkieli – ”Vårt språk (vårt tungomål)”

Vid uppdelningen av det svenska riket 1809 följdes inte språkgränserna.²⁹³ Den finskspråkiga befolkning som bodde på den svenska sidan av Tornedalen har behållit och utvecklat sitt modersmål. Det som skiljer meänkieli från finskan är främst att man inlemmat en del svenska ord i språket, samt att språkmelodin är påverkad av svenska (på liknande sätt som gällivarefinskans språkmelodi är influerad av samiska). Meänkieli talas främst i Pajala kommun men också i Haparanda, Övertorneå, Gällivare, Jokkmokk och Kiruna. Antalet talare uppskattas till cirka 75 000 i hela Norrbotten²⁹⁴.

Flera kommuner i Tornedalen försöker finna nycklar till hur språken skall kunna användas som en profilering av kommunerna i marknadsföring av regionen, samtidigt som man stärker språkens sociala och samhälleliga status.²⁹⁵ Som första kommun i landet har Pajala kommun infört flerspråkiga kommunfullmäktige. Den 18 februari 2008 hölls ett historiskt kommunfullmäktige i Pajala där anföranden och debatter kunde hållas på meänkieli. ”–En milstolpe!” säger kommunalrådet Bengt Niska (s):

Det är ju en oerhört viktig symbolhandling, att visa att faktiskt, i det här landet, så är det tillåtet att använda det språket som i hundratalens år har varit majoritetsspråket i den här kommunen. (...) En milstolpe (...) att av ett fullmäktige har getts möjlighet att tala majoritetsspråket *även* här i fullmäktige.²⁹⁶

Jiddisch

Jiddisch uppstod för ca 1 000 år sedan i det område som idag är Lothringen. Språket uppstod genom att invandrare judar i området började tala olika germanska dialekter som de tillförde romanska och hebreiska element. Judarna flydde österut till Böhmen och Österrike från korstågsförföljelserna och kom på 1200-talet långt in på slaviska områden som Polen, Litauen och Ukraina och på det sättet kom de i kontakt med nya ord, fraser och ny grammatik som fortsatte att forma språket.

Intresset för jiddisch, eller mame-loshn (modersmålet), som det också kallas av jiddischtalande, har ökat under senare tid. Jiddisch har över fyra miljoner talare världen över och var språket för två tredjedelar av det judiska folket under en tredjedel av dess historia mellan 1600-talet och första världskriget. Genom att lära sig jiddisch får man tillgång till en stor skattkammare av litteratur, folklore, sånger och idéer.

²⁹³ Regeringens proposition 2008/09:158, s.29.

²⁹⁴ Språkrådet, institutet för språk och fornminnen, 30.3.2010.

²⁹⁵ Winsa, Birger, 2006.

²⁹⁶ Nyheter P4 Norrbotten, 18.2.2008.

Det är svårt att uppskatta hur många som talar jiddisch i Sverige, men en beräkning är att av ungefär 20 000 judar antas ungefär 3 000 ha god språkfärdighet i jiddisch.

Ordet jiddisch kommer från ordet ”jude” på jiddisch, som är ”jid”, alltså betyder jiddsch ”judiska”.²⁹⁷

Romani chib

Romernas språk är besläktat med sanskrit och hindi och tillhör den indoeuropeiska gruppen av de indoeuropeiska språken. Språket består av runt 60 olika dialekter uppdelade i 20 olika dialektgrupper. Man gör skillnad mellan valakiska och icke-valakiska dialekter. Valakiska dialekter utvecklades bland de romer som blev kvarhållna i Valakiet och Moldavien under 1300–1800-talen, medan de icke-valakiska dialekterna talades av de grupper som vandrade till andra delar av Europa från och med 1400-talet eller tidigare.²⁹⁸ Precis som med de samiska dialekterna varierar förståelsen mellan olika romska dialekter. I Sverige talas varieteterna svensk romani och finsk romani som har sina rötter i det språk som talades av de första romerna i Sverige på 1500-talet, men också kelderash, lovari, tjurari, sinto, arli, bugurji och gurbet, varav kelderash, lovari och tjurari har en drygt 100-årig historia i Sverige.²⁹⁹

Kuriosa

På senare tid har älvdalskans status som språk, alltså inte bara som svensk dialekt, också betonats. Älvdalska talas i Älvdalen i Dalarna av ca 3 000 personer och antas ligga närmare den ursprungliga svenskan än rikssvenskan. År 2006 lades en motion i riksdagen om att älvdalskan skulle få minoritetsspråksstatus.³⁰⁰ Expertkommittén för minoritetsspråksstadgan har i sitt tredje utlåtande från maj 2009 också uppmanat regeringen att klargöra älvdalskans status med talarna.³⁰¹

Ett slående exempel på språk som dött ut i vår närmiljö är liviskan. Liviskan är liksom samiskan ett finskt-ugriskt språk. Den sista modersmålstalaren av liviska dog år 2009. Till följd av Sovjetunionens assimileringspolitik under 1900-talet talas liviskan nu bara av ett tiotal personer, varav enbart en handfull kan språket flytande.

De hotade språken i Sverige är enligt UNESCO älvdalska, gutniska/gutamål/gotländska, lule-, nord-, pite-, syd- och umesamiska, skånska och jiddisch. Flera av dessa räknas inte som egna språk i Sverige. Pite- och Umesamiskan bedöms ha några tiotal talare vardera.

För världens utrotningshotade språk, se UNESCOs interaktiva världsatlas: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00206>

²⁹⁷ Skolverket, 7.6.2007.

²⁹⁸ Delegationen för romska frågor, n.d.

²⁹⁹ SOU 1997:192, ss.119–122.

³⁰⁰ Johansson, 2006.

³⁰¹ Expertkommittén för europeiska stadgan o landsdels- eller minoritetsspråk, 2009, s.7.

Kapitel 13. Rätten till utbildning – exempel på en rättighet

Rätten till utbildning för minoriteter kan kopplas samman med kulturella rättigheter och *bevarandet av minoritetskulturer* som motivering för skydd, genom att en individ som hör till en minoritetskultur har rätt att genom utbildning både tillgodogöra sig förutsättningarna för kunskap om sin egen kultur och själva språk- och kulturkunskaperna. I FN:s barnkonvention finns en ”barnversion” av MP-konventionens artikel 27, som förstärker kopplingen mellan utbildning och bevarandet av minoritetskulturen.³⁰² Samtidigt som FN:s barnkonvention tryggar rätten till utbildning för alla barn, specificeras syftet med konventionen också som en förberedelse för

ett ansvarsfullt liv i ett fritt samhälle i en anda av förståelse, fred, tolerans, jämlikhet mellan könen och vänskap mellan alla folk, etniska, nationella och religiösa grupper och personer som tillhör urbefolkningar,³⁰³

Betydelsen av rätten till utbildning för nationella minoriteter understryks av att rättigheten täcks av tre särskilda artiklar i ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter, artiklarna 12–14. I dessa artiklar ingår rätten *till* utbildning och rättigheter *inom* utbildning. I stora drag inkluderar dessa rättigheter följande:

- I utbildningen ska alla elever, oavsett om de tillhör en minoritet eller en majoritet, lära sig om de nationella minoriteternas kultur, historia, språk och religion
- Möjligheter till lärarutbildning och tillgång till läromedel samt kontakt mellan befolkningsgrupper
- Lika möjligheter till utbildning
- Rätt för minoriteter att driva egna utbildningsinstitutioner
- Rätt att lära sig sitt minoritetsspråk
- Möjligheter till undervisning på minoritetsspråket i de områden där många medlemmar av minoriteten bor, eller har bott av hävd

Några av statens viktigaste skyldigheter gentemot de nationella minoriteterna återfinns i ramkonventionens artiklar 4 och 5. Där finns bland annat skyldigheten att garantera lika tillträde till utbildning och förbjuda diskriminering samt vidta positiva åtgärder där sådana är nödvändiga,³⁰⁴ och att främja lämpliga förutsättningar för personer som tillhör en nationell minoritet för att bibehålla och utveckla kulturen och de väsentliga beståndsdelarna av identiteten,³⁰⁵ vilket artiklarna 12–14 vidareutvecklar vad gäller utbildning.

FN har utvecklat ett schema för den generella rätten till utbildning, där fyra A:n ingår:

Accessibility,
Availability,
Acceptability,
Adaptability.

Tillgång innebär utbildningsinstitutioner och utbildningsprogram i tillräcklig omfattning, *tillgänglighet* innebär icke-diskriminering och fysisk och ekonomisk tillgänglighet, *godtagbarhet* innebär att utbildningens form och innehåll ska vara relevant, kulturellt lämplig och av god kvalitet samt *anpassningsförmåga*, vilket innebär flexibilitet ifråga om föränderliga samhällen och befolkningsgrupper.

³⁰² FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen), artikel 30.

³⁰³ Ibid., artikel 29.1 d).

³⁰⁴ Ramkonventionen, artikel 4.

³⁰⁵ Ibid., artikel 5.

Enligt den rådgivande kommittén ligger betydelse i artiklarna 4 och 5 i att de tydliggör att en aktiv och samlad utbildningspolitik är nödvändig för att genomföra bestämmelserna i ramkonventionen.³⁰⁶ Ifråga om vissa särskilt sårbara minoriteter som romer, kan man utifrån ett europeiskt perspektiv konstatera att tillträdet till utbildning inte alltid uppfylls. Hinder som står i vägen för detta är t.ex. mobbning av romska barn och lärare, olämpliga och kulturellt partiska tester, brist på erkännande av romani chib i skolor, låga inkomster och brist på skolmältider för romer. Det förekommer att utbildningen för romer är segregerad, d.v.s. att romska barn placeras i särskilda skolor med en sämre standard, eller att de romska barnen automatiskt sätts i klasser för barn med särskilda behov.

Interkulturell förståelse genom utbildning

FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter innehåller artikel 13 som tillförsäkrar alla tillgång till obligatorisk och kostnadsfri grundutbildning. I samma artikel beskrivs utbildningen som ett medel för att främja

förståelse, tolerans och vänskap mellan alla nationer och alla rasgrupper, etniska grupper och religiösa grupper samt främja Förenta nationernas verksamhet för att bevara freden.

Rätten till utbildningen kan alltså kopplas till diskussionen i kapitel 2 om motiveringar till minoritetsskydd, d.v.s. att man genom undervisning når ut till olika etniska grupper och därigenom *främjar en förståelse som lägger grunder för fred mellan människor och nationer*. Vidare betonar parterna till konventionen genom artikel 13 att

utbildningen skall syfta till att till fullo utveckla människans personlighet och insikten om dess värde...

vilket kan länkas till motiveringen om minoritetsskydd för individens egen värdighets skull³⁰⁷.

Ramkonventionens sjätte artikel identifierar tolerans och interkulturell dialog som viktiga aspekter i utbildning. Enligt den rådgivande kommittén innebär det att konventionsstaterna regelbundet bör granska hela läroplanen, men i synnerhet läroplan och läroböcker för ämnen som historia, religion och litteratur, för att säkra att mångfalden av kulturer och identiteter speglas och att tolerans och interkulturell kommunikation främjas³⁰⁸. Även ramkonventionen lyfter alltså fram vikten av att majoriteten i ett land utbildas om de nationella minoriteterna. Den svenska läroplanen stadgar att alla barn i Sverige ska få kunskaper om de nationella minoriteternas språk, historia och kultur, men uppföljningar som t.ex. regeringens egen översyn visar att skolornas undervisning på området är bristfällig och många gånger obe-

Den rådgivande kommitténs checklista för minoritetsutbildning och interkulturell dialog:

1. Varför? Vilka är de exakta målen för utbildningen?
2. Vilka? Vilka är de inblandade aktörerna och grupperna?
3. Hur? Vilka verktyg är tillgängliga och möjliga?

³⁰⁶ Den rådgivande kommittén om ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter, 2006, s.9.

³⁰⁷ Spiliopoulou Åkermark, 1997, s.76.

³⁰⁸ Den rådgivande kommittén om ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter, 2006, s.10.

fintlig.³⁰⁹ Efter sin granskning av Sverige 2004 rekommenderade Europarådets kommission mot rasism och intolerans (ECRI) 2005 att det följs upp att alla skolor i praktiken ger eleverna utbildning om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia på så sätt som läroplanerna stadgar.³¹⁰

FN:s specialrapportör för urfolksfrågor, professor James Anaya, rekommenderar i sin rapport från januari 2011 att regeringarna och samesamfundet i de nordiska länderna samarbetar för att höja medvetandegraden och kunskapen om samiska frågor bland majoritetsbefolkningen, bland annat genom grundskolans, gymnasiet och universitetens läroplaner.³¹¹

Rättigheter inom utbildning

Sameskolorna i Sverige kan ses som ett exempel på rättigheter inom utbildning. De tvåspråkiga sameskolorna i Sverige motsvarar år 1–6, och lär ut samma ämnen som i den vanliga grundskolan, men med samisk inriktning. Samers barn, och andra barn då särskilda skäl föreligger, kan välja att gå i sameskolan. Ämnet samiska förekommer i alla årskurser, även för de barn som inte har det som umgängesspråk i hemmet.³¹²

Trots att det råder skolplikt i Sverige, visar en kartläggning från Malmö kommun 2008 att en del romska barn inte går i skolan.³¹³ Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen har tidigare lyft fram problemen med att få romska barn att stanna i skolan, och påpekade i sin senaste kommentar för Sverige att åtgärderna för att uppmuntra de romska barnen att fortsätta i skolan nog varit bra, men inte tillräckliga. Dessutom har man ännu inte infört den romska kulturen i läroplanen.³¹⁴ Det finns också skillnader mellan romska flickor och pojkar. I en del romska familjer gifts flickorna bort i unga år, och vissa flickor tillåts inte av sina föräldrar att gå i skolan.³¹⁵ Skolverkets rapport från 2007 beskriver skolsituationen som följer:

Gruppen som helhet delar erfarenheter av att ha varit/vara förföljda och diskriminerade och för många har detta också inneburit en avvaktande hållning till majoritetssamhällets välvilja. Den romska kulturens överlevnad har varit starkt beroende av att familjerna och släkterna har hållit ihop och bevarat sina traditioner. Romers ambivalens till barnens skolgång kan förstås i ett perspektiv av de erfarenheter av nedvärdering och diskriminering som de upplevt och upplever. Det kan ses som en motmakt mot majoritetssamhällets anspråk på att barnen skall införliva det svenska samhällets värderingar och normer. Romerna är sammanfattningsvis en hete-

³⁰⁹ Regeringens skrivelse 2005/06:95, s. 164.

³¹⁰ ECRI, 2005, stycke 12.

³¹¹ Anaya, 2011, stycke 81.

³¹² Skolverket, 19.4.2010.

³¹³ Prop. 2008/09:158, s.32.

³¹⁴ ACFC, 2007, styckena 120–123.

³¹⁵ Skolverket, 2007, s.33.

rogen grupp med olika bakgrund, dialekter, vistelsetid i Sverige etc. Utifrån detta konstaterande måste insatserna differentieras och ske i nära samverkan med romerna själva. Även om majoritetssamhällets mål att bidra till att höja utbildningsnivån för ungdomar och vuxna, häva utanförskapet och bidra till ökad jämställdhet mellan könen, är legitima, måste det finnas respekt för att romer kan se andra lösningar och vägar än de som erbjuds.³¹⁶

Som nämntes i förra kapitlet ändrades lagen 2008 om modersmålsundervisning ifråga om finska och jiddisch så att samma regler nu gäller för alla nationella minoritetsspråk, d.v.s. att modersmålsundervisning i finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska ska erbjudas även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet.³¹⁷ Närmare bestämmelser finns i grundskoleförordningen. Den 1 februari 2011 trädde en ny gymnasieförordning i kraft, som gäller från och med årskursen som börjar gymnasieutbildning hösten 2011. Grundskoleförordningen och gymnasieförordningen innehåller i stort sett motsvarande bestämmelser. För modersmålsundervisning i allmänhet finns vissa begränsningar av skolans förpliktelser, men modersmålsundervisning i de nationella minoritetsspråken är i en prioriterad ställning. Den begränsning på sju år som finns för annan modersmålsundervisning gäller inte för de nationella minoritetsspråken,³¹⁸ och inte heller kravet på att det ska vara minst fem elever som vill ha undervisning.³¹⁹

Men rätten till modersmålsundervisning i minoritetsspråk fullföljs inte alltid. I Norrtälje kämpade en familj länge för att få undervisning i sydsamiska för sina tre barn, men Norrtälje kommun vägrade med motiveringen att de inte har haft samiska som språk i hemmet.³²⁰ Bristen på lärare har också använts som ett argument för att inte erbjuda modersmålsundervisning för elever som tillhör en nationell minoritet. Detta problem kvartstår i den nya gymnasieförordningen då en förutsättning för modersmålsundervisning är att det finns en "lämpliga lärare" att tillgå.³²¹ Andra problem har varit att undervisningen bara skett i 40–120 minuter per vecka efter skoltid, vilket innebär att det inte lockar så många minoritets elever.³²² Den rådgivande kommittén anser inte att bristen på modersmåls lärare är en motiverad grund för myndigheterna att inte erbjuda modersmålsundervisning.³²³

Möjligheten att få tvåspråkig undervisning är även den begränsad till några få alternativ, anser den rådgivande kommittén, speciellt för andra nationella minoriteter än samerna. Europarådets kommitté har uppmanat Sverige att lagstifta och vidta praktiska åtgärder för att för-

³¹⁶ Skolverket, 2007, s.54.

³¹⁷ Skollag, 13 kap. 7 §.

³¹⁸ Grundskoleförordning, SFS 1994:1194, 11 § och gymnasieförordning, SFS 2010:2039, 18 §.

³¹⁹ Grundskoleförordning 13 § och gymnasieförordning, 19 §.

³²⁰ Sameradion, 19.4.2007.

³²¹ Gymnasieförordning, 19 §.

³²² ACFC, 2007, styckena 146-149.

³²³ Ibid., stycke 150.

bättra möjligheterna för tvåspråkig undervisning.³²⁴ Minoritetsspråk i förskoleundervisningen har genomförts i många kommuner, t.ex. vad gäller meänkieli i Pajala kommun. Vad gäller samiska var Gällivare kommun tidigt ute.³²⁵ Sameskolförordningen föreskriver att Sameskolestyrelsen efter avtal med en kommun kan fullgöra kommunens uppgifter inom förskoleklass, förskole- och fritidsverksamhet för samiska barn.³²⁶ Idag finns samisk förskola i Karesuando, Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Tärnaby. För förskolans del rekommenderar Europarådet Sverige att utvidga den rättsliga skyldigheten att tillhandahålla minoritetsspråksförskolor men också att uppmuntra lokala myndigheter att vidta frivilliga åtgärder för detta.³²⁷

Vad gäller studier av nationella minoritetsspråk på högskolenivå kan man idag studera meänkieli, jiddisch och romani chib på grundnivå medan finska och samiska kan studeras till forskarnivå.³²⁸

Deltagande i utformningen av utbildningen

Den rådgivande kommittén till ramkonventionen har också betonat nödvändigheten av interrelationen mellan artikel 15 om rätten till effektivt deltagande och rättigheterna till och inom utbildning³²⁹. Även inom minoritetsgrupper finns en mångfald av önskemål och behov, exempelvis mellan å ena sidan samlade grupper och individer som lever i urbana miljöer och å andra sidan utspridda grupper och människor på landsbygden.

Sambandet mellan rätten till effektivt deltagande och rätten till och inom utbildning, kan illustreras av att den rådgivande kommittén i sitt senaste utlåtande om Sverige kritiserat den nya klassificeringen av privatskolor. Kommittén lyfter ett exempel på beslut där man förbisett minoritetens åsikt. Man har kategoriserat judiska skolor under religiösa skolor, vilket de judiska representanterna inte är nöjda med eftersom de anser att de judiska skolorna snarare har en kulturell inriktning. De judiska representanterna var alltså inte involverade i beslutet om klassificering i tillräcklig grad.³³⁰

³²⁴ Ibid., stycke 154.

³²⁵ Kuhmunen och Blom, 1988.

³²⁶ Sameskolförordning, SFS 1995:205, 3 §.

³²⁷ Ibid., stycke 156–158.

³²⁸ Prop. 2008/09:158, s.109.

³²⁹ ACFC, 2006, s.9.

³³⁰ ACFC, 2007, stycke142.

Kapitel 14: Rätten till deltagande – exempel på en rättighet

För att fullfölja sina folkrättsliga åtaganden är staten ”under en positiv förpliktelse”, dvs. skyldig, att garantera vissa rättigheter i anslutning till alla människors rätt att delta effektivt på olika samhällsnivåer utan diskriminering av något slag. Mänskliga rättigheter är rättigheter som tillkommer alla människor oavsett ursprung eller annan åtskillnad och de olika rättigheterna hänger samman med varandra. Rätten till deltagande bygger på att även andra grundläggande rättigheter uppfylls, som t.ex. rätten till rimlig levnadsstandard, rätten till hälsa, rätten till utbildning etc. Rätten till deltagande förutsätter särskilt åsikts- och yttrandefrihet samt sammanslutningsfrihet.

Deltagande är en rätt som kan utövas, men lika gärna kan lämnas outövad.³³¹

För minoriteters och urfolks del kan det vara av ännu större betydelse än för gemene medborgare att delta i samhällslivet, då deras situation är mer sårbar. I inget av länderna i Sápmi har samerna eller övriga minoritetsgrupper rätt att välja en egen representant till den lagstiftande församlingen likt i en territoriell autonomi som Åland, vars befolkning har rätt att som en valkrets välja en av Finlands 200 riksdagsledamöter. Därför är det alltså av största vikt att de nationella minoriteternas röster blir hörda genom andra kanaler, och att offentliga myndigheter konsulterar minoriteterna i alla frågor som berör dem, då kunskapen om dessas angelägenheter kan vara begränsad hos tjänstepersoner av naturliga skäl. Effektivt deltagande kan kompensera det faktum att minoriteter inte har uttryckliga folkrättsliga garantier till autonomi. En rätt till effektivt deltagande kan leda till decentraliserade ramar inom vilka deltagandet har faktisk verkan. Det kan vara lättare för stater att bejaka rätten till effektivt deltagande för minoriteter och urfolk än att ge dem självstyre, eftersom självstyre kan uppfattas som separatism.

Man kan visualisera deltagandefrågan genom ett Y, där stammen är deltagandet, och de olika armarna representerar olika grader av deltagande. Frågor som uteslutande berör minoriteter och urfolk själva och ingen annan i samhället faller på den första armen. De berörda personerna bör ha kontroll i sådana frågor, d.v.s. någon form av självstyre. Sådana frågor kan gälla högtider, traditioner, språk- och utbildningsfrågor. Den andra armen representerar de frågor som berör minoriteter och urfolk men också andra i samhället. I dessa frågor bör minoriteter och urfolk ha inflytande, d.v.s. det bör existera någon metod eller mekanism för effektivt deltagande så att deras åsikter tas i beaktande i processer och beslut. Sådana frågor kan vara social trygghet eller bostadsfrågor.

³³¹ Thornberry, 1996, s.48.

Ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter

Artikel 15

Parterna skall skapa nödvändiga förutsättningar för att den som tillhör nationella minoriteter effektivt skall kunna delta i det kulturella, sociala och ekonomiska livet samt i offentliga angelägenheter, särskilt sådana som berör dem.

Artikel 15 i ramkonventionen är den centrala artikeln kring minoriteters deltagande. Det finns ingen definition i ramkonventionen av begreppen ”effektiv” eller ”deltagande”. Den förklarande rapporten³³² till ramkonventionen ger förslag på vad deltagande kan innebära:

- Konsultation med berörda personer i samband med lagstiftande och administrativa åtgärder
- Involverande av berörda personer i förberedandet och verkställandet av utvecklingsplaner, t.ex. vid exploateringar
- Studier för att uppskatta utvecklingsplaners möjliga påverkan
- Effektivt deltagande av berörda personer i beslutsfattande och valda organ på alla nivåer
- Decentraliserade former av regering

Dessa förslag är varken uttömmande eller särskilt detaljerade. Den rådgivande kommittén har genom sin praxis visat att konsultativa mekanismer och någon slags representation i beslutsfattande och valda organ är minimistandard för uppfyllande av artikel 15 ramkonventionen. Det är inte tillräckligt att en enskild person har rätt att vända sig till statliga organ och få svar på sina framställningar.³³³ Representationsmekanismerna ska enligt den rådgivande kommittén sträcka sig längre än lika rösträtt och integration av minoriteter i reguljära partier. Konsultativa mekanismer utan representation i valda organ är enligt kommittén inte tillräckligt för att uppnå effektivt deltagande.³³⁴ Kommittén har slagit fast att undantag från rösttrösklar, reserverade mandat och proportionell representation inte heller räcker då man ser till de facto representationen i t.ex. nationella parlament.³³⁵

Rätten till deltagande har också tolkats av den rådgivande kommittén i en särskild kommentar, kommentar nr 2 om effektivt deltagande.³³⁶

Europarådets kritiserar Sverige för att minoriteter inte känner sig delaktiga.

Enligt den nya minoritetslagen, 5 §, ska "Förvaltningsmyndigheter (...) ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och så långt det är möjligt samråda med representanter för minoriteterna i sådana frågor.

Det är särskilt viktigt att de nationella minoriteterna ges möjlighet till samråd på lokal nivå.

³³² Ramkonventionens förklarande rapport, stycke 80.

³³³ Marko, 2006, ss.3–4.

³³⁴ Ibid., s.6.

³³⁵ Ibid., s.8.

³³⁶ ACFC, 2008.

Lundrekommendationerna

Mer detaljerade men inte rättsligt bindande är **Lundrekommendationerna om effektivt deltagande för minoriteter i det offentliga livet**.³³⁷ Även om Lundrekommendationerna uttrycker s.k. *soft law*, d.v.s. inte ett juridiskt bindande instrument, är de av stor betydelse då de har utarbetats av de främsta experterna på området minoritetsdeltagande samt grundar sig på bestämmelser i de internationella, juridiskt bindande konventionerna.

Från Lundrekommendationerna kan man mer konkret sammanfatta genom vilka mekanismer rätten till deltagande kan förverkligas:

Allmänt skydd (internationell MR-standard):

- rätt att delta i handläggandet av offentliga ärenden direkt eller indirekt
- rätt att välja och bli vald i fria och rättvisa periodiska val
- rätt till tillgång till offentlig tjänst

Särskilt skydd för minoriteter (internationell MR-standard):

- rätt att effektivt delta i beslut i angelägenheter som rör kultur, religion eller språk
- staten ska skapa nödvändiga förutsättningar för nationella minoriteters effektiva deltagande i det kulturella, sociala och ekonomiska livet samt offentliga angelägenheter, i synnerhet sådana som rör dem

Icke-bindande rekommendationer om implementering:

- arrangemang på nationell regeringsnivå
- arrangemang på valnivå
- liknande arrangemang på regional och lokal nivå
- skapade av rådgivande och konsultativa organ
- självstyre (främst icke-territoriell)
- rättsliga garantier för ovanstående.

Regelverket i FN

De tre fast etablerade rättigheterna då det gäller deltagande är följande³³⁸:

- rätt att delta i handläggandet av offentliga ärenden direkt eller indirekt
- rätt att välja och bli vald i fria och rättvisa periodiska val
- rätt till tillgång till offentlig tjänst

Dessa speglar artikel 25 i MP-konventionen. Kommittén för mänskliga rättigheter har utvecklat sin syn på artikel 25 i en allmän kommentar och definierar ”handläggande av offentliga ärenden” som följer:

³³⁷ The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note, Foundation on Inter-Ethnic Relations, september 1999. Dessa rekommendationer är sammanställda på initiativ av Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE):s högkommissarie för nationella minoriteter och av ett antal experter på området för minoritetsdeltagande.

³³⁸ Weller, 2007, s.484.

Handläggandet av offentliga ärenden är ett brett koncept som relaterar till utövandet av verkställande, lagstiftande och administrativ makt på alla nivåer (internationell, nationell, regional och lokal).³³⁹

Utövandet av dessa aktiviteter ska vara i överensstämmelse med andra bestämmelser i konventionen då artikeln utgör kärnan av ett demokratiskt styrelsesätt³⁴⁰ baserat på demokratiska värden och principer. De politiska rättigheterna som skyddas i artikel 25 återfinns även i FN:s rasdiskrimineringskonvention, artikel 5 (b), som stipulerar alla människors rätt att åtnjuta rättigheterna utan åtskillnad på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung. Staterna som ratificerat konventionen, däribland Sverige, har åtagit sig att förbjuda all form av rasdiskriminering relaterat till dessa rättigheter. Kommittén som övervakar rasdiskrimineringskonventionen har antagit en allmän rekommendation om diskrimineringen mot romer, som innehåller rekommendationer om hur romers effektiva deltagande i samhällslivet kan främjas. Förutom lagstiftning och specialåtgärder inom offentliga institutioner på alla nivåer ska även konsultationsstrukturer utvecklas och romska grupper involveras i ett tidigt stadium i projekt och program som rör dem. Dessa projekt ska vara transparenta för romer, som även ska ges tillgång till information och träning för att höja sin kompetens och medvetandenivå.³⁴¹

Även om effektivt deltagande är en rättighet som tillkommer alla människor, finns det grupper i samhället som är i behov av särskilt skydd för förverkligande av sina rättigheter. MP-konventionen artikel 27 innehåller en deltagandeaspekt, d.v.s. staten bör vidta åtgärder för att försäkra individer tillhörande minoriteter rätten att delta i beslut som rör dem.³⁴² Enligt MR-kommitténs (som övervakar efterlevnaden och tolkar konventionen) allmänna kommentar nr 23 har minoriteter rätt att delta effektivt i beslut i angelägenheter som rör deras kultur, religion eller språk. Samma tanke uttrycks även i FN:s generalförsamlings förklaring (deklaration) om rättigheter för individer som hör till nationella eller etniska, religiösa och språkliga minoriteter. Förklaringen uppmanar stater att genomföra åtgärder för att individer tillhörande minoriteter ska kunna delta effektivt i ekonomisk framgång och utveckling i sitt land.³⁴³

Minoritetskvinnors deltagande

Förhållandet mellan majoritetsbefolkningen i en stat och en nationell minoritet sträcker sig enligt ramkonventionen artikel 4 (2) längre än den allmänna principen om icke-diskriminering. Enligt artikeln ska fullständig och effektiv jämlikhet existera mellan grupperna, och för att åstadkomma detta ska staten då det är nödvändigt vidta lämpliga

³³⁹ MR-kommittén, 1996, stycke 5.

³⁴⁰ Ibid., stycke 1.

³⁴¹ CERD, 2000, stycke 41–49.

³⁴² MR-kommittén, 1994, stycke 7.

³⁴³ FN:s generalförsamling, 1992, artiklarna 2.2 respektive 4.5.

åtgärder inom alla områden av det politiska livet. Ramkonventionens artikel 20 ålägger den medlem av en nationell minoritet som utövar rättigheter och friheter enligt konventionen att respektera den nationella lagen och andras rättigheter, särskilt de som tillkommer majoriteten eller personer tillhörande andra nationella minoriteter. ”Minoriteten i minoriteten” måste respekteras, vilket bland annat inkluderar kvinnor. Enligt **FN:s kvinnokonvention**³⁴⁴ som Sverige ratificerat ska alla kvinnor vara fria från diskriminering i förhållande till det politiska och offentliga livet i landet (artikel 7). Detta understöds också av handlingsplanen från Durban 2001 om att genusperspektiv bör implementeras i antirasdiskrimineringspolitik, speciellt sådan som syftar till minoritetskvinnors deltagande i politiken och beslutsfattandet.³⁴⁵

OSSE

Alla stater som är med i Organisationen för Säkerhet och Samarbete i Europa (OSSE) är skyldiga att uppfylla åtagandena i Köpenhamnsdokumentet från konferensen om den mänskliga dimensionen 1990,³⁴⁶ vars del IV riktar sig specifikt till nationella minoriteter. Genom dokumentet har staterna garanterat nationella minoriteters fria uttryckande av sina legitima intressen och strävanden, politisk pluralism, mötes- och föreningsfrihet, effektivt deltagande i offentliga angelägenheter inklusive deltagande i angelägenheter som rör skyddet och befrämjandet av deras identitet samt att skapa lämpliga lokala eller autonoma institutioner för detta. I detta dokument erkänns och betonas även romerna och deras problem särskilt.

ILO 169

Urfolkens eget deltagande i frågor som rör dem själva är den röda tråden som löper igenom ILO 169.³⁴⁷ Många av de deltagandeprocesser som konventionen skyddar finns i anslutning till markrättigheter och naturresurser, t.ex. artiklarna 2, 4, 6, 7 samt 15. Deltagande genom samordnade och systematiska program ses som nödvändigt för att skydda urfolkens rättigheter och garantera respekt för deras integritet (artikel 2). Konventionen innehåller vidare ett diskrimineringsförbud för att uppnå jämlikhet men också en bestämmelse om att särskilda åtgärder kan vidtas för att skydda personer, institutioner, egendom, arbete, kultur och miljö. Enligt konventionen ska hänsyn tas till urfolkens traditioner i lagstiftning och beslut som berör dem, men här finns också en begränsning om det skulle vara så att traditionerna eller institutionerna är sådana att de inte är förenliga med grundläggande rättig-

³⁴⁴ ICEDAW- FN:s konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor, New York, 18.12.1979.

³⁴⁵ World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, Durban 2001, handlingsplan, stycke 50-53.

³⁴⁶ 1990 Copenhagen Document of the Conference on the Human Dimension, part IV (detailed standards relating to national minorities).

³⁴⁷ För ratifikationer och texten till ILO 169, se ILO:s databas ILOLEX.

heter i den nationella lagstiftningen eller med internationella mänskliga rättigheter (artikel 8.2).

Ett påstående som ibland framförs i Sverige är att konventionen enbart skulle skydda renskötande samer och således inte gynna övrig samisk befolkning. Detta är felaktigt. ILO 169 skyddar även andra uttryck för urfolkens kultur och traditionella hantverk och industrier.³⁴⁸ ILO 169 som också skyddar urfolkens andliga värden innehåller även bestämmelser om mark, arbete, yrkesutbildning, hantverk, industrier, social trygghet och hälsa samt utbildning och kommunikation.

Artikel 2 ger regeringarna en skyldighet att utveckla samordnade och systematiska program med det berörda folkets deltagande i syfte att skydda folkets rättigheter och bevara dess integritet, d.v.s. en etablering av principen om att urfolk har rätt till deltagande i frågor som berör dem. Artikel 4 stadgar att specialåtgärder inte får vidtas emot det berörda folkets fritt uttryckta vilja och de ska vara adekvata för att skydda de berörda individerna, institutionerna, egendomen, arbeten, kultur och miljö. Sålunda förstärker artikel 4 principen från artikel 2.

Artikel 6 fastslår att regeringarna ska höra de berörda folken genom adekvata procedurer och speciellt genom sina representativa organ då beslut eller författningar bereds som direkt påverkar dem. Det ska etableras mekanismer för urfolk att delta fritt och i åtminstone samma utsträckning som resten av befolkningen i beslutsfattade på alla nivåer. Förpliktelsen att höra urfolken och deras organ innebär enligt ordalydelsen att hörandet ska ske innan beslut fattas som har samband med konventionens rättigheter, men inte att urfolken ska få komma med egna initiativ, även om medel för urfolks egna initiativ och institutioner ska etableras, då det anses lämpligt. Konsultationerna ska utföras i god tro och vara anpassade för förhållandena, med målet att nå en överenskommelse eller ett bifall till föreslagna åtgärder.

Utkast till Nordisk samekonvention

Som berörts ovan har ett utkast till en nordisk samekonvention tagits fram för Finland, Norge och Sverige. Det är för närvarande i omförhandling, men det första utkastets kapitel II handlar om samiskt styre. Artikel 16–21 behandlar samernas rätt till deltagande. Artikel 16 stipulerar en förhandlingsplikt med sametingen i angelägenheter som väsentligen rör dem. Myndigheterna ska enligt förslaget förhandla med sametinget om alla vittsyftande och viktiga åtgärder som på ett direkt och särskilt sätt kan inverka på samernas ställning som ett urfolk. Om enighet inte uppnås ska stor vikt läggas vid sametingets utlåtande. Som expertgruppen som utarbetat det första förslaget till Nordisk samekonvention påpekar, är samernas rätt till förhandling inte uppfylld enbart genom ett uttalande från sametinget.

³⁴⁸ Jfr artikel 23 ILO 169.

Den svenska skogslagstiftningen

Rätten till deltagande för samer kan förverkligas genom att myndigheten ser till att samerna blir hörda eller konsulterade i en fråga som rör deras livsmiljö, eller att samråd hålls mellan samerna och den juridiska personen (t.ex. skogs- och markägare, multinationella företag) som är ansvarigt för åtgärden.

För renskötelsen är vinterbetet (skogsbetet) akilleshälen. Tillgången till bete varierar inte bara med markerna utan också med väderförhållanden och påverkas också av t.ex. rovdjursförekomst. Begränsningar i vinterbete genom skogsavverkningar och markberedningar ger ofta stora problem för renskötelsen.

I lagstiftningen angående skogsvård är det den svenska **skogsvårdslagen** (1979:429) som är mest centrala då det gäller samernas deltagande. Avverkning är en förändring av livsmiljön som kan få allvarliga konsekvenser för rennäringen. Skogsvårdslagen 20 § innehåller en allmän bestämmelse om samråd med sameby före avverkning, vilken preciseras av skogsstyrelsens föreskrifter och allmänna råd till skogsvårdslagen.³⁴⁹ Skogsägarnas samråd med rennäringen, d.v.s. den sameby inom vars betesområde avverkningen görs, ska ske före förnyingsavverkning eller avverkning för byggande av skogsbilväg påbörjas inom renskötelsens åretruntmarker. Under samrådet ska inte bara avverkningen behandlas utan även efterföljande skogsvårdsåtgärder. Föreskrifterna innehåller också preciseringar på storleken av avverkningsområdet som kräver samråd. I avverkningsansökan bör bifogas skriftligt intyg på att samråd har hållits, i de fall sådan skyldighet föreligger. Det rekommenderas att samråd ska ske minst en gång om året för större skogsägare och årligen återkommande skogsåtgärder, varvid ett utförligt protokoll ska upprättas.

Det är Skogsstyrelsen som avgör om ett visst avverkningstillstånd skulle medföra ”väsentligt bortfall av renbete” eller ”omöjliggör sedvanlig samling och flyttning av renhjord”.³⁵⁰ Samerna är alltså beroende av myndighetens beslut och av skogsägarens vilja och förmåga att ta hänsyn till renskötelsens behov.

Här behöver man utveckla metoderna och ta steg framåt så att en reell förbättring kan ske: I en granskning som konstitutionsutskottet gjort av möjligheterna till inflytande och samråd³⁵¹ konstateras att det finns hinder att övervinna innan minoriteterna kan uppleva en delaktighet i frågor som berör dem, vilket kan exemplifieras med skogsnäringens samråd:

Av den senaste utvärderingen av samråden framgår att en majoritet av samebyarna anser att de har alltför liten möjlighet att påverka skogsbruket så att hänsyn visas för deras behov av mark för renskötelse. Företrädare för skogsbruket däremot är i stort sett nöj-

³⁴⁹ Skogsstyrelsen, 2010:2.

³⁵⁰ Skogsvårdslagen 13b §, se SFS 2010:930.

³⁵¹ Prop. 2008/09:158, s.55.

da med resultaten av samråden. Mycket tyder på en ojämlikhet i förhandlingssituationen.³⁵²

Samråd och kommunerna

DO driver just nu en anmälan från sameer i domstol.³⁵³ Det rör en sameby som anmält Krokoms kommun för etnisk diskriminering av medlemmarna i samebyn. DO anser att kommunen har underlåtit att informera Jovnevaerie sameby om bygglovsansökningar på mark med renbetesrätt. Andra sakägare, exempelvis grannar, har emellertid informerats om bygglovsansökningarna. Kommunens underlåtenhet riktar sig därmed endast mot sameer.

Enligt plan- och bygglagen ska den som vill uppföra en byggnad ansöka om tillstånd (bygglov) hos kommunen. Innan kommunen beslutar i ärendet måste kommunen informera dem som berörs av byggnaden (sakägare) och ge dem tillfälle att få yttra sig över bygglovsansökningen. Att samebyn är sakägare på renbetesmark har fastställts av både regeringen och kammarrätten i Sundsvall. Krokoms kommun har även efter dessa avgöranden underlåtit att informera samebyn om bygglovsärenden, varför DO fattat beslut om att driva ärendet vidare till domstol.³⁵⁴ Tingsrätten i Östersund friade kommunen på formella grunder men nu går fallet vidare till hovrätten.³⁵⁵

Situationen i Krokoms är inte unik utan ett problem många samebyar upplever och som uppmärksammats av Internationella juristkommissionen.³⁵⁶

Laponiaprocessen

Ett exempel på effektivt deltagande är den s.k. Laponiaprocessen. 1996 utsåg UNESCO efter en ansökan från Sverige **världsarvet Laponia** med sin unika natur och levande samiska kultur som ett av fyra världsarv i världen som representerar urfolks landskap och miljö.³⁵⁷ I början gjordes sedan mer eller mindre fruktlösa försök att hitta en förvaltningsform med lokalt inflytande för de nationalparker och naturreservat som ingår i området. 2005 återupptogs försöken. Diskussioner och förhandlingar mellan berörda samebyar och kommuner, länsstyrelse och naturvårdsverket ledde till ett förslag till regeringen.³⁵⁸ På uppdrag av regeringen 2006 har parterna därefter arbetat tillsammans under 5 år i en gemensam Laponiadelegation samt i ett antal arbetsgrupper och tagit fram ett förslag på en lokalt förankrad

³⁵² SOU 2001:101, s.253.

³⁵³ Östersunds tingsrätt, mål nr T 243-08.

³⁵⁴ DO, 2008.

³⁵⁵ DO, 14.10.2010.

³⁵⁶ Se bland annat Spiliopoulou Åkermark och Talah, 2007 och Torp, 2003, ss.363–372.

³⁵⁷ UNESCO, World Heritage Convention, 1996, samt Laponia-World Heritage, n.d.

³⁵⁸ Naturvårdsverket, 3.6.2010.

förvaltningsorganisation och en ny förvaltningsplan med nya föreskrifter som visar större respekt för rennäringens villkor.³⁵⁹

Ett förslag om en lokal samordnande förvaltning av världsarvet Lapponia lades fram i juni 2010. Nationellt innebär förslaget ett viktigt steg i att finna nya, partsammansatta former för förvaltning av områden som skyddas. Utgångspunkten för samebyarnas arbete i processen var urfolks rätt till självbestämmande och delaktighet i förvaltningen av sina traditionella landområden. Samerna som vid världsarvsutnämningen endast hade marginellt inflytande kunde så småningom sitta vid förhandlingsbordet som en jämlik part.³⁶⁰

*Texten nedan bygger på ett underlag av Maja Mella och Iris Mäntyranta för Röda Korset.*³⁶¹

Varför ska kommunerna samråda med de nationella minoriteterna?

Samrådsförfarandet handlar väldigt mycket om symbolik där de kommunala företrädarna bekräftar minoriteternas identitet. Det finns också en symbolik i maktförhållandet mellan majoritet och minoritet utifrån ett historiskt perspektiv.

Samrådet i angelägenheter som berör de nationella minoriteterna ska inte bara vara en ensidig informationsöverföring från kommunens sida utan det skall vara ett ömsesidigt kunskapsutbyte. Effekten av ett strukturerat samrådsförfarande blir bättre beredda och förankrade beslut i och med att kunskapsinhämtning från de nationella minoriteterna ger ett medborgarperspektiv och en djupare helhetssyn. Det är också viktigt att samrådsförfarandet kommer in tidigt i beslutsprocessen.

I dagsläget finns det en viss misstänksamhet bland representanter för minoritetsorganisationer till exempel om hur kommunerna använder sig av statsbidrag som kommer från departementet. Ett organiserat samrådsförfarande ger mer transparens och insyn i de kommunala verksamheterna och en möjlighet för kommunerna att redovisa vilka åtgärder man vidtagit utifrån t.ex. språklagarnas intentioner.

Under de senaste åren har det skett stora förändringar i samhällsstrukturen, till exempel har många statliga myndigheter centraliserat sina verksamheter. Dessa förändringar har inneburit försämringar för de enskilda kommunmedborgarna och för minoriteter eftersom den lokala servicen och närheten till personal som behärskar minoritetspråk ofta försvunnit. Kommunerna och minoritetsorganisationerna kan agera tillsammans och påverka statliga myndigheters regionala

³⁵⁹ Se Laponiaprocessens förslag till förvaltningsplan, 29.9.2009.

³⁶⁰ Samisk informationscentrum, 10.6.2010.

³⁶¹ Se vidare samma författares rapport: Förbättrat samråd inom språkligt förvaltningsområde - Dialogmodellen - Diarienummer: IJ2007/3085/DISK och IJ2007/3365/DISK Slutrapport Luleå 2008-12-19.

och lokala närvaro på ett bättre sätt. Att det offentliga och civila samhället samarbetar i större omfattning innebär vinster för hela regionen.

Checklista för samråd

Hovrättsassessor Marie B. Hagsgård har sammanställt följande checklista³⁶² för bättre samråd:

- Gör klart syftet med samrådet (lokal demokrati och medborgarinflytande för minoriteterna)
- Se samråden som ett sätt att förbättra beslutsprocessen ("bottom-up" i stället för "top-down")
- Håll samråd tidigt i processen (ger möjlighet till påverkan, underlättar för senare beslut)
- Ge möjlighet till insyn och påverkan (ge så mycket bakgrundsinformation som möjligt)
- Redovisa resultatet för samrådet och ge skäl, om vissa synpunkter från minoriteterna inte kan tillgodoses

Här hittas material rörande ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter:

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/default_en.asp

Här finns texten till ramkonventionen på svenska (pdf):

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_sv.pdf

Här finns material rörande stadgan för landsdels- eller minoritetsspråk (minoritetsspråkstadgan):

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/default_en.asp

Här finns texten till minoritetsspråksstadgan på svenska (pdf):

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_sv.pdf

Här finns ILO konvention nr 169 i svensk översättning:

<http://www.guovssonasti.se/Ilo%20169.html>

Alla sidor citerade 27.1.2011.

³⁶² Hagsgård, 2007.

Referenslista

Internationella fördrag

Förenta Nationernas Stadga och Stadga för den Internationella Domstolen. Antagen 26.6.1945.

Internationell konvention om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord (även Folkmordskonventionen). Antagen 09.12.1948.

Europeiska konventionen för skydd av de mänskliga rättigheterna (ECHR, även Europakonventionen). Antagen 4.11.1950.

- Protokoll 20.3.1952.
- Protokoll nr 12, 4.11.2000.

Internationell konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (CERD, även Rasdiskrimineringskonventionen). Antagen 21.12.1965.

Internationell konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (CESCR, även ESK-konventionen). Antagen 16.12.1966.

Internationell konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (CCPR, även MP-konventionen). Antagen 16.12.1966.

Internationell konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW, även Kvinnokonventionen). Antagen 18.12.1979.

ILO-konvention nr. 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självständiga stater från 1989 (även ILO 169). Antagen 27.6.1989.

Internationell konvention om barnets rättigheter (CRC, även Barnkonventionen). Antagen 20.11.1989.

Konventionen om biologisk mångfald. Antagen 05.06.1992.

Europeisk stadga om landsdels- och minoritetsspråk. Antagen 5.11.1992.

Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter (även Ramkonventionen). Antagen 1.11.1995.

Europeiska Sociala stadgan, reviderad. Antagen 3.5.1996.

Internationella deklARATIONER

Förenta nationerna, *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*, antagen 10.12.1948.

Förenta nationerna, "Chapter 26 – recognizing and strengthening the role of indigenous people and their communities", *Agenda 21: The United Nations Programme of Action from Rio*, 3-4.6.1992, Rio de Janeiro.

Förenta nationerna, *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (även Minoritetsdeklarationen), A/RES/47/135, antagen 18.12.1992.

Foundation on Inter-Ethnic Relations, *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note*, Lund, september 1999.

Förenta Nationerna, *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (även Urfolks-deklarationen), A/RES/61/295, antagen 13.9.2007.

Europeiska Unionen

Protokoll 3 om det samiska folket i Akt om villkoren för Konungariket Norges, Republiken Österrikes, Republiken Finlands och Konungariket Sveriges anslutning till de fördrag som ligger till grund för Europeiska unionen och om anpassning av fördragen, EGT nr C 241, 29/08/1994.

Europaparlamentets och rådets direktiv 95/46/EG av den 24 oktober 1995 om skydd för enskilda personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter.

Rådets direktiv 2000/43/EG av den 29 juni 2000 om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung.

Rådets direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling.

Europeiska gemenskapernas kommission, Bryssel, 2.7.2008 KOM(2008) 426 slutlig, 2008/0140 (CNS).

Nationell lagstiftning

Sverige

1914 års Lag angående förbud för vissa utlänningar att här i riket vistas.

Brottsbalk SFS 1962:700.

Lag om straff för folkmord SFS 1964:169.

Rennäringslag SFS 1971:437.

Sveriges regeringsform SFS 1974:152.

Förvaltningslagen SFS 1986:223.

Sametingslag SFS 1992:1433.

Grundskoleförordning SFS 1994:1194.

Sameskolförordning SFS 1995:205.

Socialtjänstlag SFS 2001:453.

Myndighetsförordningen SFS 2007:515.

Förordningen med instruktion för Sametinget SFS 2007:1239.

Språklag SFS 2009:600.

Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (minoritetlagen) SFS 2009:724.

Skollag SFS 2010/800.

Gymnasieförordning SFS 2010:2039.

Norge

LOV 2005-06-17 nr 85, Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (Finnmarksloven).

Kanada

Agreement between the Inuit of the Nunavut Settlement Area and her Majesty the Queen in Right of Canada. Canada. Dept. of Indian Affairs and Northern Development, 1993.

Rättsfall

Internationella domstolen, *North Sea Continental Shelf Case*, Judgement, ICJ, Rep.1969.

Högsta domstolen, NJA 1981 (Skattefjällsmålet).

Kommittén för mänskliga rättigheter, CCPR/C/33/D/197/1985 (1988), *Ivan Kitok vs. Sweden* (Communication No. 197/1985).

Luleå tingsrätt, Mål nr T 459-98 och T 460-98, 10.6.2002. (Renskötselrätt för Udtja och Gällivare skogssameby på vissa fastigheter i Sävast och Sunderbyn, Boden och Luleå kommuner).

Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter, *Chamber Judgment K.H. and others v. Slovakia* (application no. 32881/04).

Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter, Third section decision as to the admissibility of Application no. 39013/04 by Handölsdalen Sami Village and Others against Sweden, 17.2.2009 (Om rätten till renskötsel på privatägda marker).

Umeå tingsrätt, Mål nr T 1733/98, dom 20.01.2006 (Nordmalingmålet).

Interamerikanska domstolen för mänskliga rättigheter, *Case of the Saramaka People v. Suriname*, Judgement 28.11.2007.

Hovrätten för Västra Sverige, Mål nr T 3501-08 (DO-mål, Hyresvärd i Ulricehamn dömd 2009 för diskriminering).

Östersunds tingsrätt, Mål nr T 243-08, 11.10.2010
(Diskrimineringsombudsmannen mot Krokoms kommun).

Miljööverdomstolen, Mål nr M 10316-09, 14.10.2010. (Vindkraftutveckling i renskötselområde, Mittådalens sameby m.fl. mot O2 Vindkompaniet Ab).

Internationella brottmålsdomstolen, *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, tillgänglig på <http://www.icc-cpi.int/menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/icc02050109?lan=en-GB>, citerad 13.12.2010.

Monografier och artiklar

Allard, Christina, "Urminnes hävd som förklaringsmodell för uppkomst av samiska rättigheter och dess tillämpning", *Forskningsutmaningar för fastighetsrätten: En antologi*, Brattström, Margareta och Strömberg, Peter (Red.), Institutet för fastighetsrättslig forskning och Iustus Förlag AB, Uppsala, 2010.

Allard, Christina, *Two Sides of the Coin: Rights and Duties. The Interface between Environmental Law and Saami Law Based on a Comparison with Aotearoa/New Zealand and Canada*, rättsvetenskapliga institutionen, Luleå tekniska universitet, 2006.

Amft, Andrea, *Sápmi i förändringens tid: En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*, Sámi dutkan/samiska studier, Umeå universitet, Umeå, 2002.

Benedikter, Thomas (ed.), *Europe's Ethnic Mosaic: A Short Guide to Minority Rights in Europe.*, EURAC Research, 2008.

Bredfeldt, Rita, "Ekonomi och identitet: de svenska judarnas ekonomiska verksamheter och självbild från 1800-talets andra hälft till 1930", *Nordisk Judaistik – Scandinavian Jewish Studies*, Vol. 18, No 1–2, 1997.

Caldaras, Hans, *I betraktarens ögon*, Prisma Bokförlag, Stockholm, 2002.

Dunbar, Robert, "Minority Language Rights in International Law", *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 50, No. 1, ss. 90- 120, 2001.

Elenius, Lars (red.), *Är vi inte alla minoriteter i världen? Rättigheter för urfolk, nationella minoriteter och invandrare*, Ordfront, Stockholm, 2009.

Ericson, Peter, *Tjoevkemajhto: Samer i Ångermanland, Medelpad och Hälsingland – en introduktion*, Länsmuseum Västernorrland, Kulturmiljöavdelningens rapport 2000:4, bilaga 1.

Fjellström, Phebe, "Norrländsk identitet och regionalism," Nordisk arkivnytt, tillgänglig på <http://www.arkivverket.no/nordiskarkivnytt/98-nr2/sverige.html>, citerad 16.8.2009

Fonseca, Isabel, *Begrav mig stående. Zigenarna och deras resa*, Ordfront förlag, Stockholm, 1998.

Goldstein-Kyaga, Katrin, *Rituell renhet bland zigenare i Sverige*, Sveriges Invandrarinstitut och Museum, 1990.

Greenhill, Malin och Ulfsparré, Christina, *Mänskliga rättigheter för alla och envar*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2007.

Gurr, Ted Robert, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institute for Peace, Washington D.C, 1993.

Gröndal, Satu (red.), *Revitalisera mera! En artikelsamling om den språkliga mångfalden i Norden tillägnad Lena Huss*. Uppsala multiethnic papers nr. 50, Uppsala, 2008.

Hagerman, Maja, *Det rena landet – om konsten att uppfinna sina förfäder*, Prisma bokförlag, Stockholm, 2006.

- Hasbar, Sara, *Katarina Taikon. En studie av Katarina Taikons idéer och ståndpunkter med avseende på de svenska romernas situation under 1900-talet*, Södertörns högskola, 2006.
- Jansson, Karl-Axel och Schmid, Ingemar, ”Z-registren – en skamfläck för den svenska demokratin”, *Ett fördrivet folk: Antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigornare/resande*, Forum för levande historia, 2005.
- Johansson, Peter, *Samerna – ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005*, Institutionen för globala studier, freds- och utvecklingsforskning & Institutionen för globala studier, studiet av mänskliga rättigheter, Göteborgs universitet, 2008.
- Johnsson, Christina, *Nation States and Minority Rights: A Constitutional Law Analysis*, juridiska fakulteten, Uppsala universitet, 2002.
- Juhlin-Dannfelt, Herman, *Lantbrukets historia: världshistorisk översikt av lantbrukets och lantmannalivets utveckling*, 1925, citerad genom Projekt Runeberg, tillgänglig på <http://runeberg.org/lanthist/0037.html>, citerad 25.1.2011.
- Kuhmunen, Gudrun, och Blom, Anders, *Skierni 1 år – utvärdering av Sveriges första samedagis*, Gällivare kommun 1988.
- Lasko, Lars-Nila, *Skattefjällsmålet: Högsta Domstolens dom*, Nordiskt Samiskt Institut, Kautokeino, 1992.
- Liégois, Jean-Pierre, *Roma in Europe*, Council of Europe publishing, 2008.
- Lundgren, Gunilla, *Svarta rosor = Kale ruze: romsk litteratur, kultur och historia*, Bokförlaget Tranan, 2007.
- Lundmark, Lennart, *Stulet land, svensk makt på samisk mark*, Stockholm, 2009.
- Manchanda, Rita (red.), *The No Nonsense Guide to Minority Rights in South Asia*. South Asia Forum for Human Rights (SAFHR), Kathmandu, Nepal, 2006.
- Mörkenstam, Ulf, ”Om ’Lapparnes privilegier’. Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997”, *Stockholm studies in politics* no. 67. Stockholms universitet, 1999.
- Sevastik, Per. ”Förhållandet mellan nationell och internationell rätt – monism och dualism”, Sevastik, Per m.fl.(red.) *En bok om folkrätt*, Stockholm, 2009.
- Spiliopoulou Åkermark, Athanasia. *Justifications of Minority Protection in International Law*, Uppsala, 1997.
- Spiliopoulou Åkermark, Sia och Talah, Miriam, *Samernas rätt till deltagande och samråd – Fysisk planering och infrastruktur*, Svenska Avdelningen av Internationella Juristkommissionen, 2007.
- Spiliopoulou Åkermark, Sia, “Shifts in the Multiple Justifications of Minority Protection”. *European Yearbook for Minority Issues* 2007/8, Vol.7, (publicerad 2010), ss.5-18.
- Stoor, Krister, *Juoiganmuitalusat – jojkberättelser: en studie av jojkens narrativa egenskaper*, humanistiska fakulteten, Umeå universitet, 2007.

Thornberry, Patrick, "Minorities, Indigenous Peoples, Participation: An Assessment of International Standards", *Minorities and Their Right of Political Participation*, Horn, Frank (red.), The Northern Institute for Environmental and Minority Law, University of Lapland, 1996.

Torp, Eivind, "Rennäringen som sakägare i bygglovsärenden", *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2003:2.

Udtja Lasse (Norberg, Lars), *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure*, Stockholm, 2007.

Weller, Mark, "Effective Participation of Minorities in Public Life", *Universal Minority Rights – A Commentary on the Jurisprudence of International Courts and Treaty Bodies*, Weller, Mark (red.), Oxford, 2007.

Winsa, Birger, "Språkpolitiskt gyckel", *Invandrare & Minoriteter*, 2:32–34, 2006.

Woehrling, Jean-Marie, *The European Charter for Minority and Regional Languages: A Critical Commentary*, Council of Europe, Strasbourg, 2005.

Dokumentation från institutioner och organisationer

Diskrimineringsombudsmannen

DO pressmeddelanden, "Bostadssökande rom fick 40 000 kronor i skadestånd av privat hyresvärd", 15.1.2009, tillgänglig på <http://www.do.se/Press/Pressmeddelanden/Bostadssokande-rom-far-40-000-kronor-i-skadestand-av-privat-hyresvard/>, citerad 17.7.2009.

DO, "Dom: Krokoms kommun", 14.10.2010, tillgänglig på <http://do.se/sv/Om-DO/Stamningar-och-forlikningar/Dom-Krokoms-kommun/>, citerad 20.12.2010.

Forsberg, Anna och Lakato, Agnes, *Diskriminering av romer i Sverige*, rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer, Ombudsmannen för etnisk diskriminering, Stockholm, 2003.

Pikkarainen, Heidi och Brodin, Björn, *Diskriminering av samer. Samers rättigheter ur ett diskrimineringsperspektiv*, DO:s rapportserie 2008:1, Ombudsmannen för etnisk diskriminering, Stockholm, 2008.

Europarådet

ACFC, Kommentarer till utbildning under ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter, Strasbourg, ACFC/25DOC(2006)002, 2.3.2006.

ACFC, Kommentarer till effektivt deltagande för personer som tillhör nationella minoriteter i det kulturella, sociala och ekonomiska livet samt i offentliga angelägenheter, ACFC/31DOC(2008)001, 27.2.2008.

ACFC, *Opinion on Norway*, ACFC/INF/OP/I(2003)003, 12.9. 2002.

ACFC, *Second Opinion on Sweden*, ACFC/OP/II(2007)006, 8.11.2007.

ECRI, *Tredje rapporten om Sverige*, CRI (2005)26, Strasbourg, 17.12.2004.

Europarådets expertkommitté för Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk, *Sveriges genomförande av europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk*, ECRML (2006) 4, Strasbourg 27.9.2006.

Europarådets expertkommitté för Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk, *Sveriges genomförande av europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk*, ECMRL (2009) 3, 6.5.2009.

Europarådets ministerkommitté, Resolution CM/ResCMN(2008)4 on the implementation of the FCNM by Sweden, 11.6.2008.

Europarådets ministerkommitté, Recommendation RecChL(2009)3 on the application of the European Charter for Regional and Minority Languages by Sweden, 6.5.2009.

Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities, H(1995)010, Strasbourg, 1995.

Marko, Joseph, Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities: Effective Participation of National Minorities – A comment on Conceptual, Legal and Empirical Problems, DH-MIN(2006)014.

European Roma Rights Centre

ERRC, “Letter to Council of Europe High Commissioner for Human Rights Thomas Hammarberg”, 18.2.2008.

ERRC m.fl., *Security a la italiana: Fingerprinting, Extreme Violence and Harassment of Roma in Italy*, European Roma Rights Centre, Romani CRISS, Roma Civic Alliance, COHRE och Open Society Institute, 2008.

ERRC, “Submission in relation to the analysis and consideration of legality under EU law of the situation of Roma in France”, 27.8.2010, tillgänglig på <http://errc.org/cms/upload/file/france-ec-legalbrief-27-august-2010.pdf>, citerad 16.12.2010.

Forum för levande historia

Bruchfeld, Stéphane och Levine, Paul A. Om detta må ni berätta... En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945- med nytt kapitel om Sverige och Förintelsen. Antologi, Forum för Levande historia. 2009.

Edgren, Caroline, *Handledning till antologin "Ett fördrivet folk"*, Forum för levande historia, 2007.

Espelund, Görrel och Karlsson, Andreas, *Minnesdagsprojekt 2008: Vad är folkmord? Ett lärarmaterial från Forum för levande historia*, Forum för levande historia, tillgänglig på http://www.levandehistoria.se/files/Folkmord_27jan2008.pdf, citerad 13.12.2010.

Forum för levande historia, *Folkmord- Folkmordet på romerna under andra världskriget*, 22.10.2010, tillgänglig på <http://www.levandehistoria.se/node/4574>, citerad 15.1.2011

Gerner, Kristian och Karlsson, Klas-Göran, *Folkmorden historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm, Atlantis 2005.

Hovannisian, Richard G. (red.), *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick & London, Transaction Publishers, 1986, genom Forum för levande historia, "Folkmordet 1915", ändrad 10.9.2010, tillgänglig på <http://www.levandehistoria.se/node/2485>, citerad 10.8.2009.

Larsmo, Ola, (*O*)*mänskligt- om rasbiologins historia*, Forum för levande historia, lärmaterial, 3.12.2010, tillgängligt på <http://www.levandehistoria.se/node/4786>, citerad 18.12.2010.

Sandberg, Erik, och Åkerlind, Anna-Britta, *Vår mörka historia*, Dokumentärfilm och studiehandedning om den svenska rasismen historia, Forum för levande historia, a 7.12.2010, tillgänglig på <http://www.levandehistoria.se/node/2921>, citerad 16.1.2011.

Taikon, Katarina. "Författaren", *Ett fördrivet folk: en antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande*, Forum för levande historia, 2005.

Förenade Nationerna

CERD, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/SWE/CO/18, 21.8.2008.

CERD, General Recommendation No. 27: Discrimination against Roma, 16/08/2000.

HRC, Concluding observations of the Human Rights Committee, CCPR/C/SWE/CO/6, 2.4.2009.

HRC, General Comment No. 23: The rights of minorities, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, 8.4.1994.

HRC, General Comment No. 25: The right to participate in public affairs, voting rights and the right of equal access to public service (Art. 25), CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, 12.7.1996.

Martínez Cobo, José R., *Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations*, UN Document E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4, 1986.

UN Economic and Social Council, n.d., tillgänglig på <http://www.un.org/ecosoc/>, citerad 24.8.2009.

UNESCO, "World Heritage Convention List-Laponia", tillgänglig på <http://whc.unesco.org/en/list/774>, citerad 9.2.2011.

UN GA 96 (I). *The Crime of Genocide* 11.12.1946, tillgänglig på UN General Assembly resolutions <http://www.un.org/documents/resga.htm>, citerad 13.12.2010.

UNPFII Factsheet, Advances in the Recognition of Indigenous Rights since the Adoption of the UN Declaration.

UNPFII, Factsheet, Frequently Asked Questions Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.

UNPFII, Factsheet, Indigenous Peoples in the Arctic Region

UNPFII, Factsheet: Who are the indigenous peoples?

World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, *Handlingsplan*, Durban 2001.

Internationella rödakorskommittén/Internationella rödakors- och rödahalvmånefederationen

ICRC:s församling, Statement 25.10.2007, "The Nazi genocide and other persecutions", antaget tillgänglig på <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/holocaust-position-27042006.htm>, citerad 13.1.2011.

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, "Principles and Values: Reducing Discrimination Initiative", tillgänglig på <http://www.ifrc.org/what/values/discrimination/activities/index.asp>, citerad 18.1.2011.

minoritet.se

Laestadius, Ann-Helén, "Det finns ett stort mörkertal", 22.3.2010, tillgänglig på <http://minoritet.prod3.imcms.net/1317>, citerad 16.12.2010.

minoritet.se, "Vad gör kommunerna?", 2010, tillgänglig på <http://minoritet.prod3.imcms.net/1009>, citerad 19.12.2010.

minoritet.se, "Fyra nya förvaltningsområden", 22.4.2010, tillgänglig på <http://minoritet.prod3.imcms.net/1009>, citerad 19.12.2010.

Minority Rights Group

MRG nyheter 18.6.2009, "One indigenous person murdered every 72 hours in Colombia", tillgänglig på <http://www.minorityrights.org/7890/minorities-in-the-news/one-indigenous-person-murdered-every-72-hours-in-colombia.html>, citerad 27.7.2009. (MRG, 2009a)

MRG nyheter, 7.7.2009, "Violence in Xinjiang rooted in decades-long discrimination", tillgänglig på <http://www.minorityrights.org/7951/minorities-in-the-news/violence-in-x>, citerad 27.7.2009 (MRG, 2009b)

Minority Rights Group International, n.d., *Sri Lanka overview*, World Directory of Minorities and Indigenous Peoples.

Minority Rights Group International, *State of the World's Minorities and Indigenous Peoples 2010. Events of 2009, Focus on Religious Minorities*, London, juli 2010.

Riksdag och Regering

Alfredsson, Gudmundur, "Ursprungsfolkens markrättigheter och kulturella rättigheter enligt internationell rätt", *Vem får jaga och fiska? Historia, folkrätt och miljö*, SOU 2005:79.

Arbetsmarknadsdepartementet samt Integrations- och jämställdhetsdepartementet pressmeddelande, "Fler kommuner får förstärkt minoritetsskydd", 16.12.2010.

Betänkande av Rennäringspolitiska kommittén *En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare*, SOU 2001:101.

Betänkande av Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*, SOU 2005:56.

Betänkande av Gränsdragningskommissionen för renskötseområdet, 15.2.2006, *Samernas sedvanemarkar*, SOU 2006:14.

Betänkande av Delegationen för romska frågor, *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige*, SOU 2010:55.

Fridolin, Gustav (mp) m.fl. (mp), Motion till riksdagen 2004/05:K330, *En svensk anslutning till ILO 169*.

Hammarström, Matz (mp), *Samerna och ILO 169* Motion till riksdagen 2000/01, K378.

Hyltenstam, Kenneth, "Diskussion av begreppen språk och dialekt med resonemang om meänkielis status som eget språk", *Steg mot en minoritetspolitik – Europarådets konvention för skydd av nationella minoriteter*, SOU 1997:192, bilaga 3.

Johansson, Kenneth (c). *Älvdalskan som landsdels- och minoritetsspråk*, Motion till riksdagen 2006/07:c309.

Jordbruksdepartementet, *Renskötsekonventionen*, Ds 2010:22.

Poromaa, Bruno (s), *Stöd till Academia Tornedaliensis – Meän Akateemi*, Motion till riksdagen 1990/91, Ub687.

Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*.

Regeringens proposition 2007/08:95, *Ett starkare skydd mot diskriminering*.

Regeringens proposition 2008/09:153, *Språk för alla – förslag till språklag*.

Regeringens proposition 2008/09:158 *Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna*.

Regeringens skrivelse *Den nationella handlingsplanen för de mänskliga rättigheterna 2006–2009*, Skr. 2005/06:95.

Regeringens utredning *Steg mot en minoritetspolitik – Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*, SOU 1997:192 med bilagor.

Regeringskansliet, Samer – samepolitik, 2010, tillgänglig på <http://www.regeringen.se/sb/d/4366>, citerad 15.12.2010.

Regeringskansliet, Sweden's report to the Council of Europe on the European Charter for Regional or Minority Languages, 14.10.2010.

Tan Marti, Manuel och Westin, Charles, *Hur blev det med anställningen? Uppföljningsintervjuer med romer som utbildat sig till lärarassistenter, barn- och ungdomsledare, och barnskötare*, för Delegationen för romska frågor.

Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, *Bortom Vi och Dom - Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41.

Sametinget

Bengtsson, Bertil, *Beslutet om småviltjakten – en studie i myndighetsutövning*. Sámediggi-Sametinget, april 2004.

Inga, Ingrid, *Rovdjur, Nordiska samekonvention och Gollegiella*, 22.11.2010, tillgänglig på <http://sameblogg.se/ingrid/>, citerad 14.12.2010.

Integrations- och jämställdhetsdepartementets faktablad rev. 24.6.2009, "Rättigheter stärks för de nationella minoriteterna", Jordbruksdepartementet och Sametinget. *Samer – ett ursprungsfolk i Sverige*. 2004.

Näkkäljärvi Utsi, Elli Sivi (red.), *Sametingets språkhandbok för förvaltningsmyndigheter*, Kiruna, reviderad upplaga 2010.

Sametinget, "Detta är Sametinget i Sverige", Sametingets broschyr 2008, *Information från Sametinget*, Nr 2 2008.

Sametinget, *Historiskt beslut om nordisk samekonvention*. 24.11.2010, tillgänglig på <http://www.sametinget.se/17486>, citerad 14.12.2010.

Sametingets rapport *Beslutet om Småviltjakten – En studie i myndighetsutövning*, april 1994.

Skollagsberedningens förslag Ds 2009:25, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.

Statens offentliga utredningar: Delegationen för romska frågor.

Åhrén, Mattias, Samerådets ordförande, tal vid öppnandet av det svenska sametingets mandatperiod 5, 25.8.2009. Lyssna via Samiskt Informationscentrum.

Samiskt informationscentrum

Samiskt informationscentrum, "Lappkodicillen", 12.5.2005, tillgänglig på http://www.samer.se/servlet/GetDoc?meta_id=1601, citerad 8.7.2008.

Samiskt informationscentrum, "De samiska dialekterna", 9.10.2009, tillgänglig på <http://www.samer.se/1186>, citerad 19.12.2010.

Samiskt informationscentrum, "Gränsdragningskommissionens slutbetänkande", 2.6.2010, tillgänglig på <http://www.samer.se/1846>, citerad 28.7.2009.

Samiskt informationscentrum, "Laponia processen: bakgrund", 10.6.2010, tillgänglig på <http://www.samer.se/3211>, citerad 9.2.2011.

Samiskt informationscentrum, "Guidad historietur", n.d., tillgänglig på <http://www.samer.se/1004>, citerad 15.12.2010.

Skolverket

Skolverket, *De nationella minoriteternas utbildningssituation*, dnr U2005/8017/S, Stockholm, 2005.

Skolverket, *Romer i skolan – en fördjupad studie*, rapport 292, Stockholm, 2007.

Skolverket, Tema Modersmål, "Om jiddisch", 7.6.2007, tillgänglig på <http://modersmal.skolverket.se/jiddisch/index.php/om-jiddisch>, citerad 19.12.2010.

Skolverket, "Vad är sameskola?", 19.4.2010, tillgänglig på <http://www.skolverket.se/sb/d/2414>, citerad 20.12.2010.

Språkrådet

Språkrådet – Institutet för språk och folkminnen, "Finska", tillgänglig på <http://www.sprakradet.se/finska>, citerad 17.7.2009.

Språkrådet, institutet för språk och folkminnen, "Jiddisch", 30.3.2010, tillgänglig på <http://www.sprakradet.se/jiddisch>, citerad 17.12.2010.

Språkrådet, institutet för språk och folkminnen, "Meänkieli" 30.3.2010, tillgänglig på <http://www.sprakradet.se/meänkieli>, citerad 19.12.2010.

Språkrådet, institutet för språk och folkminnen, "Eskilstuna utbildar stadens personal", 22.11.2010, tillgänglig på <http://www.sprakradet.se/8817>, citerad 16.12.2010.

Språkrådet, institutet för språk och folkminnen, "SCB:s pressmeddelande: 440 000 personer med finsk anknytning i Sverige", 6.12.2010, tillgänglig på <http://www.sprakradet.se/8991>, citerad 16.12.2010.

Svenska Röda Korset

Greenhill, Malin och Ulfsparré, Christina, *Mänskliga rättigheter – Ditt skydd*, Svenska Röda Korsets utbildningsmaterial, reviderat 2009.

Svenska Röda Korset, *Konventionssamling i mänskliga rättigheter*, Hallonquists bokförlag AB, 2003.

Zettergren, Christer, generalsekreterare för Svenska Röda Korset, "Remissyttrande över 'Utkast till Nordisk samekonvention'", Jo 2006/632, Stockholm 12.6.2006.

Svenska Samernas riksförbund

Geijer, Ulrika, *Renskötselrätt*, Svenska Samernas Riksförbund, forskningsförmedlingen, 2003.

Svenska Samernas Riksförbund, "Renbeteskonventionen" tillgänglig på <http://www.sapmi.se/LM09Renbeteskonv.pdf>, citerad 30.8.2009.

Svenska Samernas Riksförbund, *Ett renkötsel Anpassat skogsbruk*, Umeå, 2007.

Svenska Samernas Riksförbunds pressmeddelande, ”Samer stämmer staten om jakt- och fiskerätten”, 11.5.2009, tillgänglig på <http://www.sapmi.se/090511%20pressmeddelande.pdf>, citerad 24.8.2009.

Wik-Karlsson, Jenny, förbundsjurist på SSR, upplysningar om samiska rättsprocesser, personlig kommunikation, 16.12.2010.

Sveriges Radio

Sameradion, ”Förälder försiktigt positiv till skolministerns löfte”, 19.4. 2007, tillgänglig på <http://sverigesradio.se/sameradion/nyheter/arkiv.asp?ProgramID=224&Min=2005-06-23&PeriodStart=2007-04-16&Period=2&Artikel=1319789>, citerad 27.7.2009.

Heikki, Jörgen, ”Konventionen undertecknades - renskötare protesterade”, Sveriges Radio, 7.10.2009, tillgänglig på <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2327&artikel=3151578>, citerad 15.12.2010.

Nyheter P4 Norrbotten, ”Historiskt fullmäktige på meänkieli”, Sveriges radio, 18.2.2008.

Rydenfalk, David, ”De tvångsförflyttade och svenskarna”, En reportageserie i sex delar, Sveriges Radio/ Sameradion, tillgänglig på <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2327&artikel=4232871>, citerad 14.12.2010. I reportageserien citeras Sköld, Peter, föreståndare för CeSam (Centrum för samisk forskning).

Sisuradio, ”Var tredje Surabo har finskt påbrå”, Sveriges radio 28.4.2009, tillgänglig på <http://mobil.sr.se/site/index.aspx?artikel=2798532>, citerad 18.8.2010.

Övrigt material

Danielsson, Åsa m.fl. (red.), *MOD Mångfald och Dialog, Lärarhandledning*, Studieförbundet Bilda och Sensus studieförbund, Stockholm 2005.

EU Fundamental Rights Agency (FRA), *The situation of Roma EU citizens moving to and settling in other EU Member States*, november 2009.

EUobserver, ”Italian plans to fingerprint Roma criticised as 'ethnic cataloguing'”, 27.6.2008, tillgänglig på <http://euobserver.com/9/26408?print=1>, citerad 30.8.2009.

Europeiska kommissionen, Sysselsättning, socialpolitik och lika möjligheter, nyheter, ”Commission decided to start infringement proceedings against France”, 29.9.2010, tillgänglig på <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=sv&catId=518&newsId=902&furtherNews=yes>, citerad 16.12.2010.

Falck, Albert, född i Svappavaara 1929, personlig kommunikation med Erika Nordvall Falck.

Finlands regerings proposition till riksdagen om godkännande av vissa bestämmelser i ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter, RP 107/1997.

Finskt språk- och kulturcentrum, "Mälardalens högskola", tillgänglig på <http://www.mdh.se/2.985/utbildning/amnen/finska>, citerad 21.7.2009.

Franzén, Evelina, "Samernas rättigheter är inte Norrlandsfråga", 18.11.2008, *Amnesty Press*.

Grossman, Paula, n.d., "Modersmål: Jiddisch, Modersmålets plats på skoldatanätet", tillgänglig på <http://modersmal.skolutveckling.se/jiddish/index.htm>, Myndigheten för skolutveckling, citerad 13.12.2010.

Hagsgård, Marie B., hovrättsassessor vid Hovrätten för Västra Sverige, "Samråd med samer och andra nationella minoriteter skyldigheter och möjligheter lokalt och regionalt", Powerpointpresentation with konferensen "Hur använder vi vår historia? Kulturarv och identitet i Sápmi och norrbotten", Kiruna, 4-5 september 2007.

Haparanda kommuns hemsida, "Historik", n.d., tillgänglig på <http://www.haparanda.se/om-haparanda/historik.html>, citerad 16.8.2009.

Haparanda Stad, *Program för minoritetsspråk 2010*, antaget av kommunfullmäktige, 26.4.2010.

HaparandaTornio, "Fakta om Haparanda-Tornio", 3.2.2010, tillgänglig på <http://www.haparandatornio.com/Fakta-om-Haparanda-Tornio.html>, citerad 16.12.2010.

Immigrantinstitutet, *Encyklopedi om invandring, integration och rasism*, 2001-2010, tillgänglig på <http://www.immi.se/alfa/index.htm>, citerad 23.2.2010.

Internationella Roma och Resande Kvinno Forum (IRKF), *Romer i det svenska samhället*, 2006.

Pavval, Erik Axel, f. 1914, Tuorpons sameby, berättar om sin skoltid vid skolkåtan i Vaikijaure, Jokkmokk socken, personlig kommunikation med Erika Pavval.

Judiska centralrådet i Sverige, "historik", tillgänglig på <http://www.judiskacentralradet.se/html/historik.php>, citerad 15.7.2009.

Judiska församlingen i Stockholm, "kosher", 15.12.2010, tillgänglig på <http://www.jfst.se/judendom/kosher.php>, citerad 17.12.2010.

Laponia – World Heritage , "Vad är världsarvet Laponia?", n.d., tillgänglig på http://www.laponia.nu/default.asp?ID=99&menu_item=99, citerad 9.2.2011.

Laponiaprocessen, förslag till förvaltningplan, föreskrifter och skötselplan för nationalparkerna Sarek, Stora Sjöfallet, Muddus och Padjelanta samt naturreservaten Sjaunja och Stubba, rev. 29.9.2010.

Laula, Elsa, *Inför lif eller död. Sanningsord i de lappska förhållandena*, broschyr publicerad 1904.

LSU – Sveriges ungdomsorganisationer, *O/liKa – Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering*, Lund, 2008.

Länsstyrelsen i Stockholms län, "Länsstyrelsens uppdrag", tillgänglig på <http://www2.lansstyrelsen.se/stockholm/Sv/manniska-och-samhalle/nationella-minoriteter/Pages/lansstyrelsens-uppdrag.aspx>, citerad 16.12.2010.

Naturvårdsverket, "Regeringens uppdrag – grunden för Laponiaprocessen", Faktablad till pressmeddelande "Laponia ska förvaltas gemensamt", 3.6.2010.

Niemüller Stiftung, *Was sagte Niemöller wirklich?* Artikel från 16.9.2007, tillgänglig på <http://www.martin-niemoeller-stiftung.de/4/daszitat/a46>, citerad 13.12.2010.

Mella, Maja, STR-T/Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset, personlig kommunikation 16.8.2009.

Miriam, Chaya, "Att hålla kosher i Sverige", Bloggen *Judinna i Sverige*, 18.9.2010, <http://judinna-isverige.blogspot.com/2008/09/att-hlla-kosher-i-sverige.html>, citerad 17.12.2010.

Mörtlund, Frida, *ageraguiden*, projektet Mod att Mäta, Förbundet Vi unga, Stockholm, 2010.

Norges regering, *Report Submitted by Norway on FCNM*, ACFC/SR(2001)001, 2.3.2001.

NSD Norrbottenska Socialdemokraten, *Här finns plats för gemenskap*, 6.4.2009, tillgänglig på <http://www.nsd.se/nyheter/artikel.aspx?ArticleId=4552159>, citerad 23.12.2010.

OSSE, *1990 Copenhagen Document of the Conference on the Human Dimension*, part IV (detailed standards relating to national minorities), tillgänglig på http://www.osce.org/documents/odih/2006/06/19392_en.pdf, citerad 23.12.2010.

Ruotsisuomlaisten valtuuskunta/Sverigefinländarnas delegation, 1.12.2010, tillgänglig på <http://www.sverigefinne.nu/svenska.html>, citerad 16.12.2010.

Sameföreningen i Stockholm, intervju med Mattias Åhrén, ledamot i SSR: s styrelse och ordförande i Samrådet och Jörgen Jonsson, ordförande för SSR, *Samiska folket – nu i grundlagen*, 7.12.2010, tillgänglig på <http://www.sameforeningen-stockholm.se/2010/12/samiska-folket-nu-i-grundlagen/>, citerad 15.1.2011.

Skogsstyrelsen, *Föreskrifter och allmänna råd om ändring i Skogsstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SKSFS 1993:2) till skogsvårdslagen (1979:429)*, 2010:2.

Spartacus International, "Martin Niemoeller", tillgänglig på <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERniemoller.htm>, citerad 13.12.2010.

Stockholms stad, kulturförvaltningen och språkcentra, *Nationella minoriteter*, tidning samt lärarhandledning, 2007.

Stockholms stads kulturförvaltning, "Nationella minoriteter/Romer", tillgänglig på <http://www.kultur.stockholm.se/default.asp?id=12751>, citerad 11.8.2009.

Survival International, *Success! USA is final country to support tribal rights declaration*, nyheter 17.12.2010, tillgänglig på <http://www.survivalinternational.org/news/6788>, citerad 15.1.2011.

Svanebro, Karin, "Samepolitiken har gjort att Sverige förlorat sitt anseende", intervju med Peter Johansson, *Fria Tidningen*, 2.6.2008, tillgänglig på <http://www.fria.nu/artikel/73275>, citerad 7.7.2009.

Svenska kyrkan, Stockholms finska församling, "Seurakunnan historiaa", tillgänglig på <http://www.svenskakyrkan.se/finskaforsamlingen/fi/seurakunta/default.asp?link=om>, citerad 15.7.2009.

Svenska tornedalingars riksförbund – Tornionlaaksolaiset, "Om förbundet-historik", n.d., tillgänglig på <http://www.str-t.com/om-forbundet/historik-3-20/>, citerad 19.1.2011.

Sverigefinska Riksförbundet, tillgänglig på <http://www.rskl.se/Ruotsiksi.html>, citerad 15.7.2009.

Svt play, Katarina Taikon på svt 1963 om romska barns utsatthet, tillgänglig på <http://svtplay.se/popup/minispelare/v/1393073>, citerad 16.12.2010.

Tornedalingar i Stockholm, tillgänglig på www.tornedalingar.se, citerad 13.7.2009.

Tornedalingar i världen, tillgänglig på http://wirlof.homelinux.com/sv_versionen/sv_andamal.htm, citerad 14.7.2009.

Internationella minoritetslänkar på nätet

- ▶ Eurominority (interaktiv karta): <http://www.eurominority.org/version/eng/minority-map.asp>
- ▶ Europarådet/minoriteter(viktig för FCNM): http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/
- ▶ European Centre for Minority Issues (ECMI): <http://ecmi.de/>
- ▶ European Roma Rights Centre: www.errc.org
- ▶ Högkommissarien för nationella minoriteter (OSSE): <http://www.osce.org/hcnm/>

ILO:s databas ILOLEX: <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm>

Indigenous Peoples of Africa Coordinating Committee: <http://www.ipacc.org.za/>

International Working Group for Indigenous Affairs: <http://www.iwgia.org/>
minoritet.se

- ▶ Minority Rights Group International (directory): <http://www.minorityrights.org/directory>
- ▶ UN Permanent Forum on Indigenous Issues (UNPFII): <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/>
- ▶ UNESCO världsatlas för utrotningshotade språk: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00206>

Länkar om samer och romer

Cwis, Center for World Indigenous Studies: <http://cwis.org/>

Delegationen för romska frågor: <http://www.romadelegationen.se>

European Roma Rights Centre: <http://www.errc.org/>

Gáldu – resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples:

<http://www.galdu.org/web/index.php?sladja=48&vuolitsladja=84&giella1=eng>

Infonuorra: <http://www.infonuorra.no/>

Le Romané Nevimata; romska nyheter: Le Romané Nevimata

<http://www.nevimata.com/>

Romska ungdomsförbundet: <http://www.rufs.org/>

Samerådet: <http://www.saamicouncil.net/>

Samerättsportalen SVEA: <http://sameratt.se/>

Sametinget: <http://www.sametinget.se/>

Sáminuorra: <http://www.saminuorra.org/>

Samiskt informationscentrum: www.samer.se

”n.d” i hänvisningar står för ”no date”.

Det här är Röda Korset

- Röda Korset är en religiöst och politiskt obunden organisation som finns i 186 länder över hela världen.
- Röda Korsets uppgift är att förhindra och lindra mänskligt lidande, skydda liv och hälsa, skapa respekt för människovärdet, främja ömsesidig förståelse och vänskap samt verka för samarbete och varaktig fred mellan alla folk.

Det här kan du göra

- Engagera dig i frivilligarbete, ge av din tid, där du bor.
- Bli medlem under ett år genom att sätta in 200:- på bg 900-8095, glöm ej ange namn och adress.
- Skänk en gåva, bg 900-8004, www.redcross.se
- Engagera ditt företag i ett givande samarbete.
- Gör Röda Korset till förmånstagare i ditt testamente.

Kontakta huvudkontoret för mer information, vi hjälper dig vidare.